

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HUKUK-AHLÂK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
İSLÂM VE TÜRK HUKUKUNDA
TİCARÎ AHLÂK İLKE VE KURALLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE ATALAY

ÖZEL HUKUK PROGRAMI

Ankara, 2023

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HUKUK-AHLÂK İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA
İSLÂM VE TÜRK HUKUKUNDA
TİCARÎ AHLÂK İLKE VE KURALLARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE ATALAY

ÖZEL HUKUK PROGRAMI

PROF. DR. HAYRÎ BOZGEYİK
BİRİNCİ DANIŞMAN

DOÇ. DR. AYTAÇ AYDIN
İKİNCİ DANIŞMAN

Ankara, 2023

ONAY SAYFASI

Hatice ATALAY tarafından hazırlanan “Hukuk-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İslâm ve Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	Kurumu	İmza
Prof. Dr. Hayri BOZGEYİK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Doç. Dr. Aytaç AYDIN	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Doç. Dr. Akın ÜNAL	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Doç. Dr. Mehmet Çelebi CAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐	
Dr. Öğr. Üyesi Derviş ALTINOK	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	
Kabul ☒	Red ☐	

Tez Savunma Tarihi: 21.06.2023

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Hukuk Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Unvan Ad Soyad

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. 21.06.2023

Hatice ATALAY

TEŐEKKÖR

İlimleri ve tecrübeleriyle bana yol gösteren danışmanlarım Prof. Dr. Hayri BOZGEYİK ve Doç. Dr. Aytaç AYDIN'a, tez savunma jürisinde yer alarak değerli görüş ve önerilerini paylaşan Doç. Dr. Akın ÜNAL, Doç. Dr. Mehmet Çelebi CAN ve Dr. Öğr. Üyesi Derviş ALTINOK'a, tezi okuyarak kıymetli görüş ve önerilerini paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Ümmühan KAYA, Arş. Gör. Hilal Büşra Osmanlı, Sacide Karadağ ve özellikle Arş. Gör. Mervenur Demirel'e, yetişmemde emeği olan tüm Hocalarıma, maddi ve manevi destek veren değerli aileme, arkadaşlarıma ve üzerimde hakkı olan herkese teşekkür ederim.

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللّٰهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

ÖZET

Ahlâk olgusu toplumsal hayatın her anında işleyiş gösterir/göstermesi beklenilir. Her ne kadar günümüzde ahlâk ve ahlâk merkezli bir yaşam konusunda zâfiyetler gösterilse de ahlâk insan için olmazsa olmaz bir unsurdur. Ahlâk konusunun öne çıktığı alanlardan biri de ticarî ahlâk/ticaret ahlâkıdır. Hukuk-ahlâk bağlantısı çerçevesince İslâm hukukunda ticaret ahlâkının yeri özel olarak düzenlenmiştir. Türk hukukunda ticaret ahlâkının yeri ise etik çerçevesindeki yorumlamalar dışında net olarak çalışılmamıştır.

Çalışmamızda ticaret hukuku içerisindeki “ticarî ahlâk” kurumu üzerinde durulmuş, öncelikle hukuk ve ahlâk ilişkisi incelenmiş; ticaret, ticaret hukuku kavramları, ticaretle bağlantılı kuruluşlar ve ticarî sùjelerin yeri belirlenmiş, daha sonrasında İslâm ve Türk ticaret hukukundaki genel ilkeler ve ahlâk temelli hukuk kuralları ortaya koyulmuştur.

Bu doğrultuda çalışmamızda ahlâk ile desteklenmiş kuralların hukuk üzerindeki etkisinin ne yönde olabileceği ana sorusu çerçevesinde ticarî ahlâkın İslâm ve Türk hukukundaki yeri sorgulanmış, iki hukuk sisteminin birbirinin problemlerine çözüm oluşturabileceği fikriyle hareket edilerek ticarî ahlâka dair düzenlemelerdeki yaklaşımların benzerlik ve farklılıkları ele alınmış, mukayese neticesinde elde edilen verilerle önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İslâm ticaret hukuku, ahlâk, ticarî ahlâk, ticaret hukuku.

ABSTRACT

The phenomenon of morality operates/is expected to function in every moment of social life. Although there are weaknesses in today's moral and moral-centered life, morality is an indispensable element for human beings. One of the areas where the issue of ethics stands out is commercial/business ethics. Within the framework of the law-ethics connection, the place of business ethics in Islamic law has been specially arranged. The place of commercial ethics in Turkish law has not been studied clearly except for ethical interpretations.

In our study, the institution of "commercial ethics" in commercial law has been emphasized, firstly the relationship between law and morality has been examined, the concepts of commerce and commercial law, the organizations related to commerce and the place of commercial subjects have been determined, and then the general principles and moral-based legal rules in Islamic and Turkish commercial law were put forward.

In this direction, in our study, the place of commercial ethics in Islamic and Turkish law was questioned within the framework of the main question of what the effect of the rules supported by morality on the law could be, and the similarities and differences of the approaches in the regulations on commercial ethics were discussed and recommendations were made with the idea that the two legal systems could provide solutions to each other's problems.

Keywords: Islamic commercial law, ethics, commercial ethics, commercial law.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
KISALTMALAR	vi
1. GİRİŞ	1
2. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL TEMEL.....	4
1. HUKUK VE AHLÂK KAVRAMLARI.....	4
1.1. Genel Olarak	4
1.2. Fıkıh ve Hukuk	5
1.3. Ahlâk, Etik ve Moral.....	7
1.4. Hukuk ve Ahlâk Arasındaki İlişki	9
2. TİCARET KAVRAMI.....	21
2.1. Genel Olarak	21
2.2. Tarihsel Gelişim.....	28
3. TİCARET HUKUKUNA GENEL BAKIŞ.....	35
3.1. Genel Olarak	35
3.2. Tarihsel Gelişim.....	38
3.2.1. Ticaret Mevzuatı	39
3.2.2. Ticaret Mahkemeleri	43
3.3. Ticaretle Bağlantılı Kuruluşlar	47
3.3.1. Hisbe Teşkilatı	47
3.3.2. Esnaf Teşkilatları	49
3.4. Sûjeler	52
3.4.1. Tacir	52
3.4.2. Esnaf.....	58
3.4.3. Tacir Yardımcıları.....	59
3. İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂM HUKUKUNDA TİCARİ AHLÂK İLKE VE KURALLARI.....	64
1. GENEL İLKELER	66
1.1. Serbestiyet ve Sözleşme Özgürlüğü İlkesi.....	66
1.2. Kolaylaştırma ve Zorluğun Kaldırılması İlkesi	67

1.3. Karşılıklı Rıza İlkesi	68
1.4. Sözleşmeye Bağlılık İlkesi.....	68
1.5. İşlemlerin Kayıt Altına Alınması ve Şahitlik İlkesi.....	69
1.6. Helâl Kazanç İlkesi	70
1.7. Ticaret Tarafları, Malları ve Zamanına İlişkin İlkeler	83
1.8. Ticarî Örf ve Âdet İlkeleri	84
2. AHLÂK TEMELLİ TİCARET HUKUKU KURALLARI	84
2.1. Ticaretin Taraflarına İlişkin Temel Kurallar.....	85
2.1.1. Malı Pazar Dışında Karşılıyıp Alma Yasağı (Telakki’r-Rukbân).....	85
2.1.2. Aracının Satışı Yasağı.....	87
2.1.3. Ticarî Süje ve Devlet Arasındaki İlişkili Kurallar	89
2.2. Ticaretin Konusuna İlişkin Temel Kurallar	97
2.2.1. Haksız Rekabet Yasağı	97
2.2.2. Suni Fiyat Artışına Neden Olma (Neceş Satışı) Yasağı	99
2.2.3. Satış Üzerine Satış Yapma Yasağı.....	100
2.2.4. Karaborsacılık (İhtikâr) Yasağı.....	101
2.2.5. Monopol (Tekelcilik) Yasağı.....	105
2.2.6. Aldatıcı Reklam Yasağı	107
4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK HUKUKUNDA TİCARİ AHLÂK İLKE VE KURALLARI.....	108
1. GENEL İLKELER	110
1.1. Adalet İlkesi	111
1.2. İyiniyet İlkesi	111
1.3. Dürüstlük Kuralına Uyma İlkesi.....	113
1.4. İrade Serbestisi ve Sözleşme Özgürlüğü İlkesi.....	117
1.5. Genel Ahlâk ve Genel Ahlâka Aykırılık.....	118
1.6. Ticarî Örf ve Âdet İlkeleri	121
2. AHLÂK TEMELLİ TİCARET HUKUKU KURALLARI	123
2.1. İyiniyet İlkesine Dayanan Kurallar	124
2.2. Dürüstlük Kuralına Uyma İlkesi ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağına Dayanan Kurallar	124
2.2.1. Basiretli Bir İş Adamı Gibi Hareket Etme Yükümlülüğü.....	125
2.2.2. Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması.....	127
2.2.3. Haksız Rekabet	129

2.3. Diğer Kurallar	133
2.3.1. Rekabet Yasağı	133
2.3.2. Fahiş Fiyatlama ve Stokçuluk Yasağı.....	134
2.3.3. Fiyat Tarifeleri Uygulamaları	138
2.3.4. Sigorta Hukukunda İlgili Kurallar	140
2.4. Ahlâkın Hukuka Uygulanmasında Bir Model Önerisi: Ticaret Ahlâkı Sicili...	141
5. SONUÇ	144
6. KAYNAKLAR.....	148

KISALTMALAR

Akt.	: Aktaran
Bkz.	: Bakınız
b.y.	: baskı yeri
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
ed.	: Editör
HGK	: Hukuk Genel Kurulu
HMK	: Hukuk Muhakemeleri Kanunu
Hız.	: Hazreti
nşr.	: neşreden
PTDHK	: Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanunu
RKHK	: Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun
SSBİY	: Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirmeye İlişkin Temel Yönetmelik
s.	: sayfa
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TKHK	: Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunu
TMK	: Türk Medenî Kanunu
thk	: tahkik
ts	: tarihsiz
TTK	: Türk Ticaret Kanunu
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
y.y.	: yayın yeri

1. GİRİŞ

Ticaret ile hukuk toplumsal hayatın yapıtaşları olup hızlı gelişen ve birbirlerini takip eden alanlardır. Bu sebeple son dönemlerde yaşanan küresel ekonomik kriz ve pandemi dönemi sebebiyle ortaya çıkan maddi sıkıntılar bu iki alanı oldukça etkilemiştir. Karaborsacılık ve tekelcilik faaliyetlerinden belirlenen fiyat tarifelerine muhalefet amacıyla itlaf edilen mal ve ürünlere, haksız rekabete sebep veren aldatıcı reklamlardan ayıplı mal satışlarına, suni fiyat artışına neden olmaktan fahiş fiyatlamaya kadar her türlü hukuka ve ahlâka uygun görülmeyen fiiller ve hareketler içinde bulunduğumuz söz konusu dönemde artış göstermiştir. Bu tür davranışların ticarî sùjeler tarafından gerçekleştiriliyor olması ticaret hukukunun düzenlediği alan ve etkinliği konusunda soru işaretlerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir. *“Ticaret hukukunun düzenlediği alan sadece hukuk kurallarından mı ibarettir?”, “Mesleki ahlâkın en eski türünü oluşturan ticaret ahlâkı ve etiğinin İslâm ve Türk hukuku açısından yeri nedir?”, “Neden sağlam bir ticarî ahlâk bilincine dayalı güçlü bir hukuk sistemine ihtiyaç bulunmaktadır?”, “Ticarî ahlâk mefhumunun hukuk kurallarına ne gibi bir katkısı olabilir?”, “Ticaret ahlâkına aykırı davranışların caydırıcı nitelikte cezai yaptırıma tabi tutulması veya ticaret ahlâkı sicilinin oluşturulması hukuk kurallarının etkinliğini göstermede fayda sağlar mı?”* soruları bizi **“Hukuk-Ahlâk İlişkisi Bağlamında İslâm ve Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları”** başlıklı çalışmamızı yapmaya sevk etmiştir. Çalışmanın başlığındaki “ilke”, medenî, borçlar ve bu iki hukuk alanıyla bağlantısı çerçevesinde ticaret hukukuna hâkim olan genel ilkeleri; “kural” ise ticaret hukukunda özel bir düzenlemeye sahip olan kuralı ifade etmektedir.

Yaklaşık bir asır öncesinde aynı nitelikte olan Türk-İslâm hukuku sistemindeki ticaret hukukuna dair ilkeler, kurallar ve uygulamalara bakıldığında bunların birbirleriyle uyum ve bütünlük içerisinde olduğu görülmektedir. Bu noktada hukuk ve ahlâkın bu bütünlük içerisinde birbirinden ayrılmaz bir özellik gösterdiği de vurgulanmalıdır.

Günümüz Türk Ticaret hukukunda olduğu gibi İslâm hukukunda da ticarete büyük bir önem verilmiş, İslâm hukuku kaynaklarında ticari işlemler ve unsurları hakkında birçok düzenlemede bulunulmuştur. İslâm hukukunda muâmelat bahsi altında incelenen ticaret hukukunun ana kaynağını ahlâka dair ilke ve kurallar oluşturmaktadır. Bu kapsamda söz konusu ilke ve kurallara, İslâm hukukundaki ana kaynaklar ile literatürde mevcut

Çalışmalardan taradığımız kadarıyla İşlâm borçlar hukuku başta olmak üzere tüketicici hukuku, iř hukuku ve İşlâm iktisadı/finansı alanları kapsamında genel olarak yer verildiğini belirtmek gerekir. Türk hukukunda ise genelde ahlâkın özelde ticarî ahlâkın yerinin olup olmadığı konusu belirli nitelikte değildir. Bu doğrultuda ticarî etik kapsamında çeşitli yorumlamalar bulunup örnekler verilse de etik-ahlâk ilişkisi ve bu ilişkiden neyin anlaşıldığı bağlamlarında soru işaretleri bulunmaktadır. Çalışmamız İşlâm ticaret hukuku alanının kapsamını ve haddi zatında bir hukuk felsefesi konusu olan hukuk-ahlâk ilişkisi bağlamında ticaret ahlâkının yerinin ve öneminin ticarî sűjeler açısından belirlenmesi temel problemini müstakil şekilde inceleyen bir çalışma olmasıyla özđün bir nitelik taşımaktadır.

Hukukun ahlâk ile olan ilişkisi bağlamında ticaret ahlakının her iki hukuk sistemindeki yerinin incelenmesi, söz konusu hukuk sistemlerinin konuya yaklaşımlarını ve bu konu hakkındaki esaslarını ve düzenlemelerini karşılaştırmak çalışmamızın amaçlarındandır. Hukuk ve ahlâk bağlamında hukuk felsefesi, ticaretin iktisadi ve hukukî düzen içindeki yeri, hukukun ticarî ahlâk ile ilişkisinin irdelenmesi alt amacını taşıyan çalışmamız ile hem literatüre yeni bir bakış açısı sunulması hem de mukayese neticesinde elde edilecek benzerlik ve farklılıklardan her iki hukuk sistemince problemlerin çözümünde yararlanılması ve bu kapsamda yeni önerilerde bulunulması hedeflenmektedir.

Çalışmanın kaynaklarını klasik İşlâm hukuk eserleriyle beraber güncel İşlâm hukuku, İşlâm iktisadı/finansı, hukuk felsefesi, medenî, borçlar ve ticaret hukuku eserleri oluştırmaktadır.

Çalıřmada İřlâm hukukundaki mezhepsel görüřlere ayrıntılı olarak yer verilmemiř, konunun açıklanmasında lüzumlu görűlen mezhep görűřleri dipnotlarda belirtilmiřtir.

Çalışma, İşlâm ve Türk hukukunun kavram ve konuya yaklaşımını tarihsel gelişim açısından beraber inceleyen “Kavramsal Temel” başlıklı birinci bölüm, İşlâm hukuku bakış açısını içeren “İşlâm Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları” başlıklı ikinci bölüm ve günümüz Türk hukuku perspektifiyle değerlendirme yapılan “Türk Hukukunda Ticarî Ahlâk İlke ve Kuralları” başlıklı üç bölümden müteşekkildir. Hukuk sistemlerinin konuya ilişkin ilke ve kurallarına ikinci ve üçüncü bölümlerde ayrı ayrı olarak yer verilmesinin temelinde, -hukuk sistemlerinin konuya yaklaşımlarında büyük oranda ayniyet olması, bu ayniyetin ortaya çıkarılması ve mukayesenin daha iyi bir şekilde yapılabilmesi için her iki bölüm alt başlıklarında benzer nitelikte tasniflendirme yapılmasına rağmen- özellikle İşlâm hukukunda din ve ahlâk kurallarının hukuk kuralları üzerindeki etkisine bağlı olarak ortak

bir alt başlıkta iki hukuk sisteminin beraber ele alınmasının mümkün olmadığı -örnek olarak helâl kazanç ilkesi verilebilir- ilke ve kurallar bulunmaktadır. Buna ek olarak ikinci bölümde bir alt başlık olarak yer verilip üçüncü bölümde ayrıca bir alt başlıkta incelenmeyen veya üçüncü bölümde yer alıp ikinci bölümde alt başlık olarak incelenmeyen ilke ve kuralların bulunması, bahsi geçen ilke ve kuralın diğer hukuk sisteminde bulunmuyor olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin ikinci bölümde yer verilen kolaylaştırma ve zorluğun kaldırılması, karşılıklı rıza, işlemlerin kayıt altına alınması ilkeleri; üçüncü bölümde incelenen adalet ilkesi, iyiniyet ve dürüstlük kuralı ilkeleri bu şekildedir. Örnek olarak verdiğimiz bu ilkelerin her iki hukuk sistemindeki yerlerine dair bilgiler muhakkak bulunmaktadır, buna ilişkin yorumlamaların yapılması da mümkündür. Ancak söz konusu ilke ve kuralların her iki hukuk sistemindeki yerinin ortak bir başlıkta incelenmesi ile her ilke ve kurala her iki bölümde de yer verme yöntemleri çalışmanın kapsamını genişleteceğinden ve konunun sınırlandırılmasını aşacağından bahsi geçen şekildeki yöntemlerin izlenerek bir çalışma ortaya koyulmasını yapılmış ve yapılacak olan diğer çalışmalara havale ediyoruz.

Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde hukuk ve ahlâk arasındaki ilişki irdelenmiş, bu ilişki çerçevesinde ticaret ile ticaret hukukunun İslâm ve Türk hukukundaki gelişim seyri açıklanarak İslâm ve Türk ticaret hukukundaki ticaretle bağlantılı kuruluşlar ile ticarî sùjeler belirlenmiştir.

İkinci bölümde söz konusu ticarî sùjelere yüklenen hak ve sorumluluklar İslâm ticaret hukukunun genel ilkeleri çerçevesince incelenmiş, ticaretin taraflarına ve konusuna ilişkin ahlâk temelli ticaret hukuku kuralları detaylı olarak açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde Türk hukukunda ticarî ahlâk ve ilkelerine dair düzenlemeler genel ilkeler ve ahlâk temelli ticaret hukuku kuralları olan iyiniyet ilkesine, dürüstlük kuralına uyma ilkesine ve hakkın kötüye kullanılması yasağına dayanan hükümler ile diğer ilgili düzenlemeler olan rekabet yasağı, fahiş fiyatlama ve stokçuluk yasağı, fiyat tarifeleri uygulamaları ile sigorta hukukunda ilgili kurallar gibi bağlantılı ticari işlemlerin oluşumu, tarafları ve konusu açısından ortaya konulmuş ve ahlâkın hukuka uygulamasında bir model önerisi olarak ticaret ahlâkı sicili sunulmuştur.

2. BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL TEMEL

Hukuk felsefesinin önemli konularından birisi de hukukun mahiyeti ve bunun uzantısını teşkil eden hukuk-ahlâk ilişkisidir.¹ Bu konu üzerinde yapılan araştırmalara bakıldığında iki kural türünün birleştiği veya ayrıldığı noktalar üzerinde birçok görüş ileri sürüldüğü görülmektedir. Çalışmamızın konusu açısından İslam hukukunda ve günümüz Türk hukukunun temeli olan Batı hukukunda ahlâkın yerini anlamak için her iki hukuk sistemindeki ahlâk tanımına ve ahlâkın temeli ile kaynağına bakmak gerekir.

Din temelli bir ahlâk anlayışı ile akıl, sezgi veya duygu üzerine temellendirilen seküler veya rasyonel ahlâk görüşleri birbirinden farklı niteliktedir.² Bu farklılık ahlâk kurallarının evrensel olarak kabul edilerek mutlak ve objektif bir şekilde fonksiyonlarını icra etmeleriyle yakın ilişki içindedir.³ Ancak kaynağı ne olursa olsun, toplumsal düzenin sağlanması, korunması ve devamının sağlanması amacıyla kurallar öngörmeleri açısından hukuk ve ahlâk arasında bir gaye birliği mevcuttur.

Bu bölümün ilk başlığında çalışmamızın kapsamı çerçevesinde ticaret ahlâkının hukuk kuralları açısından nasıl bir yeri olduğunun anlaşılması amacıyla öncelikle hukuk ve ahlâk kavramlarının İslâm ve günümüz Türk hukukundaki tanımları ve birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde durulacak; takip eden başlıklarda ticaret hukukundaki kuruluşlar ve her iki hukuk sistemindeki ticaret ve ticaret hukuku alanının kavramsal ve tarihsel gelişimine yer verilerek çalışmamızın ikinci ve üçüncü bölümlerinden yükümlü olanları belirlemek adına ticarî sülhler açıklanacaktır.

1. HUKUK VE AHLÂK KAVRAMLARI

1.1. Genel Olarak

Hukuk-ahlâk kavramları ve bu iki unsurun arasındaki ilişkinin incelenmesi bu kavramlarla oldukça yakın bir bağlantıya ya da bu kavramları kapsayıcı niteliğe sahip olan kavramların incelenmesini gerektirmektedir. Bu doğrultuda bu başlıkta öncelikle İslâm hukuku açısından hukuk kavramının üst bir kavramı olarak görülen “fıkıh” kavramına,

¹ Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2019), 15.

² Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 22.

³ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, 125-126, 129-130; Hasan Tahsin Feyizli, *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2020), 68.

anlam kayması sebebiyle ahlâkın bir kolu olarak görülen ancak aşağıda ifade edileceği üzere aslında ahlâkın üst bir kavramı olan “etik” kavramına, ahlâk ve etik kavramlarının tamamlayıcısı mahiyetinde olan diğer bir kavram olarak ise “moral” kavramına yer verilmiştir. Bu kavramların birbirleriyle olan bağlantıları çerçevesinde ise İslâm hukukunda ahlâk düşüncesinin etkisinin temellendirilmesi, din-ahlâk-hukuk kurallarının kaynak ve işlev açısından birlikteliği, günümüz hukuk kurallarının da temel ilkelerini ahlâk teorisinden alması, hukuk ve ahlâkın konu, içerik ve kapsam açısından yakınlığı, hukuk ve ahlâk kurallarının ortak noktaları ve nihai gayeleri olan adaleti sağlama amacıyla birleşmeleri, hukuk ve ahlâkın pratik geçerlilik bağlamında birtakım farklılıkları, hukuk ve ahlâkın birbirlerini tamamlayıcı mahiyetteki ilişkisi incelenmiştir.

1.2. Fıkıh ve Hukuk

“*Fıkıh*” (فقه) kavramı sözlükte iyice anlamak, derinlemesine kavramak ve ayrıntısıyla bilmek anlamlarına gelmektedir.⁴ İslâm’ın hükümleri îtikad, amel ve ahlâk olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir.⁵ Fıkıh, İslâm’ın amel ile ilgili hükümleridir. Bunlar, Allah ile insan arasındaki ilişkileri düzenleyen *ibâdet* hükümleri, insan-insan, insan-devlet ve devlet-devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen *muâmelat* hükümleri⁶ ve suç ve cezalara ilişkin *ukûbat* hükümlerini içermektedir.⁷

⁴ Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî 'î Ibn Manzûr, *Lisân 'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993), 13/522; Mevlüt Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1982), 1173-1174.

⁵ Abdülkerim Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti 'ş-Şeriatî 'l-İslamiyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşırın, 2019), 56; Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 2/30; Talip Türcan (ed.), *İslâm Hukuku* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 33-34; Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları: (Usûlü'l Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 33; Ahmed Hamdi Akseki, *İslâm Dini* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1963), 22.

⁶ Siyasî, sosyal ve iktisadî sistem unsurları da muâmelat konusunun içerisine girer. Ahmet Yaman - Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2019), 22.

⁷ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/43; Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2021), 39; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 32-35; Abdulvehhâb Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkıh)*, çev. Hüseyin Atay (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973), 59; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 408. Kimi İslam hukukçuları İslam Aile Hukuku olarak da ifade edilebilecek “münâkahat (evlilik)-mufârakât (boşanma)”, İslam Miras Hukuku anlamına gelen “ferâiz” başlıklarını ayrı olarak incelemişlerdir. Ukûbat (ceza hukuku) hükümlerini muâmelat hükümleri içerisinde değerlendirenler de mevcuttur. Akseki, *İslâm Dini*, 24. Şahıs ve aile hukuku olan ahvâl-i şahsiyye, devletler hukuku olan siyer ve İslâm idare ve anayasa hukuku olan siyaset-i şer'îyye konularını ayrı olarak inceleyenler de bulunmaktadır Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 20-21; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 409.

İslâm hukukunun teşekkülü döneminde fıkıh, İslâm'ın fert ve toplum hayatına ilişkin dinî ve hukukî hükümleri bilmek anlamına gelen bir ilim dalı olarak tanımlanmış⁸ ve inanç, ahlâk, ibâdet ve muamelat ile ilgili hükümlerin tümü için bu kavram kullanılmıştır.⁹ İlerleyen dönemlerde İslâm ilim dallarında yapılan tasnifle fıkıh ilim dalının tanımlanmasında değişiklikler ortaya çıkmıştır.¹⁰ Bu bağlamda İslam hükümlerinin sadece ibâdet ve muâmelat ile ilgili hükümleri içeren ‘amelî hükümler’ kısmı fıkıh kavramıyla ifade edilmeye başlanmıştır.¹¹ Günümüzdeki ıstılâhi anlamını bu şekilde kazanan “fıkıh” kavramı ve ilim dalı “*tafsilî delillerden istinbat edilen şer’î amelî hükümler bütünü*” şeklinde tanımlanmış¹², İslam hukukunun kanunlaştırılması çabalarından biri olan Mecelle-i Ahkâm Adliyye’de de fıkıhın tarifi bu doğrultuda “*ilm-i fıkıh, mesâil-i şerîyye-i ameliyyeyi bilmektir*” (m.1) şeklinde yapılmıştır.

Hukuk kelimesinin anlamına bakıldığında ise “*hukuk*”un Arapça (حق) *hak* kavramının çoğulu olup “*gerçek, batılın karşıtı, sabit, doğru, uygun, yerinde, varlığı kesin olan şey*” anlamlarına geldiği görülmektedir.¹³ Hukuk, ıstılâhi manada ise “*toplumsal düzeni sağlama ve adaleti gerçekleştirme amacıyla maddi yaptırım ile kuvvetlendirilmiş olan kurallar bütünü*” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁴

⁸ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 20.

⁹ Ebû Hanîfe’nin “kişinin lehine ve aleyhine olanları bilmesidir” şeklindeki fıkıh tanımı bu geniş kapsama ilişkindir. Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti’ş-Şeriatî’l-İslamiyye*, 61; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 21; Türcan, *İslâm Hukuku*, 31; Asım Cüneyd Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 122; Nail Okuyucu (ed.), *Fıkıh İlmine Giriş* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019), 34-35; Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli’l-Fıkıh)*, 49.

¹⁰ Bkz. Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *İhyâ’u ‘Ulûmi’l-Dîn* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 31-33; Abdulvehhâb Hallâf, *İlmu Usûli’l-Fıkıh* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale Naşirun, 2012), 14 vd.

¹¹ Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti’ş-Şeriatî’l-İslamiyye*, 61; Saffet Köse, *İslâm Hukukuna Giriş* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 23-24; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 21; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 33.

¹² Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 21; Türcan, *İslâm Hukuku*, 33; Okuyucu, *Fıkıh İlmine Giriş*, 24; Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 31; Hallâf, *İlmu Usûli’l-Fıkıh*, 151; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 22. Alimlerin vefat tarihine göre sıralanmış çeşitli fıkıh kavramı tanımlamaları hakkında bir derleme için bkz. Okuyucu, *Fıkıh İlmine Giriş*, 104-129.

¹³ İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, 10/49; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 327-328.

¹⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/26; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 18; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Turhan Kîtabevi, 2014), 13; Adnan Güriz, *Hukuk Başlangıcı* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 17-19; Orhan Münir Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961), 18-19; Abdülhak Kemal Yörük, *Hukuk Başlangıcı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1958), 3-6.

Toplumsal düzen kurallarındaki din, ahlâk ve hukuk olarak tasnif edilen¹⁵ normların tamamını kendine özgü bir şekilde içeren bütünleşik bir norm düzeni olarak fıkıh; düzenlediği alan, kuralların niteliği, yaptırım vasıtaları gibi birçok açıdan hukuku kapsayıp daha geniş bir normatif yapı oluşturmaktadır.¹⁶

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batılı çevrelerin etkisiyle *fıkıh* yerine *hukuk/İslâm hukuku* isimlendirilmesinin kullanılmaya başlandığı görülmektedir.¹⁷ Bu iki kavram birbirini tam olarak karşılamasa da *İslam hukuku* kavramının *fıkıh* kavramı yerine kullanımı artık yaygınlaşmış durumda olup¹⁸, bu sebeple çoğu çalışmada bu şekilde kullanılmaktadır.

İçerik, kaynak ve kural türleri açısından farklılık arz eden “*fıkıh*” ve “*İslam hukuku*” kavramları arasındaki ilişki büyük *fıkıh dairesi* içerisindeki küçük *hukuk dairesi*” olarak betimlenebilir. İslam hukuku içeriğine bakıldığında ise Allah ile kul arasındaki ilişkileri ihtiva eden *ibâdet* hükümlerinin yer almadığı; sadece *muâmelat* ve *ukubât* konularına yer verildiği görülmektedir.¹⁹

1.3. Ahlâk, Etik ve Moral

Arapça (خلق) “*hulk*” kelimesinin çoğulu olan “*ahlâk*” kelimesi sözlükte *din*, *tabiat*, *huy* ve *karakter* gibi anlamlara gelir.²⁰ Ahlâk kavramının birçok tanımı yapılmıştır. En geniş manasıyla bireylerin iradi davranışları ve söz konusu davranışların temelindeki düşünce dünyası ile ilgilenen alana *ahlâk* denilmektedir.²¹ Ahlâk, *insanda yerleşmiş bir meleke* ve *herhangi bir zorlama olmaksızın ortaya çıkan davranış* olarak da ifade edilebilir.²²

¹⁵ Güriz, *Hukuk Başlangıcı*, 7-19; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 43-60; Yörük, *Hukuk Başlangıcı*, 18-29; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 6-13.

¹⁶ Talip Türcan, “Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”, *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 24 (2012), 22.

¹⁷ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 24; Türcan, *İslâm Hukuku*, 28; Türcan, “Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”, 19; Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkıh)*, 59; Necmeddin Güney, “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 168.

¹⁸ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 25; Türcan, *İslâm Hukuku*, 29. Fıkıh yerine İslam hukuku kavramının kullanılması birçok açıdan eleştirilmiş, nedenleri konusunda çeşitli görüşlerde bulunulmuştur. Cengiz Otacı, *Modernleşme Bağlamında Üç Din Üç Hukuk* (Ankara: HUKAB Yayınevi, 2013), 117-125.

¹⁹ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 25; Hallâf, *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli'l-Fıkıh)*, 59.

²⁰ Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 438.

²¹ Recep Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, *İslam Ahlâkı: Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 22.

²² Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 18.

Ahlâk kavramı toplum tarafından benimsenen ve uygulanan ilkeler (sosyal etik), belli bir grup veya zümre tarafından iyi veya doğru olarak görülen davranış ilkeleri ve kişinin kendisine yönelik ilkeleri gibi çeşitli açılardan ele alınabilir.²³

Ahlâk kuralları ise toplum nazarında kabul edilerek benimsenen ve uygulanan insan davranışını düzenleyen kurallar bütünüdür.²⁴

Bu bağlamda çok büyük ve çok geniş olan ahlâk bütünü'nün sınıflandırılması yapılmış ve ahlâkî ilkeler üç düzeyde incelenmiştir. Birinci grup ilkeler “hak” temelli ilkelerden oluşur. Bunlar hakikat ve hukukla bağlantılı evrensel nitelikte olan, zorunlu olarak herkesi bağlayan, emir diliyle ifade edilen erdem ve ilkelerdir. İkinci gruptaki “iyilik erdemleri” ahlâkın merkezi ilkelerini oluşturur. Bunlar, evrensel veya kültürel mahiyette, zorunlu veya gönüllülük esaslı ve emir veya öğüt dilindeki erdemlerdir. Üçüncü düzey erdemler ise “sevgi” ilkeleridir. Bunlar kültürel ve kişisel açıdan değişkenlik gösterirler, gönüllülük esasında, öğüt diliyle ifade edilen ilkelerden oluşurlar.²⁵

“*Etik*” ve “*moral*” kelimelerinin de ahlâk ile ilgili olarak sıkça kullanıldıkları görülmektedir. “*Etik*”, bir sosyal topluluğu diğerlerinden ayıran örf, âdet ve karakter anlamlarındaki Yunanca “*ethos*” kelimesinden, “*moral*” âdet, karakter, hal ve hareket tarzı manalarındaki Latince “*moralis*” kelimesinden türetilerek oluşturulmuştur.²⁶ Ahlâk, “*moral*” ve “*ethics*” kelime anlamları yönünden benzerlik gösterse de aralarında farklılıklar bulunmaktadır.²⁷ “*Etik*” iyi, kötü, ödev ve yükümlülük gibi soyut kavramların analizinde, “*moral*” somut ahlâkî olayların tahlili için kullanılmaktadır.²⁸ Buna ek olarak “*etik*”, ahlâk olgusu veya etik sorunlar üzerinde doğrulanabilir ve/veya yanlışlanabilir bilgiler ortaya koyan veya ortaya koyması beklenen felsefe disiplini olarak da ifade edilmiştir.²⁹ *Etik*, ahlak üzerinde düşünerek ve felsefesini yaparak ahlâkın teorik kısmını oluşturmaktadır. Buna bağlı

²³ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 13-14; Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 22.

²⁴ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 13.

²⁵ Cafer Sadık Yaran, *Sanat Ahlâkı*, ed. Muhammet Şevki Aydın (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 72.

²⁶ Ali Osman Gündoğan, “Etik ya da Ahlâk Felsefesi”, *Etik ve Etik Sorunlar*, ed. Celal Türer (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019), 9; Harun Tepe, “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik”, *Doğu Batı: Düşünce Dergisi* I/4 (1998), 12; Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 21.

²⁷ Bkz. Tepe, “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik”, 12-14.

²⁸ Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 21.

²⁹ Tepe, “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik”, 14; Gündoğan, “Etik ya da Ahlâk Felsefesi”, 8-9; İsmail Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 1988), 155.

olarak *etik* ile “iyi” olan değerin belirlendiği, *ahlâk* ile değerin davranış bilinciyle somutlaşarak uygulandığını, *hukuk* ile ise değerin korunduğunu söylemek mümkündür.³⁰

1.4. Hukuk ve Ahlâk Arasındaki İlişki

İslâm, davranışlarda ahlâk değerinin gösterilmesi konusunda birçok hüküm vazetmiştir. Din kurallarının temel amaçlarından birisi de güzel ahlâkı her hareket ve fiilde hâkim kılmaktır. Buna göre Hz. Peygamber’in güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmesi,³¹ O’nun ahlâkının “Kur’ân ahlâkı” olarak ifade edilmesi,³² taşıdığı bu üstün vasfına ayette işaret edilmesi,³³ güzel ahlâkı her zaman talep etmesi,³⁴ inananların en iyisinin güzel ahlâklı olan olarak tarif edilmesi,³⁵ insanların kendisi başta olmak üzere diğer insanlar ve çevresindeki her unsur açısından güzel ahlâklı olmasının tavsiye edilmesi³⁶ ahlâk değerine verilen önemi gösterir.

Tevhid ve ahiret inancına dayalı olan evrensel esaslardan oluşan İslâm ahlâk anlayışına göre kişinin yalnızca insan ilişkilerinde değil, Allah, kendisi ve diğer canlı ve cansız varlıklar ile olan ilişkilerinde de ahlâk ilkelerine riayet etmesi gerekir.³⁷ İslâm ahlâk anlayışının nihai amacı ahlâklı insan, toplum ve dünya oluşturmaktadır.³⁸

Nitekim İslâm’ın gelişim sürecine bakıldığında Mekke döneminde dinin temeli mahiyetindeki iman esaslarıyla birlikte, adalet, iyilik, ihsan, af, ahde vefa ilkelerine riayet, haksızlıktan, kötülükten, ölçü ve tartıda hileden sakınmaya dair ahlâk kurallarının da

³⁰ Yusuf Karakoç, “Hukuk - Etik İlişkisi”, *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* 24 (ts.), 94.

³¹ “Ben, (başka değil, sadece) (iyi), güzel ahlâkı tamamlamak (uygulamak) için gönderildim.” (Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985). İbn Hanbel, II, 381.

³² “Hz. Peygamber’in ahlâkı Kur’an idi.” (Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî Muslim, *Şaḥîhu Muslim*, thk. Muḥammed Zuheyr en-Nâşır (Cidde; Beyrut: Dâru’l-Minhâc; Dâru Tâvķi’n-Necât, 1433). Müslim, Müsâfirîn, 139.

³³ “Sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin” Kalem, 68/4.

³⁴ “... (Allah’ım!) Beni güzel ahlâka erıştır. Senden başka güzel ahlâka eristirecek yoktur. Kötü ahlâkı benden uzaklaştır. Senden başka kötü ahlâkı benden uzaklaştıracak yoktur!..” Müslim, Müsâfirîn, 201.

³⁵ “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.” (Suleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu’ayb el-’Arna’ût (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-’Âlemiyye, 2009). Ebû Dâvûd, Sünnet, 15.

³⁶ “Nerede olursan ol, Allah’a karşı sorumluluğunun bilincinde ol! Kötülüğün peşinden iyi bir şey yap ki onu yok etsin. İnsanlara da güzel ahlâka uygun biçimde davran!” Ebû İsâ Muḥammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sunen*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, 1998). (Tirmizî, Birr, 55); Kıyamet günü müminin mizanında güzel ahlâktan daha ağır bir şey yoktur. Muhakkak ki Allah söz ve fiilleri çirkin kimselere son derece öfkelenir.” Tirmizî, Birr, 62.

³⁷ *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015), 3/17; Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 29-47.

³⁸ *Hadislerle İslam*, 2015, 3/17. “Müminlerin iman bakımından en mükemmeli, ahlâk bakımından en güzel olanıdır.” Ebû Dâvûd, Sünnet, 15

vazedildiği, Medine döneminde ise daha ziyade toplum hayatını düzenlemeye yönelik hukuk kurallarının tanzim edildiği görülecektir.³⁹ Bu sayede hukukî hükümlerin içselleştirilmesi sağlanarak yasaklama, yaptırım ve davranış kurallarının temeli ve amaçları gösterilmiştir. Böylece ahlâk temeline bağlı, geçerliliğini ve gücünü oradan alan bir hukuk düzeninin altyapısı oluşturulmuştur.⁴⁰ Hükümlerin parça parça nazil olmasının (tedricîlik) da bunların bir yaşam biçimine dönüştürülmesi ve hukukun uygulanmaya konulmasında kolaylık sağladığı ifade edilmektedir.⁴¹

Değer olgusu din tarafından konulmakta, ahlâk bunu bir yaşam biçimi haline getirmekte ve hukuk kuralı da bu olguyu yazılı bir kural ile destekleyerek ihlâlî durumunda yaptırıma tabi tutmaktadır.⁴² İslâm'da din, ahlâk ve hukuk arasında hareket ve davranışlarda amaç birliği söz konusudur. Örneğin, istenmeyen bir davranışı bir yandan din *günah* sayarak uhrevî ceza yaptırımına tabi olduğunu haber verirken, ahlâk olgusu bunu *kötü davranış* olarak tanımlamakta,⁴³ toplum bu davranışı hoş görmeyerek ayıplamakta ve nihayet hukuk da bunu *maddi müeyyideye* bağlayarak⁴⁴ hepsi birden bir ortak hedefe yönelmektedir.

Bu nedenle söz konusu üç unsurun bir bütün halinde kavranması önem arz etmektedir. Bir hukuk kuralının alt yapısı olan bu süreç, aşamalarına göre gelişim katederek tamamlanmamışsa etkisi de tam olarak oluşmamaktadır.⁴⁵ Dinî kurallarla kişilerin iç dünyalarına hitap edilmesi ve problemlerin daha oluşmadan önünün kesilmesinin amaçlanması İslam'ın insan davranışlarını düzenlemeye dönük en işlevsel özelliklerinden birisidir.⁴⁶ Kişinin iç muhakemesi olan vicdana seslenilmesi ahlâka aykırı davranışlarından

³⁹ Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti 'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, 103-104; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 53; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 39; Saffet Köse, "Hukuk mu Ahlâk mı? -İslâm Nokta-i Nazarından Din-Ahlâk-Hukuk İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme-", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17, İmam-ı Âzam Ebû Hanife Özel Sayısı (2011), 16, 33-34; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 12; Türcan, *İslâm Hukuku*, 43; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 30; Feyizli, *Kur'ân'da Ahlak-Hukuk İlişkisi*, 55-61; Wael B. Hallaq, "Groundwork of the Moral Law: A New Look at the Qur'ân and the Genesis of Sharî'a", *Islamic Law and Society* 16 (2009), 268-270; Ahmet Yaman, "Kur'ân'da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlâk", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* VI/1 (2006), 43.

⁴⁰ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 39; Ali Bardakoğlu, "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması", *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 35 (2017), 58.

⁴¹ Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti 'ş-Şeriatî'l-İslâmiyye*, 106-107; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 53; Türcan, *İslâm Hukuku*, 45.

⁴² Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 47; Köse, "Hukuk mu Ahlâk mı?", 15; Köse, *Ticaret*, 2-3; Türcan, *İslâm Hukuku*, 43.

⁴³ Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, 143-144.

⁴⁴ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 47.

⁴⁵ Köse, "Hukuk mu Ahlâk mı?", 16; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 12.

⁴⁶ Tevhit Ayengin, "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVI/4 [İslâm ve İktisat-I-] (2003), 648.

sorumlu olmayacağı anlamına gelmemektedir.⁴⁷ Toplum bireyleri ahlâkî olgunluğa eriştikçe hukukî problemlerin azaldığı ve hukuk kurallarının hayata geçmesinin kolaylaştığı bir vakıadır.⁴⁸ Bu bağlamda dinî-ahlâkî-hukukî değer ve kuralların arasında önemli bir etkileşim olduğunu ve bunların birbirini destekleyen kurallar bütünü olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁹ Hukukî hükümlerin de bu sayede ahlâkî ve dinî bir mahiyet kazandığını, dinî kaygı güden insanların hukuka itaatinin kolaylaştığını söylemek buna eklenebilir.⁵⁰

İslâm'da hukukun ve ahlâkın kaynağının bir oluşu bağlamında Kur'ân ve sünnet delillerinin her ikisinin de aslî kaynak niteliği taşıması⁵¹, Hz. Peygamber'in şahsında hukuk ve ahlâk bütünlüğünün görülmesi⁵², Kur'ân'daki ahkâm ayetlerinde yasaklanan bir fiilin önce hükmünden sonra kötülüğünden bahsedilmesi, adaletin peşinden ahlâkî olgunluğu ifade eden *ihsan* kavramının kullanılması göstermektedir ki İslâm'da hukuk kurallarının amacı da aslında *ahlâkı tamamlamaktır*.

İslam hukukunun temel kaynaklarında hukuk ve ahlâkın birbirine bağlı olarak yer alması sebebiyle hukuk ve ahlâk arasında bir ayrım yapılmamıştır. Bu nedenle İslam'da fıkha aykırı nitelikte bir ahlâk alanının varlığından söz etmek mümkün değildir. Burada “fıkıh” kavramının “hukuk” kavramına indirgenemeyecek nitelikte olması başta olmak üzere fıkıhın kendine has birçok özelliği etkili olmaktadır.⁵³

İslam hukukundaki emredici ve yasaklayıcı hükümler aynı anda hem hukukî hem ahlâkî hükümlerdir. Bu durum hükümlerin iki ayrı veçhesi olduğu anlamına gelmektedir.⁵⁴ İslam hukukundaki tüm emir ve yasaklarda hukukî olgunun ahlâkî veçhesinin her zaman

⁴⁷ Ayengin, “İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, 648-649.

⁴⁸ Feyizli, *Kur'ân'da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 241.

⁴⁹ Ayengin, “İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, 658.

⁵⁰ Feyizli, *Kur'ân'da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 242.

⁵¹ Akseki, *İslâm Dini*, 38-39, 227; Kılıç, “İslam Ahlâkının Tanımı ve Kapsamı”, 29-30; Hüseyin Karaman, “İslam Ahlâkının Esasları”, *İslam Ahlâkı: Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 54-60; Cafer Sadık Yaran, “İslam'a Göre Ahlâkî Davranış ve Kıstasları”, *İslam Ahlâkı: Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1052 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 84 vd.; Ahmed Naîm Babanzade, *İslâm Ahlâkının Esasları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 41; Feyizli, *Kur'ân'da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 27-28, 81.

⁵² Sabri Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadî Özel sayısı (2010), 218; Feyizli, *Kur'ân'da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 28.

⁵³ Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, 300, 302; Süleyman Kaya, “Fıkıh Tarihi Bağlamında Osmanlı Tecrübesini Doğru Anlamak”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/33 (2016), 9.

⁵⁴ Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, 301.

gözetildiği, bunun temelinde ise ahlâkın korunmasına büyük önem verilerek üstün ahlâkın toplumun temellerinden biri olarak görülmesinin yer aldığı gözlemlenmektedir.⁵⁵

İslam hukuku hükümleri ahlâkî değerleri korumayı gaye edinmiş, bunları temel olarak hukuk normu oluşturmuştur. Nitekim İslam hukukunun temel kaynaklarında ahlâkî ve hukukî olguların çoğu zaman iç içe geçtikleri görülmektedir.⁵⁶ Kur’ân inananlara emrettiği ve yasakladığı çoğu fiili, bu fiillerin ahlâkî sonuçlarını da göstererek gerekçelendirmiştir.⁵⁷ Ahlâk kurallarıyla desteklenmiş hukuk normlarına uymamak, hukuka olduğu gibi ahlâka ve dine de aykırı olacaktır. Bu sebeple ahlâk normuna uymak sadece vicdanî ve ahlâkî bir görev değil aynı zamanda hukukî ve dinî bir görev olarak tanımlanmıştır.⁵⁸ Bu noktada insanların hukuka uymalarında, hukuka uymanın ahlâkî bir ödev olduğu fikrinin önemli bir etkisi bulunmaktadır.⁵⁹

Günümüz hukuk kuralları da en temel ilkelerini ahlâk teorisinden alır. Bu sebeple hukuk ile ahlâk arasındaki ilişki oldukça derin ve sıkı bir niteliktedir.⁶⁰ Öyle ki, çoğu hukuk kuralının, birer yaptırıma bağlı ahlâk kuralı olduğu kabul edilebilir. Diğer açıdan, bir kanun hükmü, ait olduğu ülkenin ahlâkî görüşlerini ve geleneğini baştan başa değiştirebilir.⁶¹ Bir hukuk kuralı ahlâk kuralını doğrudan kabul edebilir veya kurala işaret edebilir. Bu nedenle söz konusu kurallar arasında bir sınır çizmek çok mümkün gözükmemekte, bilakis iki kural türünün arasında vazgeçilmez bir iş birliği bulunmaktadır. Bu açıdan ahlâk kurallarının hukukta çok hassas bir terazi vazifesi gördüğünü kabul etme zorunluluğu söz konusudur. Aynı doğrultuda toplumun ahlâkî görüşlerine uymayan kanunların konulmaması gerekmektedir. Buna göre kanun koyucu herhangi bir kural koyarken toplumsal vicdandan gelen esasları her zaman göz önünde bulundurmak zorundadır. Bir toplumun ahlâkî görüşlerine uymayan bir kanunun o toplumun hakiki malı olamayacağı ifade edilmiştir.⁶² Bu sebeple ahlâkî değerler üzerine inşa edilmeyen, ahlâk temeline dayanmayan hukuk kuralının

⁵⁵ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 217.

⁵⁶ Ayengin, “İslâm’da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, 648; Feyizli, *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 99.

⁵⁷ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 219.

⁵⁸ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 246.

⁵⁹ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 16; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 314.

⁶⁰ Mustafa Tören Yücel, *Hukuk Felsefesi* (Ankara: Türkiye Adalet Akademisi, 2014), 145; Rahmi Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964), 28-29; Feyizli, *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 101; A. Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2016), 12; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 10; Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 59.

⁶¹ Ahmet Esat Arsebük, *Medenî Hukuk* (İstanbul: Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938), 16.

⁶² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukukunun Umumi Esasları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1951), 12-13.

sürekliliği ve yürürlükte kalması mümkün değildir.⁶³ Ahlâk bilinci ve kurallarıyla desteklenmeyen hukuk kurallarının hukukî korumayı sadece yaptırımlarla yerine getirmesi oldukça zordur.⁶⁴

Hukukun düzenlediği kurallar ile toplumun benimsediği ahlâk ilkeleri arasında büyük oranda konu, içerik ve kapsam açısından benzerlik ve özdeşleşme görülebilir.⁶⁵ Örneğin hırsızlık, adam öldürme fiillerinin yasaklanması, ahde vefa, eşlerin birbirlerine sadakat borcu, yalancı şahitlik, ahlâka aykırı sözleşmelerin geçersiz sayılması gibi durumlar ahlâkla beraber hukuku da ilgilendirmektedir.⁶⁶ Hırsızlık yapmak, adam öldürmek, iftira atmak gibi hukuka aykırı fiiller ise hem ahlâk hem de din kuralları tarafından yasaklanmıştır. Aldatma ve cehaletten yararlanma, çok eski zamanlarından beri hukuki işlemlerin hükümsüzlüğü için bir neden olarak kabul edilmiştir. Hukuki boşluklardan faydalanma, kanuna karşı hile, muvazaa, hakkın kötüye kullanılması gibi hususların önüne geçilmesi Türk Medeni Kanunu'nun ikinci ve üçüncü maddeleri ve bunun temelinde ahlâk kuralları ve ölçüleri ile sınırlanmaktadır. Bunun gibi hâkimin takdir yetkisini kullanmasında hak ve nesafet mefhumları da temelini ahlâk düşüncesinden almaktadır.⁶⁷

Hukuk ve ahlâk özne olarak insan, eylem olarak insanın davranışına odaklanma noktasında da ortaklık göstermektedir. Buna, toplumsal düzeni sağlama amacıyla, emredici veya yasaklayıcı şekilde normatif özelliğe sahip olmaları da eklenebilir.⁶⁸ Toplum refahının sağlanması adına ortaya konulan hukuk ve ahlâk kuralları insan davranışlarını doğru – yanlış, ödev sorumluluğuna uygun-aykırı, iyi-kötü şeklinde nitelendirerek benzer metotlar ortaya koymaktadırlar.⁶⁹ Bu bağlamda hukuk kuralları da yaptırımlarıyla bazı ahlâk

⁶³ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 60; Arslan Topakkaya, *Hukuk ve Adalet* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2014), 194; Çağır, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 54; Vecdi Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2012), 97; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 10; Anıl Çeçen, “Hukukta Norm ve Adalet”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32/1 (1975), 83.

⁶⁴ Mustafa Çağır, “Ahlâki Müeyyide”, *İslam Ahlâkı: Temel Konular Güncel Yorumlar*, ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 176.

⁶⁵ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 15; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 164; Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012), 82; Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2013), 42-43; Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 11; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 314; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/27.

⁶⁶ Vecdi Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2012), 188-189; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 165; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 70-71; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 314; Gözler, *Hukuka Giriş*, 43; Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 11-12; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 6.

⁶⁷ Arsebük, *Medenî Hukuk*, 20.

⁶⁸ Muharrem Kılıç, “Hukuk-Ahlâk İlişkisinin Temellendirilmesi ve Ayırım Kriterlerinin Analizi”, *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlâk* (Dem Yayınları, 2007), 591-592.

⁶⁹ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 21; Yücel, *Hukuk Felsefesi*, 45, 111.

kurallarının korunmasını sağlayarak bunların geçerliliklerini pekiştirmektedir.⁷⁰ Yaptırım konusunda ise ahlâk kurallarının vicdani, sosyal veya imanî yaptırımlarına hukuk kuralları destek vererek dünyevi / maddi yaptırımlar eklediğini söylemek mümkündür.⁷¹

Hukukun asgari ahlâk olarak ifade edilmesi iki önemli hususu içermektedir. Bunlardan ilki, üst ahlâkî – vicdani değerlerin somutlaşması için hukuk kurallarına ihtiyacın olması gerçeği, diğeri ise pozitif hukukun geçerliliğini güçlendirmek için üstün ahlâkî değerlerle uyum sağlaması gerekliliğidir.⁷²

Hukukun asgari ahlâk oluşu şu açıdan da ele alınabilir. Ahlâk, hukukun toplumsal düzenin sağlanması için öngördüğü kuralların oluşturduğu zorunluluktan daha fazla yükümlülük öngörebilir.⁷³ Hukuk, toplumsal düzenin sağlanması için zaruri olan kurallar ile birey ve topluma hak tanıyarak bu haklarını her koşulda verir.⁷⁴ Ahlâk da düzeni sağlamak amacıyla hak sağlar, ancak kimi durumlarda hakkın kişiye teslim edilmesinden ziyade doğrudan değer, fazilet veya erdemin oluşmasını talep eder.⁷⁵ Kişinin sadece ailesinden değil toplumdan da sorumlu olması, kendisine karşı suç işleyen kişiyi affetmesini istemesi gibi. Dolayısıyla din ve ahlâkın getirdiği yükümlülükler, manevi müeyyideler ve bunların oluşturduğu bilinç, hakla sınırlı olan hukukun düzeyini aşar ve bunun üzerine geçer.⁷⁶ Bu bilincin uygulayıcısı olan insanların üst bilinç düzeyine ulaşması hukukun zorlayıcı gücüne ihtiyacı azaltır ve dolayısıyla yükünü azaltır. Ahlâk kuralları sayesinde maddi kontrolün olmadığı noktalarda dahi kişinin değer yargıları insanı kontrol edecektir.⁷⁷ Hukuk ahlâkla bütünleştiği ölçüde varoluşunu gerçekleştirir ve geçerlilik oranını artırır. Ahlâk kuralları da hukuk kuralları sayesinde hayata daha etkin bir şekilde dahil olur.⁷⁸

Benzer nitelikte davranışların farklı kurallar tarafından emredilmesi, bu kuralların amacı konusunda bir görüş birliği olduğunu gösterir. Ahlâk temelli kavramlar olan adalet,

⁷⁰ Feyizli, *Kur'an'da Ahlak-Hukuk İlişkisi*, 240.

⁷¹ Yörük, *Hukuk Başlangıcı*, 22; Yücel, *Hukuk Felsefesi*, 45; Feyizli, *Kur'an'da Ahlak-Hukuk İlişkisi*, 240-241.

⁷² Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 60.

⁷³ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 49; Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 31; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 70.

⁷⁴ Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 32.

⁷⁵ Tuncay İmamoğlu, “Ahlâksız Hukuk ve Dinsiz Ahlâk Mümkün Müdür?: Felsefi Bir Yaklaşım”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 242.

⁷⁶ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 49; Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 24, 31-32.

⁷⁷ Ayengin, “İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, 658; Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 60.

⁷⁸ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 60.

nesafet, hakkaniyet ve hakikati sağlamak hukuk ve ahlâk kurallarının ortak hedefidir.⁷⁹ Bu bağlamda hukuk, ahlâkın gerçekleştirmeyi hedeflediği soyut ilkelerini somutlaştıran bir özelliğe sahiptir.⁸⁰

Hukukun amacının ne olduğu konusunda çeşitli yorumlar yapılmış, bu konuda hukukçular arasında fikir birliği oluşmamıştır. Bu konuda serdedilen görüşler arasında toplumun mutluluğu ve iyiliği, adalet, hukukî düzen, güvenliğin sağlanması, eşitlik, hürriyet gibi kavramlar bulunmaktadır.⁸¹ Bu amaçlar hukukilik ve ahlâkiliğin amaçta birliğinin göstergesidir.⁸²

Pozitif hukukun düşünsel temelini oluşturacak, gerekçelendirecek ve “olması gerekeni” amaçlayan daha üstün ve nihai bir nedenin olması mantıki açıdan zorunlu görülmüştür.⁸³ Bu sebeple toplumu oluşturan insanların davranışlarının değerlendirmelerini içeren hukuk olgusunun temeli, hukukun ortaya çıkma kaynağı veya kökeni olan, salt bir düşünce, değer ve “olması gereken” niteliğindeki ahlâkî bir değer olan adalet olarak kabul edilmiştir.⁸⁴

Buna göre hukukun asıl amacı adalettir. Hukuk, adaleti sağlamanın bir vasıtası olarak ahlâkın ve etiğin ilkelerinin de temel amacını gerçekleştirerek işlevselliği sağlar ve bu gayeye hizmet eder.⁸⁵ Toplum ilişkileri ve olaylarını düzenleyen hukuk kurallarında adalet ölçüsünü uygulamak gerekmektedir. Bu noktada denilebilir ki hukuk için bu kadar önem arz eden adalet değerini taşımayan, bu ölçüyle değerlendirilmeyen hukuktan söz edilmesinin anlamı olmayacaktır.⁸⁶ Bu sebeple toplumsal düzenin temelini teşkil eden ahlâka dayanmayan bir hukukun varlığı düşünölemeyeceği gibi⁸⁷ ahlâkî değerlerin olmadığı ve

⁷⁹ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 49; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 39; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 328-329; Yaman, “Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlâk”, 43.

⁸⁰ Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, 25; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 147, 150, 244; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 40; Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 59.

⁸¹ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 57; Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, 33 vd.; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 269 vd.; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 24.

⁸² Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 327.

⁸³ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 42; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 5.

⁸⁴ Ernest Hırş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, çev. Selçuk Baran (Veziroğlu) (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2001), 169, 220; Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 42-43; Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, 41-42; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 271, 305; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 45; Çeçen, “Hukukta Norm ve Adalet”, 99-101; Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 18.

⁸⁵ Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 26-27; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 163; Topakkaya, *Hukuk ve Adalet*, 193-195; Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 33.

⁸⁶ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 44; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 270.

⁸⁷ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 93; Kılıç, “Hukuk-Ahlâk İlişkisinin Temellendirilmesi ve Ayırım Kriterlerinin Analizi”, 601.

dolayısıyla adalete de dayanmayan bir hukuk sisteminde hiçbir vicdanî ödev kavramı bulunmaz ve hukuk sosyolojik yürürlüğünü kaybeder, böylece hukuk sadece güçlülerin kazandığı bir kurallar yığını halini alır.⁸⁸ Hukuk kurallarının amacı olan dünyevî adaletin sağlanmasının yanı sıra din ve ahlâk kurallarıyla da bunun kontrolünün sağlanması, toplumsal düzenin gerçekleştirilmesi ve hakların korunması açısından büyük bir önem arz eder.⁸⁹

Bununla beraber hukuk ile sağlanmak istenen “adalet”in objektif ve yasa üstü mahiyette olması ve toplumsal düzeni hedeflemesi ile ahlâkta hedeflenen “iyi” olma amacının içerisinde yer alan bireysel nitelikteki “adalet” değerinden farklılık arz ettiği⁹⁰, ahlâkın adaletinde vazife boyutunu aşan “fazilet” erdeminin de bulunduğu⁹¹ bu yönden hukuk ve ahlâk normlarının birbirinden ayrılacağını ancak bunların tamamen ayrılmasının mümkün olmadığına dair görüşler de bulunmaktadır.⁹²

Nihai gaye olan adalet hususundaki kuralların farklı yaklaşımlarından hareketle şu hususu da belirtmek gerekir ki hukuk ve ahlâk birçok yönden benzer esaslar taşımakla beraber işlerlik ve kullandıkları metot açılarından pratik geçerlilikte bazı noktalarda farklılık gösterirler.⁹³

İlk farklılık, hukukun sadece dış eylemler ile topluma dair kurallar düzenlemesi ancak ahlâkın ise kişinin toplumla olan ilişkileriyle beraber iç dünyasına yönelik de kurallar bulundurmasıdır.⁹⁴ Bu doğrultuda ahlâk kurallarının hem subjektif hem de objektif ahlâk

⁸⁸ Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 169; Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 94; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 46; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 97; Kılıç, “Hukuk-Ahlâk İlişkisinin Temellendirilmesi ve Ayrım Kriterlerinin Analizi”, 601.

⁸⁹ Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti 'ş-Şeriatı 'l-İslamiyye*, 60.

⁹⁰ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 189; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 166; Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 55; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 304; Hirş, *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*, 170.

⁹¹ Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 18.

⁹² Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 189; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 166. İslam hukuku bağlamında adaletin görünümelerini çeşitli açılardan alan, “hukukun adaleti” ve “ahlâkın adaleti” konusunda ayrıntılı çalışma için bkz. Majid Khadduri, *The Islamic Conception of Justice* (Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1984), 106-159.

⁹³ Zeki Yaka, “İslâm Hukukunda Ahlâkın Hukuk İçindeki Yeri ve Hukukun Tesir Gücüne Etkisi”, 2015, 378; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 354 vd.

⁹⁴ Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 49 vd.; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 71 vd.; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 166 vd.; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 354 vd.; Gözler, *Hukuka Giriş*, 40; Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 60.

esaslarından; hukukun ise sadece objektif ahlâk esaslarından kişiyi yükümlü tutmasıdır.⁹⁵ Hukukun ahlâkla olan bağlantısı objektif ahlâkta kendisini gösterir.⁹⁶

Hukuk kuralının dış dünyaya ilişkin hükümler bulundurması kişinin iç dünyasındaki amaçlarını tamamen göz ardı ettiği anlamına gelmemektedir. Hukukun öncelikli amacı dış düzenin sağlanmasıdır ancak kimi durumlarda hukuk kişinin iyi veya kötü niyet taşıması ya da yaptığı fiilin kast, taksir veya ihmâl sonucu olup olmaması gibi kişinin dış dünyadaki davranışlarını etkileyen saikler üzerinde de durmaktadır.⁹⁷ Buna ek olarak hukuk kurallarında “olağan, makul derecede olan bir kişi tutumunun” ölçü olarak kabul edilmesi durumu da iç niyet saikinin önemsendiğini gösterebilir.⁹⁸

Buna göre, hukukta dış dünyadaki hareketler merkezi öneme sahiptir ancak iç dünyadaki eylemler de önem taşır ve hukukî açıdan davranışlar değerlendirilirken dıştan içe doğru bir gidişat takip edilir.⁹⁹ Ahlâkta ise iç dünyanın merkeze alınarak davranışların zihniyet ve iradeyle uyumlu olması ve bunun iyi bir davranışla dış dünyaya gösterilmesi hedeflenmektedir.¹⁰⁰

Hukuka uygunluk ile ahlâka uygunluğun birbirinden farklı oluşu da bu kapsamda ele alınabilir.¹⁰¹ Hukuka uygunlukta dış dünyadaki davranış açısından kurallar doğrultusunda hareket etmek yeterliyken, ahlâk kurallarında iç dünyadaki davranış ile dış dünyadaki davranışın birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir.¹⁰²

Bu noktada Hz. Peygamber’in hadislerinden çıkartılan¹⁰³ İslâm hukukundaki ahlâk ve hukuk kuralları arasında bir ayrım niteliğinde olan diyanî ve kazaî hüküm veyahut

⁹⁵ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/27-28; Feyizli, *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 111-112.

⁹⁶ Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 12; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/27; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 138, 355.

⁹⁷ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 191; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 167-168; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 75; Çağır, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 49-50; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 356-357.

⁹⁸ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 17.

⁹⁹ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 192; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 169; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 78; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 9.

¹⁰⁰ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 192; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 169; Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 75, 78-79; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 9.

¹⁰¹ Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, 72; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 360-362; Çağır, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 52.

¹⁰² Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 193-194; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 169, 172; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 9.

¹⁰³ “Ben ancak bir insanım. Siz bana bazı davalarla geliyorsunuz. Belki biriniz delilini diğerinden daha güzel ifade eder ve ben ondan duyduğuma göre (onun lehine) hüküm veririm. Bu şekilde kime (yanlışlıkla) kardeşinin hakkından bir şey vermişsem, asla onu almasın. Zira böyle bir durumda ona ben ancak bir ateş parçası vermiş olurum.” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, nşr. Muhammed Zühreir b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 1422/2001). Buhârî, *Ahkâm*, 20; Allah Resûlü (sav) ona şöyle

hükümlerdeki fetva ve takva ilişkisine değinilmesi gerekmektedir. Aynı hadisler vicdanın hukuk ve ahlâktaki yeri konusunda da bize bilgi vermektedir.

İslâm hukukunun önemli özellikleri, ahlâkla sıkı bağlantısı ve maddî ve manevî olmak üzere çift yönlü yaptırım mekanizmasına sahip olmasıdır. Bu durum hükümlerin geçerliliği açısından diyânî ve kazaî hüküm olarak ikili bir ayırım oluşturmuştur.¹⁰⁴

Dış iradenin/davranışın iç iradeden farklı olması durumunda hukukî güvenlik ve istikrarın sağlanması amacıyla dış iradeye/davranışa göre hüküm oluşturulmasına kazâî hüküm adı verilir. Diyânî hükümde ise iç irade esas alınır. Bu ayırım hukukî geçerlilikle dinî geçerliliğin ayrılması, muâmelat alanında hukukî geçerliliğin esas alınması anlamına gelmektedir.¹⁰⁵ Ahlâkın hukukta tesirini gösteremediği noktada diyâneten ve kazâen ayırımı söz konusu olmuştur.¹⁰⁶

Hukukî bakımdan herhangi bir eksikliği olmayan işlem hukuken geçerli sayılır ve bu bir kazâî hüküm oluşturur. İşlemdaki gerçek amacı ve niyeti bilen Allah katında ise geçerli sayılmayacaktır ki bu durum diyânî hükmü oluşturur. Burada maddi olarak geçerli bir işlem olsa yani kazâen bir sıkıntı olmasa dahi diyâneten geçersiz olan bir işlem söz konusudur ve bu uhrevî sorumluluk doğuracaktır.¹⁰⁷ Bu bağlamda diyânî hükmün din ve ahlâk kuralları; kazâî hükmün ise hukuk kuralları yönüyle ilgili olduğu söylenebilir.¹⁰⁸

Fetva-takva ve diyâni-kazâî hüküm ayırımının özenli kullanılmaması din ve ahlâk kurallarının hukukî hükümlerden hariç olduğu gibi bir anlayışa yol açmışsa da¹⁰⁹, bu ayırım hukukun ahlâktan bağımsız olduğunu değil, uhrevî sorumluluğun devam etmesi açısından İslâmî hükümlerin ve dolayısıyla fıkhnın hem hukuk hem ahlâkı içerdiğini, davranışlarda da bu şekilde hareket edilmesi gerektiğini göstermektedir.¹¹⁰

demiştir: “İyilik ve kötülüğü(n ne olduğunu) sormaya mı geldin?” (Vâbisa diyor ki) “Evet” dedim. Hz. Peygamber, parmaklarını birleştirip göğsüne vurarak üç defa “Kendine danış, kalbine danış ey Vâbisa!” buyurdu (ve devam etti): “İyilik, gönlü huzura kavuşturan ve içe sinen şeydir. Kötülük ise insanlar sana fetva verseler (onaylasalar) bile, gönlü(nü) huzursuz eden ve iç(in)de bir kuşku bırakan şeydir.” Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu’ d-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000). Dârimî, Büyû’, 2.

¹⁰⁴ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 38; Talip Türçan, “İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayırımı”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XIX/1 [İslâmî İlimlerde Terminoloji Sorunu-I-] (2006), 160.

¹⁰⁵ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 75.

¹⁰⁶ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 52.

¹⁰⁷ Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 38; Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 62; Güney, “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”, 172.

¹⁰⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/28.

¹⁰⁹ Bardakoğlu, “Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması”, 75-76.

¹¹⁰ Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, 300.

Ahlâk açısından davranışların ölçütü, manevi benlik olan vicdan unsuru, hukuk anlayışında önemli olarak görülmüştür.¹¹¹ Hukuk ancak ahlâk ile beraber olduğunda vicdani yükümlülük yerine getirilmiş olunur.¹¹² Ödev ve hak dengesinin oluşturulması bağlamında ahlâk kurallarının kişiyi ödev/vecîbe, hukuk kurallarının ise hak/yükümlülük noktalarından sorumlu tuttuğu buna eklenebilir.¹¹³

Ahlâk ve hukuk kuralları arasındaki bir diğer farklılık ise yürürlük kaynağı, kurallara aykırılık durumunda sorumlu olunan makam ve uygulanacak yaptırımın türü açısından ortaya çıkar.¹¹⁴ Sayılan hususlar hukuk normlarının heteronom, ahlâk normlarının ise otonom olmasına bağlanmıştır.¹¹⁵ Buna göre hukuktaki yaptırım mekanizması devlet tarafından müeyyidelendirilen¹¹⁶ maddi bir yaptırım iken ahlâkta tabii, vicdani, sosyal veya imanî (uhrevî) müeyyideye tabi tutabilir.¹¹⁷

Hukuk ve ahlâk kurallarının ayrımı noktasında kuralların taraflarının sayısı, şekli, yürürlükten kaldırılması veya değiştirilmesi konusundaki yöntem farklılıkları, hukuk kurallarının iki, ahlâk kurallarının tek taraflı olması, hukuk kurallarının somut bir şekil ve kanun halinde konulması, ahlâk kurallarının bu nitelikte olmaması¹¹⁸ ve hukuk kurallarının yeni bir hukuk kuralıyla ortadan kalkabilecekken, ahlâk kurallarının ortadan kalkması için sosyal yaşamda ağır ağır önemini yitirmesiyle gerçekleşmesi¹¹⁹ gibi farklı ayırım noktaları oluşturulsa da bunlar üzerinde tam bir mutabakat oluşmamıştır.

Hukuk ve ahlâk arasındaki hakiki fark; kuralın mahiyetindeki esas unsurun birey mi yoksa topluluk mu olduğudur. Ahlâk kuralları bütün insanlar içindir ancak her bireyin

¹¹¹ Çağrı, “Ahlâki Müeyyide”, 179.

¹¹² İmamoğlu, “Ahlâksız Hukuk ve Dinsiz Ahlâk Mümkün Müdür?”, 248.

¹¹³ Çağrı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 52-53.

¹¹⁴ Aral, *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*, 194 vd.; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 173 vd.; Yörük, *Hukuk Başlangıcı*, 24; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 362 vd.; Yasemin Işıktaç, *Hukuk Felsefesi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2015), 506-507; Gözler, *Hukuka Giriş*, 40-42; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, 14-15.

¹¹⁵ Hukukî yükümlülüklerin en nihayetinde ahlâkî vazife şuuruna dayandığı bu sebeple heteronom-otonom ayırımına muhalif olan görüş için bkz. Çağrı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 53-54.

¹¹⁶ Devlet müdahalesinin hukuk kurallarına özgü bir nitelik olduğuna dair görüşe karşı görüşler ileri sürülmüştür. Buna göre söz konusu görüş hukuk tekniğine ait harici bir özelliğin dahili olarak ele alınması sebebiyle yanlıştır. Kanun boşluğu durumunda hâkimin örf âdet hükümleriyle hükmederek müeyyideyi buna göre oluşturması bu görüşe aykırı olacaktır. Oysaki kanunun hükmüyle yine kanuna uygun bir şekilde hüküm oluşturulmaktadır. Devlet müdahalesi de örf âdete göre hükmederek müdahale etme de hukuk kuralının icra edilmesi şekillerindendir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, 28-29.

¹¹⁷ Çağrı, “Ahlâki Müeyyide”, 176 vd.; Feyizli, *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi*, 111; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 369-374.

¹¹⁸ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/28-29; Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 12; Çobanoğlu, *Hukukta Gaye Problemi*, 27; Çağrı, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 54-55.

¹¹⁹ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 17; Kılıoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 373.

vicdanına ayrı ayrı hitap eder. Buna göre ahlâk için her insan bir birey, şahsiyet olarak önem arz eder. Bireyin yanına ikinci bir birey geldiğinde ise ahlâk yanında hukuk kuralları da geçerli olmaya başlar. Hukuk da ahlâka benzer şekilde bireyin iradesine hitap eder ancak bu hitap ediş bireyden ziyade insanların oluşturduğu toplumsal hayatadır.¹²⁰ Hukuk kuralı, bireyin dış davranışlarını gözetim altına alarak toplumdaki asgari düzeni sağlamak isterken ahlâk kuralı bireyin hem iç hem dış düzenlemesini yaparak bir şahsiyet oluşturmak ve olgunlaşmış şahsiyetlerle olgunlaşmış bir toplumsal düzeni sağlamayı amaçlar.

Netice olarak; kanın damarlarda dolaşması için hayat ne kadar gerekliyse ahlâkın objektif hukuk kuralları arasında dolaşması da hukukun yaşaması ve esasının korunması adına o derece lüzumludur. Hukuk ve ahlâk kurallarını birbirine zıt iki ayrı kurallar bütünü olarak değil; aydınlık ve karanlık gibi birbirini tamamlayan tek bir varlık olarak düşünmek daha doğru olur.¹²¹

Hukuk ve ahlâkın sınırlarını keskin çizgilerle birbirinden ayırmaya yönelik görüşler de bu noktada önem arz eder. Bu görüşlerin modern dönem Batı'ya özel bir yaklaşım biçimi olduğunu söylenebilir.¹²² Hukuk ve ahlâk ayrımının doğal sonucu “pozitif hukuk-ideal hukuk” ayrımıdır.¹²³ Temelini Ortaçağ Katolik düşüncesinin oluşturduğu tabii hukuk yaklaşımına bağlı Batı hukuku, ilerleyen süreçte dinden ve diğer sistemlerden bağımsız bir hukuk geliştirmiş, bu bağlamda hukuk ve ahlâk arasında bağ olmadığına dair görüşler pozitivistler başta olmak üzere birçok hukukçu tarafından savunulmuştur.¹²⁴

Bu açıdan pozitif hukukun ahlâka aykırılığı sorunu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bir normun hukuk normu niteliğinin kazanılabilmesi için hukuk nosyonu ve ahlâka uygunluk amaçlarına yönelmesi gerektiğine dair birinci görüş; ahlâk, insanlık ve adalet temel ilkelerine aykırılık taşıyan kuralların yetkili organ tarafından oluşturulsa dahi hukuken geçerli sayılmayacağını savunan ikinci görüş ve yetkili organlar tarafından usulünce çıkarılan ve toplumdaki asgari etkenliğe ulaşan normlar sistemine dahil olan hukuk kurallarının geçerli olduğunu savunan üçüncü görüş oluşmaktadır.¹²⁵

¹²⁰ Çağıl, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, 54; Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam*, 164-165.

¹²¹ Arsebük, *Medenî Hukuk*, 20.

¹²² Topakkaya, *Hukuk ve Adalet*, 4; Hallaq, “Groundwork of the Moral Law”, 256-257.

¹²³ Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, 302; Hallaq, “Groundwork of the Moral Law”, 252.

¹²⁴ Köksal, *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*, 299; Topakkaya, *Hukuk ve Adalet*, 5; Hallaq, “Groundwork of the Moral Law”, 249-252.

¹²⁵ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 19; Kılıçoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 315; Işıқтаç, *Hukuk Felsefesi*, 509-510.

Hukukun her zaman üstün vicdani değerlerle ahlâkîliği sağlamadığını söyleyen görüşe göre pozitif hukukta ahlâk ile ilgili olmayan, hatta bu kurallarla çelişki içerisinde bulunan hukuk kuralları bulunabilmektedir.¹²⁶ Buna göre kişinin şahsi ahlâk anlayışına ters olsa bile kişi, kanunlara uyma ödevi altında olacaktır.

Bölümün başında zikredilen hukuk ve ahlâkın kaynağı meselesi açısından bu hususun incelenmesi gerekmektedir. Ahlâkın kaynağı bireyin şahsi vicdanı olarak kabul edildiğinde toplumsal vicdan esas alınarak hukuk kuralının yapılması yeterli olacaktır. İslam hukukunda olduğu gibi hukukun ve ahlâkın kaynağı bir olarak görülüyorsa “olan” hukuka, daha geniş anlamıyla da “fıkha” aykırı olacaktır.¹²⁷

İslam hukuku açısından din kuralları ahlâk kurallarını, ahlâk kuralları da hukuk kurallarını kapsar. Bunlar bir nevi iç içe geçmiş kümeler gibidir. Günümüz Türk hukuku açısından ise din, ahlâk ve hukuk kuralları ayrı kurallar olmakla birlikte kimi noktada birbirleriyle kesişimleri söz konusudur.

İslâm hukukunda ahlâk temelli bir hukuk anlayışının olmasının kendisini gösterdiği en önemli noktalardan biri ticaret ahlâkıdır. Aşağıda öncelikle ticaret ve ticaret hukuku kavramları üzerinde durulacak, sonra ise günümüz Türk hukuku açısından hukukun ve ahlâkın kesiştiği noktalar arasında ticaret ahlâkının yer alıp almayacağı üzerinde durulacaktır.

2. TİCARET KAVRAMI

2.1. Genel Olarak

Kazanç yollarının en önemlilerinden biri olan ticaretin iktisadî, hukukî ve dinî veçheleri bulunmaktadır. Bu nedenle ticaret kavramının öncesinde kazanç kavramından bahsederek konunun temellendirmesini yapacağız.

İktisadî veya dinî-ahlâkî her türlü kazanım faaliyeti *kesb* ve *iktisab* kavramları ile ifade edilmiştir¹²⁸. Sözlükte *kesb* kavramının kökü olan (كسب) fiili bir şeyi toplamak, malı veya bilgiyi çalışıp kazanmak, gayret etmek, mal kavramıyla beraber kullanıldığında ise

¹²⁶ Güriz, *Hukuk Felsefesi*, 15-16; Feyizli, *Kur’ân’da Ahlak-Hukuk İlişkisi*, 113; Gözler, *Hukuka Giriş*, 43; Kılhoğlu, *Ahlâk ve Hukuk İlişkisi*, 329.

¹²⁷ Abdul-Razzaq Alaro, “Ethics of Business in Islamic Law”, *The Muslim World League Journal* 37 (2009), 30-31.

¹²⁸ Mustafa Çağrı, “Kesb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/302.

kazanmak, kazanç, kazanma, kâr ve çalışıp kazanma anlamlarına gelmektedir.¹²⁹ Değişik manalarda kullanılan *kesb* kavramı, mutlak olarak kullanıldığında “mal kazanma” manasına gelmektedir.¹³⁰ Kavramın, *faydalı olduğu düşünülen şeyi elde etme çabası* veya *kişinin iş ve ticaret sahasında hâsıl ettiği maddi kazanç* olarak da tanımlandığı görülmektedir.¹³¹ Bundan başka *kesb*; mal, para, savaş, dava, dostluk, bilgi gibi şeyleri kazanmak, kazanç, kâr anlamlarına, ayrıca insanın mal kazanmak gibi bir fayda hâsıl edeceğini, bir pay alacağını düşündüğü şeyleri elde etmesi anlamlarına gelmektedir.¹³²

Kesb kavramı ayrıca *faydalı olduğu düşünülen şeyi elde etme çabası, kişinin iş ve ticaret sahasında hâsıl ettiği maddi kazanç* olarak da tanımlanmıştır.¹³³

Kesb faaliyetini yapan kişiye ‘*kâsib*’ denilir. *Kâsib*, sözlükte *kazanan, kâr eden, kesb eden, kazanmak için çalışan, kazanç sahibi, geçimini sağlamak için çalışan kimse* anlamlarına gelmektedir.¹³⁴ Kazancın öznesini, *çalışarak kazancını çıkaran kişi* oluşturmaktadır. Bu bağlamda *kesb* kavramının, kazancı sağlayan her kavramı içeren çatı bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Bu aşamada, ticarî amaçlı bir kâr mübadelesi yapan tacir ve esnaf gibi kimselerin aynı zamanda “*kâsib*” olduğunu ifade etmek gerekir.

İslam’da din ve dünya işleri arasında dengenin kurulması her zaman asli hedef olmuştur. Kazanç sağlama, kaynaklarda geçim vesilesi veya kişiye tayin edilmiş olan rızk/lütfu arama yolu olarak ifade edilmiştir. Kur’ân’da gündüzün kazanç sağlama vakti kılındığı, insanlara çeşitli kazanç sağlama yollarının yaratıldığı, İslam’ın şartlarından biri olan hac ibâdetini yaparken de alım satım ilişkisi kurularak kazanç sağlanmasının mümkün olduğu, kazanç sağlamak için çalışmanın gerektiğine dair çeşitli ayetler bulunmaktadır.¹³⁵

¹²⁹ İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, 1/716; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 1306; Ferit Devellioğlu (ed.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Doğu Matbaası, 1978), 611.

¹³⁰ el-İmam Muhammed b Hasan Şeybânî, *Kitabü’l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, çev. Mustafa Baktır (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019), 40.

¹³¹ Çağrı, “Kesb”, 25/302.

¹³² Ragıb El-İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü (Ciltli)*, çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 910. Kesb ve iktisab kavramları arasındaki farklılıklar için bkz. El-İsfahani, *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü (Ciltli)*, 910-912.

¹³³ Çağrı, “Kesb”, 25/302.

¹³⁴ İbn Manzûr, *Lisân’l-‘Arab*, 1/716; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 1306; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 592; “Kubbealti Lügati - KÂSİB” (Erişim 21 Haziran 2023).

¹³⁵ “Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.” Nebe 78/11; “Doğrusu sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçim vasıtaları verdik. Ne kadar da az şükrediyorsunuz!” A’râf 7/10; “Rabbimizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat’tan dalga dalga indiğinizde Meş’ar-i Haram’da Allah’ı zikredin; O’nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz.” Bakara 2/198; “... Allah bilmektedir ki içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah’ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde yol tepecek, diğerleri de Allah yolunda çarpışacaktır...” Müzzemmil 73/20;

Emek ve helâl kazanç değerli görülerek ayette insan için ancak çalıştığının var olduğu ve çalıştığının karşılığını alacağı ifade edilmiştir.¹³⁶ Emek olmadan kazanılan mülkiyetin; miras, bağışlama ve vasiyet haricinde meşrû olmadığı, hadislerde kişinin her daim kendi mâîşetinin temini gayretinde olması gerektiği belirtilmiştir.¹³⁷ Kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayacak/dinî yükümlülüklerini yerine getirmesine yetecek kadar rızık temini için çalışması farz olarak görülmüştür.¹³⁸ Bu sebeple kişinin hem dünyasının hem de ahiretinin mâmur ve ihyâ olması için çaba içerisinde olması gerekmektedir.¹³⁹ Nitekim, İslâm dininde dünya hayatından ve çalışmaktan uzaklaşmak, yani ruhbanlık yoktur. Kişinin çalışmayıp insanlardan isteyip toplayarak geçimini sağlaması da uygun görülmemiş, kişiler bu fiilden sakındırılmıştır.¹⁴⁰

Peygamberler, bu çabanın gösterilmesi açısından örneklik teşkil ederek, insanları tembellikten sakınıp kendi kazançlarını sağlamak için çalışmaya, böylece bir yandan Allah’a karşı kulluk vazifelerini yerine getirirken diğer yandan ailevî yükümlülüklerini onurlu bir şekilde yerine getirmeye teşvik etmişlerdir. Bu kapsamda peygamberlerin; terzilik, marangozluk, çiftçilik, demircilik, çobanlık, ziraat, zanâatkarlık veya ticaretle uğraştıkları bildirilmektedir.¹⁴¹

“Namaz kılındı mı artık yeryüzüne dağılın ve Allah’ın lutfundan nasip arayın. Allah’ı da daima çok anın ki kurtuluşa eresiniz.” Cuma 62/10.

¹³⁶ “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.” Necm, 53/39-40; “Rableri, onlara şu karşılığı verdi: Ben, erkek olsun kadın olsun, sizden hiçbir çalışanın amelini zayi etmeyeceğim...” Âl-i İmrân, 3/195.

¹³⁷ “İnsanın yediği şeylerin en güzeli, kendi kazancından olandır ve kişinin çocuğu onun kazancındandır.” Nesâî, Büyû’, 1.

¹³⁸ Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Kesb*, thk. Suheyl Zekkâr (Dımaşk: ‘Abdülhâdî Harşûnî, 1400/1980), 44; Şeybânî, *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, 40; Sabri Orman, “İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu'l-Kesb (II)”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* I/2 (2015), 27-28.

¹³⁹ *Hadislerle İslam* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015), 5/38.

¹⁴⁰ “Sizden birinizin urganı alıp (dağa giderek) bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah’ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır.” Buhârî, Müsâkât, 13; “Servetini artırmak için dilenen, istediği az ya da çok olsun, gerçekte kor ateş dilenir.” Müslim, Zekât, 105; “Böylesi senin için kıyamet gününde yüzünde dilencilik lekesi ile gelenden daha hayırlıdır. Yalnızca, şu üç kişi dilenebilir: Çok fakirlik çeken, ağır bir borç altında bulunan ve kan bedelinin altında ezilen.” Ebû Dâvûd, Zekât, 26; “Kim başkalarından bir şey dilenmeyeceğini garanti ederse ben de ona cenneti garanti ederim.” Ebû Dâvûd, Zekât, 27; “Yoksul, bir iki hurma veya bir iki lokma verilip gönderilen kimse değildir. Asıl yoksul, (ihtiyaç sahibi olsa da insanlardan bir şey istemeyen) iffetli kimsedir.”; “(Yapacağınız hayırlar) kendilerini Allah yoluna adanmış, bu sebeple yeryüzünde kazanç için dolaşamayan fakirler için olsun. Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder. Sen onları simalarından tanırsın. Çünkü onlar yüzüzlük ederek istemezler. Yaptığınız her hayrı muhakkak Allah bilir.” Bakara, 2/273.

¹⁴¹ “Kesinlikle hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yemek yememiştir. Allah’ın Peygamberi Dâvûd (as) da kendi elinin emeğini yiyordu.” Buhârî, Büyû’, 15; Şeybânî, *el-Kesb*, 35; Şeybânî, *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, 42-44; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/39-40.

Kazancın dinin öngördüğü şartlar içerisinde hareket edilerek kazanılması gerektiğine dair birçok ayet ve hadis bulunmaktadır.¹⁴² Bunların temelinde batıl yollarla kazanç elde etmenin yasaklanması ayeti yer alır¹⁴³. Batıl yollarla kazanç ile haksızlığa sebebiyet veren ve toplumun değerlerine zarar verecek kumar, rüşvet, karaborsacılık, tefecilik, hırsızlık, dolandırıcılık, gasb, zimmet, faizcilik, kaçakçılık, hile, israf, haram olan malların satımı gibi meşrû olmayan kazanç yolları yasaklanmıştır.¹⁴⁴

Meşrû kazanç yollarından kazanılan sermayenin biriktirilip saklanması ise hoş görülmemiş, kazancın her zaman üretim yolunda kullanılması teşvik edilmiştir.¹⁴⁵ Söz konusu üretime teşvik mahiyetindeki dinin öngördüğü kurallara uygun/meşrû kazanç yolları ise temel olarak ticaret, sanat ve ziraat olarak ifade edilmiştir.¹⁴⁶ Bunlara ek olarak dinin öngördüğü kurallara aykırı olmamak şartıyla her türlü kazanç yolu da meşru kabul edilmiştir. Bu bağlamda kazanç türlerinin her birinin diğerleriyle sıkı bir etkileşim halinde olduğunu, ayrıca, kaynaklarda kazanç yolları arasında en çok ticaretin teşvik edildiğini söylemek mümkündür.¹⁴⁷

Ticaret, kâr amaçlı bir alım satım mesleği olup temelde üretim ve tüketim arasındaki aracılık ve mübadele faaliyetini ifade etmekte¹⁴⁸, tacir ise bu mesleğin mensubu olarak tanımlanmaktadır.¹⁴⁹ Sözlükte kavramın kökü olan (تجر) fiili alışveriş yapmak; ticaret

¹⁴² Abdulmecit Okcu, “Nisâ Sûresi 29. Âyette Geçen ‘Ticâret’ Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukûkî Yansımaları”, *EKEV Akademi Dergisi* XIX/61 (2015), 267.

¹⁴³ Nisâ 4/29.

¹⁴⁴ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/40; Okcu, “Nisâ Sûresi 29. Âyette Geçen ‘Ticâret’ Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukûkî Yansımaları”, 267.

¹⁴⁵ “Ey iman edenler! Bilin ki yahudi din bilgilerinin ve hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!” *Tevbe*, 9/34.

¹⁴⁶ Şeybânî icâre – işçilik kolunu dördüncü kol olarak saymaktadır. Bkz. Şeybânî, *el-Kesb*, 63; Ebu'l-Fazl Ca'fer b Ali Dimeşkî, *el-İşâre ilâ Mehâsini't-ticâre* (Beyrut: Dar Sader, 1999), 53, 62; Ebu'l-Fazl Ca'fer b Ali Dimeşkî, *Ticarete Giriş: Tacirler ve Ticari Mallar*, çev. Muhammet Ali Koca (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 86; Şeybânî, *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, 70; Mustafa Çağrı, “Ticaret (Ticaret Ahlâkı)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/146; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe (İstanbul: Risale Yayınları, 1994), 6/142. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 128; Zekeriya Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlâkı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 17.

¹⁴⁷ Mâverdî, İmam Şâfiî'nin ticareti önceliğini, kendisinin ise ziraatı tevekküle daha yakın bulduğu için tercih ettiğini belirtmektedir. Şeybânî kazanç yollarının önemini eşit olarak görmüş ancak bu kazanç yollarından edinilen kazancın Allah yolunda daha çok harcananın daha faziletli olduğunu söylemiştir. İlim öğrenmenin yeri de kazanç yollarıyla karşılaştırılmıştır. Şeybânî, *el-Kesb*, 65; Şeybânî, *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, 73. Şeybânî'nin kesbi savunurken ileri sürdüğü delillerin kesbi daha ziyade ticaret üzerinden desteklediğini söyleyen görüş için bkz. Orman, “İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü”, 36-38.

¹⁴⁸ Cengiz Kallek, “Ticaret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41/134; Mustafa Cevat Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri* (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2019), 17.

¹⁴⁹ Kallek, “Ticaret”, 41/134; Akşit, *İslam'da Ticaret Prensipleri*, 17.

kelimesi alım satım, ticaret, ticaretçilik; tacir kelimesi ise tüccar, ticaretle uğraşan, alışveriş yapan anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁰ Ticaret kavramının Arapça'ya, Aramice veya Süryanice'den geçtiği¹⁵¹ ve *kâr etmek amacıyla sermayeyi kullanmak* anlamına geldiği kabul edilmektedir.¹⁵²

Kur'ân'da ticaret kavramıyla ilgili olan birçok kelime bulunmakla birlikte¹⁵³ bunlardan en önemlileri *bey'* ve *şirâ'* kelimeleridir. Ticaret kavramı, *bey'*¹⁵⁴ ve *şirâ'*¹⁵⁵ kelimeleriyle de irtibatlı olup aralarında kapsam farklılığı bulunmaktadır.¹⁵⁶ *Bey'* kavramının *ticaret* ve *şirâ'* kavramlarını içine alan bir üst kavram olduğunu söylemek mümkündür. Mübadele, alım satım ve ticaret karşılığında kullanılan *bey'* kelimesi bir İslam hukuku kavramı olarak satım sözleşmesini ifade etmektedir.¹⁵⁷ Kavram *şirâ'* kelimesiyle eş anlamlı olmakla birlikte, satmada *bey'*, satın almada ise *şirâ'* kelimesi kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Sözlükte *bey'* kavramının kökü olan (باع) fiili satmak, bir şeyi satılığa arz etmek, satış akdi yapmak; *bayi'* satan, satıcı, tacir anlamına gelmektedir.¹⁵⁸ *Şirâ'* kelimesinin kökü olan (شرى) fiili satın almak; müşteri, satın alan, alıcı, alışverişte bulunan manasındadır.¹⁵⁹ *Bey'*in satış, değerlendirilmiş şeyi vermek, onun değerini almak, *şirâ'*nın satın almak, değerini verip değerlendirileni almak anlamına geldiği, bu kelimelerin birbirlerinin anlamlarına gelecek şekilde kullanılabileceği nakledilmektedir.¹⁶⁰ Ayrıca, *bey'* kelimesi ticarî işlemlerde, *şirâ'* kelimesi ise genel anlamda *mübadele* karşılığı olarak kullanılmaktadır.¹⁶¹ *Bey'* ve *şirâ'*, maddi bir şeyin alım satımı dışında dinî ve ahlâkî açıdan iyi veya kötü neticeye ulaşmak anlamında da kullanılmıştır.

¹⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 4/89; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 149; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 1211.

¹⁵¹ Kallek, "Ticaret", 41/134.

¹⁵² El-İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü (Ciltli)*, 193.

¹⁵³ *Bey'*, *şirâ'*, akid, ecir, ücret, semen, îlâf, rihle, ribh, fazl, mal, meta', keyl, vezn, kıstas, ribâ, deyn, karz, hasar, hüsrân, kesâd, rehin, hesâb bu kelimelerdendir. Ayrıntılı tablo için bkz. Cengiz Güneş, *Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'an'da Ticaret* (Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora, 2019), 227 y./59.

¹⁵⁴ "The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ب ي ع" (Erişim 21 Haziran 2023).

¹⁵⁵ "The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ش ر ي" (Erişim 21 Haziran 2023).

¹⁵⁶ Kallek, "Ticaret", 41/134. *Bey'*, *şirâ'* ve ticaret kavramlarının Kur'ân'da kullanımlarına dair ayrıntılı tablo için bkz. Güneş, *Kavram ve Olgu Yönüyle Kur'an'da Ticaret*, 63.

¹⁵⁷ Ali Bardakoğlu, "Bey'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.

¹⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 8/23; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 91.

¹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisân'l-'Arab*, 14/427; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 820; Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 903.

¹⁶⁰ El-İsfahani, *Müfredat Kur'an Kavramları Sözlüğü (Ciltli)*, 181 ve 549.

¹⁶¹ Bardakoğlu, "Bey'", 6/13.

Genel olarak ticaret, sözleşme taraflarını oluşturanlardan birinin karşılıklı rıza doğrultusunda sahibi olduğu mal veya ürünü değeri karşılığında bir diğer kimsenin mülkiyetine geçirmesidir.¹⁶² Bir başka deyişle kazanç ve kâr elde etme amacıyla yapılan mal veya ürün mübadeleleri, ticarî ortaklıklar, her türlü kiralama, ödünç verme gibi iş ve işlemler ticaretin kapsamındadır.¹⁶³

Kur'ân'da ticaret kelimesi ile birebir eşleşecek şekilde altı kere; aynı kökten üç kere olmak üzere sekiz ayette toplamda dokuz kere geçmiştir.¹⁶⁴ Bu ayetlerin yedi tanesi Medine döneminde nazil olmuştur.¹⁶⁵ Bunların beşinde ticaret kelimesi kişiler arasındaki alım satım ilişkisini ifade ederken diğer üçünde Allah ve insan ilişkisinden bahsetmektedir. Bu ayetlerin ibâdet ve ticaret hayatında dengeli bir düzen kurmayı öngördüğü söylenebilir.¹⁶⁶

Ticaretin önemini gösteren ve İslâm hukuk kurallarına uygun bir şekilde yapılması gerektiğini gösteren hadisler de mevcuttur.¹⁶⁷ Ayet ve hadislerdeki hukukî ve ahlâkî düzenlemelerle bireysel ve toplumsal hak ile yararların korunması amaçlanmıştır. Bu

¹⁶² Mehmet Ali Doyar vd., *52 Konuda Ticaret Ahlâkî* (İstanbul: Etiket Yayınları, 2021).

¹⁶³ Doyar vd., *52 Konuda Ticaret Ahlâkî*, 11.

¹⁶⁴ “The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ت ج ر” (Erişim 21 Haziran 2023).

¹⁶⁵ “Doğruya karşılık sapkınlığı satın alanlar işte onlardır. Bu sebeple ticaretleri kâr etmemiş ve doğru yolu da bulamamışlardır.” Bakara 2/16; “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” Nisâ 4/29; “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, peygamberinden ve O’nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu (kıyameti) gerçekleştirinceye kadar bekleyin. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez.” Tevbe 9/24; “Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler” Nûr 24/37; “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.” Fâtır 35/29; “Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi?” Saff 37/10; “Ama onlar bir ticaret veya eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bırakıverdiler. De ki: “Allah’ın nezdinde olan, eğlenceden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”” Cuma 62/11.

¹⁶⁶ Çağrı, “Ticaret”, 41/145. Bakara 16 ve Nisâ 29 ayetleri ticaret konusunda genel hukukî işlemleri ve düzenlemeleri içermektedir. Nisa-29’da ticarî işlemlerde aldatmadan kaçınılması ilkesi ve karşılıklı rıza ilişkisi vurgulanmıştır. Ticaret yolu yerine malları haksız yollarla yemek haddi aşma ve zulüm olarak görülmüştür. Tevbe 24’te kişinin ehlini, malını ve ticareti Allahtan daha çok sevmesinin tehlikesi, Cuma 11’de kişinin ibâdetten ziyade ticarete ilgi göstermesinin yanlışlığı, Nûr 36-37’de ticaretin ve alım satım mübadelesinin kulluk amellerinden alıkoymadığı taifeyi ödüllendirmesi geçmektedir. Diğer ayetlerde dünya hayatındaki fani ticaret kazancını hedefleyenler uyarılarak ahiretteki gerçek kazanca yönlendirilmiş, ticarî faaliyetlerin Allah’ı hatırlatmaktan alıkoymasının engellenmesinden kaçınılması gerektiği belirtilmiştir.

¹⁶⁷ “Güvenilir, dürüst tâcir peygamberler, siddıklar ve şehidlerle beraberdir” Müsned, III, 437; İbn Mâce, “Ticârât”, 1; Tirmizî, “Büyû’”, 4; “Rızkın onda dokuzu ticarettedir” Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî İbn Hacer el-‘Askalânî, *el-Metâlibu'l-‘Âliye* (b.y.: y.y., ts.), VII, 352; “Muhakkak Allah’tan korkan, iyilik yapan ve doğru olanlar dışındaki tâcirler kıyamet günü fâcirler olarak diriltilecektir” Müsned, III, 428, 444; İbn Mâce, “Ticârât”, 3; Tirmizî, “Büyû’”, 4; Dârimî, “Büyû’”, 7.

kapsamda ticaret için destekleyici ve önleyici tedbirler ile denetim mekanizması öngörülmüştür.¹⁶⁸

Toplumsal ihtiyaç duyduğu maddeleri onlara sunmak ticaret ile uğraşan kişiye maddi bir imkân sağladığı gibi tüketiciye ihtiyaç duyduğu mal ve ürünleri ulaştırma ve insanlara faydalı olma açısından aynı zamanda sosyal bir sorumluluğun yerine getirilmesini sağlamaktadır.¹⁶⁹ Bunlara üretime teşvik etmesi, insanlara iş imkânı sağlaması ve istihdam alanları oluşturmaya da eklenebilir.¹⁷⁰ Bu sorumluluğun yerine getirilmesi kişinin dinî açıdan da mükafatlandırılmasını sağlar. Nitekim hadislerde insanların zorunlu ihtiyacını gidermeyi kolaylaştırmanın, sadaka yerine geçtiği bildirilmiştir.¹⁷¹ Yine sosyal sorumluluğun yerine getirilmesi bağlamında hukukî ve ahlâkî düzenlemelere uygun olarak icra edilen ticaret farz-ı kifâye yani insanlardan bir kısmının yapmasıyla diğerlerinden sorumluluğun kalkacağı farz türü; tacirin mesleki yükümlülüklerini, ticarî işlerinin hüküm ve sonuçlarını öğrenmesi ise farz-ı ayn yani bu mesleği yapan kişinin muhakkak bilmesi gerekli olan farz türü olarak görülmüştür.¹⁷² Hz. Ömer ticaret hükümlerini bilmeyenleri ticaretten men ederek ticaretin önemini vurgulamış, tacirin sorumluluğunun büyük olduğuna dikkat çekmiştir.¹⁷³

İslâm hukuku, ticarî işlemlerde adalet ve hakkaniyeti sağlayacak hukukî ve ahlâkî düzenlemeler de öngörmüştür. Dinî kurallara ve dolayısıyla dinin öngördüğü hukuk ve ahlâk kurallarına riayet edilerek gerçekleştirilen bir ticaretin sadece maddi değil, aynı zamanda manevi yönü de öngörülmekle, ticarete dünya ve ahiret dengesi gözetilmiştir. Bu bağlamda, İslâm medeniyetinde şehir merkezinde çarşı ve pazarın, çarşının merkezinde ise caminin bulunması dikkat çekicidir.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Doyar vd., 52 Konuda Ticaret Ahlakı.

¹⁶⁹ Osman Demirdöğen - Kadir Polater, “İslam’da Çalışma ve Ticaretin Önemi”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* IV/10 (2016), 111.

¹⁷⁰ Doyar vd., 52 Konuda Ticaret Ahlakı, 22.

¹⁷¹ “İnsanlara satmak üzere mal getiren rızıklandırılır, malını stoklayıp karborsaya düşüren ise lânetlenir.” İbn Mâce, Ticâret, 6; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/207.;

¹⁷² Şeybânî, *el-Kesb*, 66; Şeybânî, *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*, 36; İmam Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, çev. Abdullah Aydın (İstanbul: Aydın Yayınevi, 1991), 2/1281 ve 1336.

¹⁷³ Halife Hz. Ömer’in valilere şu genelgeyi yayınladığı rivayet edilmiştir: “Yapacağı ticaretin İslâmî esaslarını bilmeyen kimse bizim çarşı ve pazarımızda alışveriş yapmasın. Çünkü bu durumda olanlar gerek bilerek gerek bilmeyerek faiz yerler.” Tirmizî, Vitr 21; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 29; Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2/1281-1282.

¹⁷⁴ Cengiz Kallek, *İslâm’ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 1994), 182. Çarşılar mal alım satımının yapıldığı yerler olmasının yanı sıra bulundukları şehirlerin sosyal, iktisadî ve dinî merkezleri de olmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mansour Yeganeh, “İslam Beldelerinde Sosyo-Ekonomik Değerler ile Mimari Yapılar Arasındaki İlişkinin Araştırılması”, *İslam İktisadî ve Piyasa*, ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut (II. İslam İktisadî Atölyesi 5-6 Nisan 2014, İstanbul: İGİAD Yayınları, 2015), 126.

2.2. Tarihsel Gelişim

Birey ve toplumsal yaşamın olmazsa olmaz niteliğindeki ticaret, insanlığın başlangıcıyla yaşıt olup ilk halinden günümüze kadar ilerleyerek gelmiştir. Bu noktada her medeniyette olduğu gibi İslamiyet öncesi Türk devletlerinde de ticaretin önemli bir yerinin olduğu ifade edilmelidir. Serbest piyasa ekonomisinin öngörüldüğü ticaret merkez ve pazarlarının kurulması, ticaret yollarının oluşturulması, kervanların güvenliğinin sağlanması, ticarî ilişkiler ve antlaşmalar ile hukukî güvenilirliğin tesis edilmesi, ticarî mal ve ödeme unsurlarının çeşitlilikleri hususları açısından eski Türk devletlerinin oldukça ileri bir aşamada olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁵ Bu başlıkta, çalışmamızın ana noktasını İslâm ve Türk hukuku oluşturduğu için İslâm'ın teşekkülü dönemindeki ticaret olgusundan başlanarak günümüze kadar tarihsel düzlemde geçirdiği aşamalar hakkında bilgi verilecektir.

İslam'ın doğup geliştiği coğrafya, üç büyük kıta olan Asya, Avrupa ve Afrika'nın ortasında yer almaktadır. Bölgenin, İslamiyet öncesinde de kıtalar arasındaki önemli ticaret yollarını barındırması açısından önemli olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁶

Kur'ân'da “ekin bitmez bir vadi”¹⁷⁷ olarak anılan Mekke şehri, ziraat olanağı nerdeyse hiç olmayan, zorunlu ihtiyaçların dahi ticaretle karşılandığı, bu sebeple en önemli geçim kaynağının ticaret olduğu bir şehir olarak görülmektedir.¹⁷⁸ Mekke'nin konumu itibariyle ticaret kervanlarının yolu üzerinde olması, dini ibâdetin ana noktası olması, çeşitli ticarî panayırların Mekke ve çevresindeki Taif, liman şehirlerinden Cidde ve Yemen gibi merkezlerde düzenlenmesi bölgenin mühim bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Mehmet Mandaloğlu, “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2013), 134-142.

¹⁷⁶ Sayed Kazem Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, çev. Hakan Şahin (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 21.

¹⁷⁷ İbrâhîm 14/37.

¹⁷⁸ Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Beka Yayınları, 2015), 32; Muhammed Emin Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 29; Ahmet Akgül, *Cahiliyye'den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2001), 14; Angelo M. Venardos, *Islamic Banking & Finance in South-East Asia: Its Development & Future* (Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, 2005), 27.

¹⁷⁹ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 54-55; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, 29; Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 22; Hadislerle *İslam*, 2015, 5/110; Venardos, *Islamic Banking & Finance in South-East Asia*, 27. Bu dönemde Arap Yarımadası'ndaki meşhur ticaret merkezlerine dair tablo için bkz. Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbiler*, 30.

Bölgede bazı Kureyş kabileleri ile Hz. Peygamber'in katıldığı bir sivil toplum kuruluşu olan Hilfü'l-Fudûl'un, Mekke'de yabancı tacirler de dahil olmak üzere haksızlığa uğrayan tüm insanlara yardım etmek amacıyla kurulduğu bilinmektedir.¹⁸⁰ Yaptığı alım satım sözleşmesinden parasını alamayan, şehirde satım yapmasına engel olunan tacirler de bu topluluğa başvurarak hakkını talep etmiştir.¹⁸¹ Bir yönüyle Mekke Ticaret Odası sayılabilecek bir kurum olan Hilfü'l-Fudûl topluluğu sayesinde Mekke pazarlarındaki rağbetin korunduğu ve piyasaya güven kazandırıldığı görülmektedir.¹⁸²

Bölgenin en önemli geçim yolunun ticaret olması sebebiyle özellikle bu bölgenin güney ve kuzeyinde yaşayanlar tacir olarak doğmuş, ailesi ve kabilesinden ticareti öğrenmiş, bölgenin güney ve kuzey ticaret yolları başta olmak üzere ticaret kervanlarının geçeceği yollar üzerinde yerel ve mevsimsel pazarlar düzenlemiştir.¹⁸³

Mekke şehrinde doğan Hz. Peygamber de risâlet öncesi bizzat ticaret ile uğraşmış, Mekke'nin önemli tüccarlarından olan amcası Ebû Talib ile birlikte çocukluğundan itibaren Tâif, Suriye, Yemen ve Doğu Arabistan'a giden ticaret kervanlarına katılmış¹⁸⁴, Kureyş'in en zenginleri arasında yer alan Hz. Hatice'nin de bulunduğu önemli tüccarlarla ortaklık ilişkileri kurmuş ve ticarî faaliyet içerisinde bulunmuştur.¹⁸⁵

İktisadî ve ticarî faaliyetler, İslam'ın inanç ve ibâdet hükümleri açısından önemli bir yere sahip olduğu için Hz. Peygamber bu alana özel bir ilgi göstermiş, bu kapsamda İslâmî hükümlere uygun olarak yapılan iktisadî ve ticarî faaliyetleri ibâdetle özdeşleştirmiştir.¹⁸⁶ Hz. Peygamber insanlara, ticaretin Allah'a karşı yükümlülüklerini yerine getirme şartı¹⁸⁷ ile

¹⁸⁰ Murtaza Köse, "İnsan Hakları Bağlamında Hilfü'l-Fudûl'un Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Değerlendirilmesi", *EKEV Akademi Dergisi* XV/46 (2011), 167-168.

¹⁸¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "Hilfü'l-Fudûl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/31-32.

¹⁸² Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 22; Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 90; Cengiz Kallek, *Hiz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1989), 97 y./20; Cengiz Kallek, "Hac ve Ticaret İlişkisi: Câhiliye ve Nübüvvet Dönemleri", *Hiz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri 2-3 Kasım 2019*, ed. M. Suat Mertoğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 210.

¹⁸³ Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 25.

¹⁸⁴ Hamidullah Hiz. Peygamber'in ticarî seyahatlerine Habeşistan'ı da eklemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Hamidullah, "Hiz. Peygamber'in İslâm Öncesi Seyahatleri", çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 329-338.

¹⁸⁵ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hiz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 173; Kerim Buladı, *İslâm'da Ticaret Rehberi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 41-42. Akgül, *Cahiliyye'den Hiz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat*, 48-49; Venardos, *Islamic Banking & Finance in South-East Asia*, 27.

¹⁸⁶ Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 48.

¹⁸⁷ "Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoyamadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar." Nûr 24/37.

meşrû olduğunu bildirmiş; “Size ticareti tavsiye ederim, çünkü rızkın onda dokuzu ticarettedir” diyerek kârlı ticaret yapmayı da teşvik etmiştir.¹⁸⁸ Ticarete teşvik ettirici mahiyetteki hadisler ticaretin toplumlarda uluslararası düzeyde gelişmesini sağlamıştır.¹⁸⁹ Bu sayede ticaret ve ticaretle uğraşma faaliyetleri iyileştirilerek özendirilmiş, ekonomik ve kültürel hayatın temel unsurlarından biri olarak toplumların gelişimi sağlanmıştır.

Cahiliye döneminde hac ibâdetinin önemli bir parçasını ticarî faaliyetler oluşturmuştur. Arabistan’da hac döneminde Ukaz, Mecenne ve Zülmecaz olmak üzere üç önemli panayır (fuar) kurulmuş, hacılar buralara uğrayarak yıllık alışverişlerini yaptıktan sonra hac ibâdetini ifa etmek üzere Mekke’ye geçmişlerdir.¹⁹⁰ Ticarete hac zamanında açıkça izin verilmesiyle¹⁹¹ insanlar hac ayları içerisinde de ticaret yapmaya başlamışlardır. Bu durum ticaretin öneminin her dönemde takdir edildiğini göstermektedir.¹⁹²

Hicret öncesi Medine’de ziraat, ticaret ve sarraflık kolları başta olmak üzere ticarî hayatın büyük bir kısmının Yahudilerin elinde bulunduğu bilinmektedir.¹⁹³ Hicret sonrası Medine’de haksızlıkların olduğu ve hakkaniyetli rekabet ortamının olmadığı pazar, Hz. Peygamber tarafından tasvip edilmemiş, İslam’ın yasakladığı unsurların yer aldığı bu pazarda, Müslümanların kendi hükümlerini uygulaması ve karşılıklı güven ortamını sağlaması mümkün olmadığından Cahiliye ve Yahudi âdetlerine göre işlemlerin yürütüldüğü bu pazara alternatif niteliğinde İslam’ın iktisat ve ticarete dair kurallarına uygun şekilde işleyen, ticarete serbest piyasa ekonomisini gözetken ve tüketicinin korunmasını amaçlayan Medine Pazarı kurulmuştur.¹⁹⁴ Müşrik Araplar ve Yahudilerin ekonomisinden bağımsızlığın ilk adımının Medine Pazarı olduğunu söylemek mümkündür. Hz. Peygamber yeni kurulan

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, Büyü’ 27; Tirmizî, Büyü’ 34; İbn Hacer el-Askalânî, VII, 35. Demirdöğen - Polater, “İslam’da Çalışma ve Ticaretin Önemi”, 112.

¹⁸⁹ Kallek, “Ticaret”, 41/135.

¹⁹⁰ Adnan Demircan, “İslam’dan Önce Araplarda Hac”, *Hz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri* (Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 144.

¹⁹¹ “Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri! Rabbinizden bir lütuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur...” Bakara 2/197-198.

¹⁹² Charles Cutler Torrey, *The Commercial-Theological Terms in the Koran* (Leyden : E. J. Brill, 1892), 3; Buladı, *İslâm’da Ticaret Rehberi*, 31; Robert Roberts, *The Social Laws of the Qorân* (London, 1971), 98-99.

¹⁹³ Yıldırım, *Asr-ı Saâdet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 39-40; Amer Al-Roubaie - Shafiq Alvi (ed.), *Islamic Banking and Finance: Critical Concepts in Economics* (London: Routledge, 2010), 1/185-192.

¹⁹⁴ Cengiz Kallek, “Pazar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/195; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 40-41; Hüseyin Arslan, *İslâm’da Tüketici Hakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 54; Hamit Kamer, *İslam Hukuku’na Göre Yıkıcı Fiyat* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020), 29; Akgül, *Cahiliyye’den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat*, 56.

Medine pazarında helâl kazancın hedeflendiği, belirsizlik ve mağduriyetlerin son bulduğu, ticaret yaparak maîşetini temin etmek isteyen herkese kapılarının açık olduğu, hakkaniyetin esas olduğu piyasa oluşturarak yeni bir nizam kurmuş ve bu nizamı sık sık denetlemiş, tacirlere kuralları hatırlatmıştır.¹⁹⁵

Hicret sonrası Medine döneminde ticaretle beraber ziraat kolu da ön plana çıkmıştır.¹⁹⁶ Medine'nin yerlileri ve muhacirler topraklarında çeşitli yiyeceklerin tarımıyla ilgilenmiştir. Böylece, ziraatle paralel şekilde hayvancılığın da geliştiğini söylemek mümkündür.¹⁹⁷ Medine döneminde canlı bir ekonominin sağlanmasıyla zanâat çeşitleri ve meslek kolları da artmıştır.¹⁹⁸ Bu durum esnaf meslek dalının oluşmaya başladığını, iş bölümü ve uzmanlaşmanın aşama katettiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in risâlet görevi ile birlikte ticarî işlemlerde bulunduğu dair birçok örnek mevcuttur.¹⁹⁹ Kendisi de bizzat veya vekâlet vererek alım satım işlemleri yapmış, borçlanmış, rehin vermiş ve ortaklıkta bulunmuştur.²⁰⁰

İslâm'ın gelişi ve bu dönemde yapılan fetihlerle beraber yerleşik hayata geçişin hızlanması, şehirleşmenin giderek artmasıyla her şehirde sabit pazarlar kurulmaya başlanmış, bölgesel olarak kurulan geçici panayırkların önemi azalmaya başlamıştır.²⁰¹ Şehirlerarası ve ülkelerarası ticaret ise bu nispetle artış göstermiştir.

¹⁹⁵ “Dilediğiniz gibi alın satın fakat sakın kendi kendine ölmüş hayvanın etini, kesilen hayvanın etine karıştırmayın! Karaborsacılık yapmayın. Müşteri kızdırmak için fiyat artırmayın. Satış için pazara mal getiren yabancı tüccarın malını, pazara girip fiyatları öğrenmeden satın almayın. Şehirde oturan (piyasayı bilen) kişi, (piyasayı bilmeyen) köylü namına satış yapmasın. Hiç kimse kardeşinin pazarlığı bitmeden müşteriye yeni fiyat teklif etmesin!” Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Aḥmed b. Eyyûb et-Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr - et-Ṭaberânî*, thk. Ḥamdî b. 'Abdūlmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.). Ṭaberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 382; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/109, 112-113.

¹⁹⁶ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 56; Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 61-62; Mustafa Küçükkeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1999), 162, 165-168.

¹⁹⁷ Küçükkeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 169; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 35; Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 61.

¹⁹⁸ Attar, sarraf, madenci, çiftçi, ayakkabıcı, debbağ, dokumacı, terzi, demirci başta olmak üzere kırkın üzerinde meslek ve zanâat olduğu görüşü için bkz. Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 135; Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 62; Akgül, *Cahiliyye'den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat*, 58-69; Küçükkeskici, *Hz. Peygamber Döneminde Medine'nin Sosyal Yapısı*, 168-169.

¹⁹⁹ Hadislerde bahsi geçen tüm sözleşme ilişkileri, vekaleten alışveriş yaptırmayı, veresiye - ödünç alımları, rehin vermesi buna örnek verilebilir. Köse, *Ticaret*, 53; Buladı, *İslâm'da Ticaret Rehberi*, 44-49; Akgül, *Cahiliyye'den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat*, 51-54.

²⁰⁰ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 135.

²⁰¹ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 108.

Dört halife döneminde yapılan fetihlerle İslam Devleti'nin sınırları ve otoritesi genişlemiş, ticaret için gerekli hukukî düzenlemeler sayesinde piyasada güvenilir ortam sağlanmıştır. Hz. Peygamber döneminde temeli atılan hukukî, ticarî ve iktisadî düzenlemeler Dört Halife Dönemi'nde korunmuş, ekonomik düzen daha sağlam ve istikrarlı hale getirilmiştir.²⁰²

Ticaret merkezlerine giden yollar üzerinde han kurulması faaliyeti ilk olarak Hz. Ömer döneminde olmuş, bu kapsamda Mekke ve Medine arasına konaklama yerleri yaptırılarak, şehir dışından gelen tacir ve yolcuların ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir.²⁰³

İslam coğrafyası genişledikçe Müslüman tacirlerin ticarî faaliyetleri de aynı oranda gelişmiş, yeni ticaret yolları açılmıştır.²⁰⁴ Bu bağlamda kurulan çeşitli İslâm devletlerinin başkentleri zamanla değişmiş, ticaret merkezleri buna bağlı olarak farklı noktalara kaymıştır. Kûfe, Şam, Bağdat, Kahire gibi başkentler bunlar arasında sayılabilir. Mekke ve Medine ise dinî ziyaret merkezleri olması sebebiyle ticarî önemlerini her zaman korumuştur.

Hicrî 3.yüzyıldan itibaren birçok güçlü devletlerin kurulması, devletin ve İslam hukukçularının ticareti teşvik etmesi, güvenliğin ve gerekli diğer koşulların sağlandığı gelişmiş ulaşma ağlarının tesis edilmesiyle ticaret kolu daha fazla ilerlemiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru yapılan çalışmalarda yeni iktisadî durumların benimsendiği ve şer'î kurallara aykırı olmayan ticarî faaliyetlere izin verildiği görülmektedir. Bu kapsamda ilerleyen her dönemde toplumsal kalkınma için gerekli olan ihtiyaçlar üzerinde düşünülmüş, ticaret ve tacirlerin maslahatı ve gereksinimlerine yönelik hükümler oluşturulmuştur.²⁰⁵ Ticaret ve ticaret malları birçok açıdan incelenmiş, fakihler, tacirler ve edibler bu konularda eserler telif etmişlerdir.

Hicrî 3.yüzyıl sonrasında kurulan devletlerin ilk dönemlerinde ziraat kolunun ticarete oranla önemli bir artış göstermesine rağmen devletin son dönemlerinde ticarete dışa açılmalar görülmeye başlanmıştır.²⁰⁶ Ticaretin gelişmesinde önemli bir aşamanın kat

²⁰² Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 92.

²⁰³ Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, thk. Muhammed 'Abdulkâdir 'Aâtâ (Beyrut: y.y., 1410/1990), 263. Akt. Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 135-136.

²⁰⁴ Demirdöğen - Polater, "İslam'da Çalışma ve Ticaretin Önemi", 115.

²⁰⁵ Dîmeşkî, *Ticarete Giriş: Tacirler ve Ticari Mallar*, 9-11.

²⁰⁶ Abdülazîz Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, çev. Sabri Orman (İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991), 86.

edilmesi ise Abbâsîler dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde, ticaretin teşviki ve sosyal gelişmeler, ticarete rağbeti artırmış, ticarî faaliyetlerin genişlemesini sağlamıştır.²⁰⁷

Abbâsîler döneminde Hindistan ve Uzak Doğu başta olmak üzere Endülüs ve Doğu Afrika'ya da kara ve deniz yollarıyla ticaret yapılmıştır.²⁰⁸ Devletin başkenti Bağdat'ta meslek dalları oldukça gelişmiş, muhtesiblik gözetimi düzenli bir şekilde icra edilmiştir. Ticaret malları üzerinden verginin alınması ve toplanması konusunda İslâmî esasların tespit edildiği Ebû Yusuf'un Kitâbü'l-Harâc adındaki ünlü eseri bu dönemde telif edilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda ticaret gelirlerini oldukça yükselten tacirler arasında sermayedar gruplar ortaya çıkmış ve şirket-i daman, şirket-i mufavada, şirket-i vücûh gibi çeşitli ortaklık türleri kurulmaya başlanmıştır. Tacirler arasında uzmanlıklar ve araçlar oluşmuş ve simsarlara ilaveten mücehhiz²⁰⁹, rakkâz²¹⁰ ve hazzân²¹¹ gibi ticarî şahsiyetler ortaya çıkmıştır. Ticaretin bu dönemde oldukça gelişmesini sağlayan unsurlardan biri de mali kurumlar ve sarraflık/bankerlik/cehbezlik müessesinin gelişmesidir. Tacirlerin kredilendirilmesi, satıcı ve alıcı arasındaki işlemlerin hızlandırılması ve sigorta hacminin gelişmesinde sarrafların büyük bir rolü olmuştur. Tacirlerin yanlarında para taşımaksızın ödeme yapmasını sağlayan imkânlardan suftece (havale/poliçe), sukûk (çek) gibi bugünkü havale ve ödeme-ödemelerinin yerini tutan kredi vasıtaları ve bey'ul iyne gibi kredi işlem türlerinin kullanılması ticarî işlemlerin toplumsal hayattaki yerini giderek artırmıştır.²¹² Şehirlerde çalışma koşulları ve ticarî, ziraî ve diğer meslek çeşitlerinin gelişmesi esnaf ve sanatkarların meslek teşkilatları kurmasına vesile olmuştur.²¹³

10.yüzyıldan itibaren ilerleyen süreçte kurulan İslâmî inanca sahip devletlerde farklı uygulamalar söz konusu olsa da genel olarak ticaretin önemini takdir edildiği, tacir, esnaf ve sanatkârların teşvik edilerek mali kolaylıkların gösterildiği, iç ve dış ticaret dengesini korumaya çalışarak servetlerin muhafazasının sağlandığı, iktisadî ıslahatların yapılmaya çalışıldığı, vergilendirme konusunda İslâmî esasların belirlenerek hakkaniyetli bir şekilde alındığı, ihtiyaç gösteren dönemlerde devlet tarafından resmî fiyat uygulamasının yapılarak tekelcilerle ve fahiş fiyatlarla mücadele edildiğinin söylenmesi mümkündür. Bu sayede Hindistan ve Uzak Doğu ile beraber Avrupa'yla yapılan kara ve deniz ticaret teşvikleri ve

²⁰⁷ Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 96.

²⁰⁸ Demirdöğen - Polater, "İslam'da Çalışma ve Ticaretin Önemi", 115.

²⁰⁹ Ticarî merkezinden ayrılmadan ticarî temsilcileriyle işini yürüterek sadece mal tedarikçisi olan tacir.

²¹⁰ Seyahat eden ve farklı yerlerde iş yapan tacir.

²¹¹ Talebin artacağı vakit için mal depolayan istifçi tacir.

²¹² Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 97-99.

²¹³ Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 192.

yollarının artmasıyla Mısır, Suriye, İskenderiye, Şam, Halep gibi şehirler en zengin ticaret merkezleri arasına girmişlerdir.²¹⁴ Müslüman tacirler ticaret dünyasındaki başarıları ve elde ettikleri önemli pazar ve piyasalarla ticaret hayatında büyük bir atılım gerçekleştirmiş ve dünya ticaretinde yüzde 90 oranında paya sahip olmuşlardır.²¹⁵

Takip eden yüzyıllarda kurulan Selçuklu, ilk dönem Osmanlı Devleti gibi Türk İslam devletlerinde ise tacirlere vergi indirimi uygulaması, zengin tacirlerin belli bölgelere yerleştirilmesi, Ahilik teşkilatı faaliyetleri, yabancı devletlerle ticaretin teşvik edilmesi, mevcut ticarî yolların geliştirilmesi, yeni ticarî güzergahlarının açılması, ticaret yolları ve kervansarayların korunmasıyla ticaret kolunun iktisadî orandaki payı büyütülerek ekonominin ve ülkenin hızla gelişmesi ve kalkınmasına katkıda bulunulmuştur.²¹⁶ Kapitalist sistemden farklı olarak ticareti bir amaç olarak değil halkın refahını artırmak, gelirin adil bölüşümünü sağlama amacına ulaştıran bir vesile olarak gören Osmanlı Devleti elindeki bütün imkânlarla ticareti desteklemiş, ticareti amaç olarak algılayan zümrenin lehinde çalışan bir mekanizmaya dönüşmemesi adına ticarete kâr haddi dahil birçok sınırlamalar getirmiştir.²¹⁷

İktisat ve ticaret tarihi açısından bir dönüm noktası olan 15 ve 16.yüzyıllardaki yeni keşiflerin gerçekleşmesiyle ticaretin dünya üzerindeki payı giderek daha fazla artmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı kara sınırları içerisinde ticarete bulunan kişilerin çoğu Müslüman tacirlerden olup mevcut ihracatın yanında Osmanlı topraklarına farklı ülkelerden mal getirecek tacirlere de kolaylık gösterilmiş, bu kapsamda ithalat da her zaman aktif tutulmaya çalışılmıştır.²¹⁸

18.yüzyılın ilk yarısında gelişme ve kalkınma görülürken, ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısında Sanayi Devrimi ile beraber Avrupalı devletlerin ticaret ve sanayide ilerleme kat etmesi, bunun rekabette ön plana çıkmalarını sağlaması ve Osmanlı hakimiyetindeki Akdeniz limanlarının önemini yitirmeye başlaması Osmanlı ekonomisinin

²¹⁴ Dürî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 147.

²¹⁵ Abdus-Semi el-Mısıri - Ramazan Şimşek, “İslâm'da Ticaret Âdâbı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV (1981), 477-484; Demirdöğen - Polater, “İslam’da Çalışma ve Ticaretin Önemi”, 116.

²¹⁶ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (Ötüken Neşriyat, 2003), 208-209; Yaşar Bedirhan, “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler Ve Tâcirler”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/43 (2016), 340.

²¹⁷ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 206.

²¹⁸ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 209-210; Ü. Serdar Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti’nde İlk Banka: Dersaadet Bankası, Tüccarlar ve İş Ağları* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 24.

zayıflamasına ve dış ticarete açık vermesine sebep olmuştur.²¹⁹ Bu dönemde Osmanlı ve Batılı devletlerin ticaret konusu temel olarak tarımsal ürünler ve işlenmiş mallardan oluşmakta olup Tanzimat sonrası dönemdeki ticaret hacmine göre daha az düzeydedir.²²⁰ Tanzimat dönemi sonrasındaki düzenlemelerle artan ticarî ilişkilerin ana noktasını ise 1839 Baltalimanı Ticaret Anlaşması oluşturmaktadır.

20.yüzyılın son dönemlerine gelindiğinde, ticaret önemli bir ekonomik alan olma vasfını korumakla beraber idarenin zayıflaması, yol güvenliğindeki zâfiyetler, yüksek vergiler ve ticaret kolunun sanayi koluyla desteklenmemesi sebebiyle ticaret hacmi büyük ölçüde daralmıştır. Batı'nın yayılma politikası, kapitalizm ve ticarî kapitülasyonlar, ticaret yollarının kontrolünün ve Pazar hakimiyetinin dış unsurlar tarafından ele geçirilmesini sağlamıştır.²²¹

3. TİCARET HUKUKUNA GENEL BAKIŞ

Ticaret alanı gelişmiş ekonomi, parasal sistem gibi hukukî düzen ve karşılıklı güvene ihtiyaç duymakta, bunlarla doğru orantılı bir şekilde büyümektedir.²²² Bu doğrultuda ticaret hukukunun ticaretin gelişimine bağlı olduğunu söylemek mümkündür.²²³ Ticarî ilişkilerde ortaya çıkan uyuşmazlıkların giderilmesi, hukukun amaçlarından biri olan toplumsal düzenin ve hukukî güvenilirliğin sağlanması açısından önem teşkil etmektedir.

Ticaret alanının düzenlenmesi, tacirlerin hak ve yükümlülüklerinin diğerlerinden farklı olarak değerlendirilmesi amacıyla oluşan bu hukuk alanının oluşması hukukun diğer alanlarının oluşmasına göre daha geç bir dönemdedir. Bu bölümde hukukun ticaretle olan bağlantısı İslâm ve günümüz Türk ticaret hukuku açısından incelenecektir.

3.1. Genel Olarak

İslam hukukunda ticaret hukuku hükümlerinin müstakil bir bölüm ve özel hükümlerle düzenlenmediği, ticaret hukukuna muâmelat kısmında diğer hukukî

²¹⁹ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 211 vd.; Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası, Tüccarlar ve İş Ağları*, 25.

²²⁰ Serdaroğlu, *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası, Tüccarlar ve İş Ağları*, 25.

²²¹ Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 184-185.

²²² Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 89.

²²³ C. G. Weeramantry, *Islamic Jurisprudence: An International Perspective* (Basingstoke: Macmillan, 1988), 110.

muamelelerle beraber genel olarak yer verildiği görülmektedir.²²⁴ İslâm hukukçuları muâmelat bahsini günümüz hukukunda yer alan kamu ve özel hukuk ayrımına tabi tutmuş ve İslâm borçlar ve -dolayısıyla ticaret- hukukunu özel hukuk kapsamında incelemişlerdir.²²⁵ Klasik fıkıh kitaplarında ayrı başlıklar altında düzenlenen sözleşme türlerini içeren muâmelat bölümü, genelde borçlar hukuku, özelde ise ticarî işlemlere dair hükümleri dinî, ahlâkî ve hukukî yönden içermekte olup, ticarî işlemlere dair temel sınırlamalar ve yasaklarla beraber yaptırımlara da yer vermektedir.²²⁶ İslam borçlar hukukunun genel hükümlerine aykırı olmamak şartıyla özel ticarî hükümler bu kapsamda kabul edilmiştir.²²⁷

Muâmelat bahsinin içerisinde yer alan İslam borçlar hukukunun bir uzantısını teşkil eden İslam ticaret hukuku ile ilgili literatürdeki eserlerde ticaret konusu genel olarak “kesb”, “iktisab”, “kitabu’l-büyû” başlıkları altında incelenmiş, ticarî işlem ve hayat ile ilgili hususlar İslam ekonomisi/iktisadı, İslâm tüketici, iş hukuku veya İslâm ahlâkî alanları çerçevesinde verilmiştir.²²⁸ Bu bağlamda İslam ticaret hukukunun, borçlar hukuku başta olmak üzere hukukun diğer alanları ile bütünsellik içerisinde olduğu, iktisat ve ahlâk alanlarıyla da büyük bir bağlantısının olduğu görülmektedir.

İslam hukuku ve iktisadî sisteminin ana kaynakları olan Kur’ân ve Hz. Peygamber’in hadisleriyle ticarî işlemlerin dinî, ahlâkî ve hukukî kuralları ortaya konmuş, haksız kazanca yol açacak işlemler yasaklanmış, alım satım işlemleri iyileştirilmiş, hak sahibinin hakkını alabildiği bir ekonomik sistem kurulmuştur.²²⁹ Bu sistemin temelini İslam akit nazariyesi, bir diğer söylemle, İslam sözleşme teorisi oluşturmaktadır.

İslam hukukunun oldukça geniş bir alanını oluşturan İslam akit teorisi; akdin unsurları, kuruluş, geçerlilik, bağlayıcılık şartları, feshi vb. konuları kapsamaktadır. Bu teori çeşitli kaynaklarda oldukça detaylı bir şekilde incelenmiş olup bu konuda literatüre birçok katkı yapılmıştır.

²²⁴ Halil Cin - Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996), 2/315; Mohd Daud Bakar, “Contracts in Islamic Commercial and Their Application in Modern Islamic Financial System”, *Essential Readings in Islamic Finance* (Kuala Lumpur, Malaysia: Center for Research and Training, 2008), 47; Mathias Rohe, *Islamic Law in Past and Present*, çev. Gwendolin Goldbloom (Leiden; Boston: Brill, 2015), 132.

²²⁵ Zeydan, *El-Medhal li-Diraseti’ş-Şeriatî’l-İslamiyye*, 56-57.

²²⁶ Kallek, “Ticaret”, 41/134.

²²⁷ Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012), Özel Hukuk-II/942.

²²⁸ Çağrı, “Ticaret”, 41/146; Muhammad Saleem, *Islamic Commercial Law* (Singapore: John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd., 2013), 1.

²²⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 135; Bardakoğlu, “Bey”, 6/13; Saleem, *Islamic Commercial Law*, 1.

İslam akit teorisi kapsamında ticaret hukukunun ana konusunu oluşturan sözleşmeler arasında en genel sözleşme türünün alım-satım/mübadele işlemlerini içeren *bey'* (satış) sözleşmesi olduğu görülmektedir. Bunun haricinde isimli sözleşmeler olarak *icâre* (kira sözleşmesi), *istisna'* (eser sözleşmesi), *selem* (paranın peşin, malın ise sonradan teslim alındığı belirli şartlarla yapılan sözleşme)²³⁰, *sarf* (döviz mübâdele sözleşmesi), kefâlet, vekâlet, havâle, rehin sözleşmeleri, şirket ortaklıkları gibi türler de bulunmaktadır. Bunların haricinde İslam hukukunun genel mahiyetine uygun nitelikte isimsiz sözleşmeler de bulunmaktadır. Söz konusu isimli veya isimsiz sözleşmelerin düzenlenmesine dair esaslar, yukarıda belirtildiği üzere borçlar hukukunun konusunu oluşturmakla beraber ticaret hukuku alanında da yer almaktadır.

İslam hukukunda borçlar hukukundaki genel esaslardan bağımsız nitelikte ticaret hukukunun olmaması tacirler hakkında özel ve şer'î hükümlere uygun özel düzenlemeler yapılmasına engel olmamıştır. Meşrû örf ve âdetler ile devlet başkanının düzenleme yapma hakkı ticaret hukuku açısından da işleyiş göstermiştir.²³¹ Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde ele alınacağı üzere ticarî örf ve âdetlere önem atfedilerek hüküm tesis edilmiş, ticaret ile iştigal edenler hakkında düzenlemelerde bulunulmuştur.

Bu noktada İslâm hukukunun modern ticaret hukukuna sözleşmenin gerekliliklerinin yerine getirilmesi, iyi niyetle hareket edilmesi gibi ahlâkî temel prensipler ve çeşitli şirket türlerinin sunulmasında ayrıca uluslararası ticaret hukukunun şu anda da kullanımda olan bazı kavramlarının oluşmasında etkili olduğunun söylenmesi mümkündür.²³²

İslam hukukunda olduğu gibi günümüz hukukunda yapılan klasik hukuk tasnifine göre özel hukuk alanının alt dallarından biri olarak incelenen ticaret hukuku, üretim, değişim ve tüketim amacıyla yapılan ticarî faaliyetleri düzenleyen hukuk dalıdır.²³³ Ticaret hukukunun borçlar hukuku başta olmak üzere ekonomi ve kamu hukuku ile önemli bağlantıları bulunmaktadır.²³⁴ Türk Ticaret Kanunu, Türk Medenî Kanunu'nun ayrılmaz bir parçasıdır.

²³⁰ Hz. Peygamber selem sözleşmesinde alıcının zarar görmemesi için bu sözleşmenin ancak sözleşme konusunu nitelik, miktar ve vadesinin belirlenmesi şartıyla yapılabileceğini belirterek sınırlamada bulunmuştur. "Kim herhangi bir şeyde selem akdiyle (peşin para ile veresiye mal almak suretiyle) alışveriş yaparsa bilinen ölçekte, bilinen tartıda, belirli bir vakte değin anlaşma yapsın." Buhârî, Selem, 2; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/73.

²³¹ Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/315.

²³² Weeramantry, *Islamic Jurisprudence*, 110-111.

²³³ Sabih Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuk Araştırma Enstitüsü, 2021), 1.

²³⁴ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 1-2.

Ticaret ile ilgili hükümler ticaret hayatının gereklilikleri sebebiyle genel hükümlerden ayrı olarak değerlendirilmiş, farklı ilke ve esaslara dayandırılmıştır.²³⁵ Bu bağlamda ticaret hukukunda, gerçek ve tüzel kişileri ticaret hukuku hükümlerinden sorumlu tutmak için belirli şartlar aranmaktadır. Bu sebeple ticaret hukuku hükümleri açısından temel mahiyette önem arz eden “ticarî işletme” ve “ticarî iş” kavramlarını açıklamak gerekmektedir.

Ticarî işletme, *esnaf işletmesi için öngörülen sınırı aşan düzeyde gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetlerin devamlı ve bağımsız şekilde yürütüldüğü işletmedir.* (TTK m.11/1) Buna göre ticarî işletme üç unsur içermektedir. Bunlar; esnaf işletmesini aşan düzeyde gelir sağlamayı hedef tutma, devamlı ve bağımsız nitelikte bir işletme olmaktır.²³⁶ *Ticari işletme ile esnaf işletmesi arasındaki sınır, Cumhurbaşkanı kararıyla belirlenir.* (TTK m.11/2) *TTK’da düzenlenen hususlarla bir ticari işletmeyi ilgilendiren bütün işlem ve fiiller ticarî iş olarak öngörülmüştür.* (TTK m.3/1) Bu hükümle beraber ticarî iş karinesine yönelik TTK m.19 hükmü düzenlemiştir. Bu hükme göre; *Bir tacirin borçlarının ticari olması asıldır. Ancak, gerçek kişi olan bir tacir, işlemi yaptığı anda bunun ticari işletmesiyle ilgili olmadığını diğer tarafa açıkça bildirdiği veya işin ticari sayılmasına durum elverişli olmadığı takdirde borç adi sayılır. Taraflardan yalnız biri için ticari iş niteliğinde olan sözleşmeler, Kanunda aksine hüküm bulunmadıkça, diğeri için de ticari iş sayılır.* Ticarî iş olarak sayılmaya bağlı olarak zamanaşımı, teselsül karinesi ve ticarî işlerde faiz olma hususlarında çeşitli hükümler öngörülmüştür. (TTK m.6-10)

3.2. Tarihsel Gelişim

Başta Hanefî mezhebine ait fıkıh ve fetva kitapları olmak üzere, İslâm hukukunun borçlar ve ticarete ilişkin hükümlerinin, kanunlaştırma hareketleri ve ticarî alanda yapılan hukuk iktibaslarına kadar uygulamada hüküm merci olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda İslâm hukukunun borçlar hukukuna ilişkin hükümleri ticaret hukuku alanında da geçerli olması sebebiyle şer’î hukuk sistemi uygulanagelmıştır.

Bu başlıkta Osmanlı Dönemi’nden günümüze kadar ticaret kanunu ve ticaret mahkemelerinde yapılan hukukî yenileme süreçlerinden bahsedilecektir.

²³⁵ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 71.

²³⁶ Unsurlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 27-30.

3.2.1. Ticaret Mevzuatı

Osmanlı Devleti şer'î ve örfî hukuk sistemiyle beraber, İslam hukukunun zimmî hükümlerine uygun olarak, topraklarında yaşayan farklı millet, din ve mezhebe mensup gayrimüslimlere kendi dinî hukuk kurallarını uygulayarak kendine özgü bir hukuk sistemi oluşturmuştur.²³⁷

17. yüzyılın sonlarına doğru güçlü iktidar döneminin neden zayıflama sürecine girdiğine dair yapılan incelemeler içerisinde mevcut adalet ve hukuk sisteminde düzeltmelerin yapılmasına dair mülâhazalar da bulunmaktadır.²³⁸ III.Selim döneminde ilk defa mevcut hukuk kurallarının yeni ihtiyaçlara uygun olarak değiştirilmesi gerektiği fikri ortaya atılmıştır.²³⁹ Bu minvalde serdedilen görüşler ilerleyen dönemlerde meyvelerini vermeye başlamış ve Tanzimat dönemine gelinceye kadar hukukun çeşitli alanlarda düzenleme ve yenilemeler yapılmıştır.

Sanayi Devrimi sonrası Batı'da gelişen ticarî faaliyetler Osmanlı'yı da önemli ölçüde etkilemiştir. Batılı tüccarlar tarafından Osmanlı Devleti yeni bir pazar alanı olarak görülmüş, tüccarlar Osmanlı piyasasında şahsi yatırımlarda bulundukları gibi devletler nezdinde yapılan ticarî anlaşmalar sayesinde de yoğun ticarî faaliyetlerde bulunmuşlardır.²⁴⁰ Bu ticarî yoğunluk borçlar ve ticaret hukukunda yeni hukukî düzenlemeleri gerektirmiş, tacirlerin ticaretin evrenselleşmesiyle gelişen süreçte kapitalizm ve emperyalizmin de etkisiyle farklı alanlarda olduğu gibi hukuk düzleminde de ticarete dair kuralların ulusal ve uluslararası düzlemde tek türde birleşmesini, hukukî sorunların hızlı ve tarafsız çözülmesini talep etmesi ticarî mevzuatın ve ticaret mahkemelerinin oluşumunda etkili olmuştur.²⁴¹

18. yüzyıldan itibaren doğrudan veya dolaylı olarak Batı'dan etkilenen Müslüman ülkeler yeni hukuk düzenlemeleri yapmak için Batı'nın hukuk sistemindeki düzenlemeleri ve kanunları örnek almışlardır.²⁴² Osmanlı Devleti'ne Batı hukukunun girişini sağlayan

²³⁷ Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010), 39-40.

²³⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 40; Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2017), 44.

²³⁹ Çoşkun Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2016), 323-324; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 42.

²⁴⁰ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 49.

²⁴¹ Otacı, *Modernleşme Bağlamında Üç Din Üç Hukuk*, 226.

²⁴² Frank E. Vogel - Samuel L. Hayes, *İslam Hukuku ve Finansı: Din, Risk ve Kazanç*, çev. Mehmet Ali Aydın (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 35.

Tanzimat Fermanı (1839) ve hukukî olarak bu fermanın tamamlayıcısı olarak görülen Islahat Fermanı (1856) ile kamu ve özel hukuk alanlarında resepsiyonlar yapılmaya başlanmıştır.²⁴³

Tanzimat Fermanı sonrası yapılan hukuk iktibasları çoğunlukla örfî hukuka dayanmakta ve kamu hukuku alanında yoğunlaşmakla birlikte bunun istisnasını ticaret hukuku oluşturmaktadır.²⁴⁴ Batı kaynaklı bir hukuk ve yargı sisteminin Osmanlı hukuk sistemine dahil edilmesi ve özel hukuk alanındaki ilk büyük iktibas olması açısından Ticaret Kanunu'nun (Kanunname-i Ticaret) alınması gibi ticaret hukuku alanında yapılan faaliyetler dikkat çekmektedir.²⁴⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilanını takip eden 1840 senesinden itibaren aktif hizmet veren karma ticaret mahkemelerinde Avrupa ticaret teâmülleri uygulanmıştır.²⁴⁶ Ticarete yönelik bir kanunun olmayışı mahkemelerin işleyişinde sorunlar çıkarmıştır. Bu kapsamda 1850 yılında 1808 tarihli Fransız Ticaret Kanunu tercüme edilerek Kanunname-i Ticaret adıyla yayınlanıp kabul edilmiştir.²⁴⁷ Kanunname 314 madde ve üç bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde ticaret muameleleri, şirket akdi ve poliçe usulleri; ikinci bölümde deniz ticareti, üçüncü bölümde iflasla ilgili işlemler yer almıştır.²⁴⁸ Bu kanun Tanzimat Döneminde özel hukuk alanında kabul edilen ilk kanundur.²⁴⁹ Fransız Ticaret Kanunu'nun deniz ticaretini düzenleyen hükümleri 1863'te tercüme edilerek Kanunname tamamlanmıştır.²⁵⁰

²⁴³ Fermanların değerlendirmesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 329 vd.; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 48-51.

²⁴⁴ Türkan, "Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-", 23; Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 335.

²⁴⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 155; Mustafa Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 655.

²⁴⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 151 ve 155.

²⁴⁷ Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/327; M. Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku* (Ankara: Lotus Yayınevi, 2005), 75; Arkan, *Ticari İşletme Hukuku*, 6; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 104.

²⁴⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 151; Arkan, *Ticari İşletme Hukuku*, 7. Detaylı bilgi için bkz. Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 78 vd.

²⁴⁹ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 355.

²⁵⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 152; Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 356; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 114-115; Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", 656. Bu kanunun hazırlanmasında Hollanda, Almanya Prusya gibi devletlerin kanunlarından da yararlanılmıştır. Bkz. Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 115.

Fransız Ticaret Kanunu'ndan yapılan iktibasla oluşturulan Kanunname-i Ticaret'te İslam hukukuna ve Osmanlı uygulamasına uyum sağlaması hususu göz önüne alınmamış, ticaret hukuku bunlardan ayrı bir alan olarak düşünülmüştür.²⁵¹

1860 yılında Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyil adlı kanun çıkartılarak Kanunname-i Ticaret'te yeni değişikliklerde bulunularak mahkemelerin teşkilatı ayrıntılı olarak düzenlenmiş, daha geniş yetkili, tüm tüccar ve ticarî davaları kapsayan nitelikte ticaret mahkemeleri oluşturulmuştur.²⁵²

Ticaret davalarında takip edilecek usûl hükümleri, itiraz, istinaf ve yargılamanın iadesi konularındaki Fransız Ticaret Usûlü Kanunu tercüme edilerek şer'î yargılama usulünden ayrılan ilk düzenleme olan 1861 tarihli Usûl -i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi kabul edilmiştir.²⁵³ Nizamname 140 madde, 1 bab ve 10 fasıldan oluşmaktadır. 1861 tarihli Usûl -i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, 1879 Hukuk Muhakemeleri Usûl Kanunu'nun kabulüne kadar hem ticaret hem de nizamiye mahkemelerinde uygulanmıştır.²⁵⁴

Fransız Ticaret Kanunu'ndaki eksiklikler Fransız Medeni Kanunu'nda yer alan hükümler ile doldurulmakta iken Kanunname-i Ticaret'teki eksikliklerin doldurulmasında ise şer'î hukukun kullanılması karışıklıklara sebebiyet vermiştir.²⁵⁵ Faizin bu kanunda düzenlenmesi de sorunlardan birini oluşturmaktadır.²⁵⁶ Bu karışıklıkların giderilmesini sağlama amacı Mecelle'nin hazırlanma nedenlerinden biridir.²⁵⁷

Mecelle'deki ticaret hukuku hükümleri “Kitabü's Şirket” başlığı altında düzenlenmiştir. Hicrî 1291, miladî 1874 yılında yürürlüğe giren bölüm 404 maddeden oluşmakta olup sadece 100 küsur maddesi (1329-1448.maddeler) günümüz şirketler hukukuna karşılık gelecek hükümler içermektedir.²⁵⁸ Bununla beraber Mecelle'nin Küllî

²⁵¹ Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, 656.

²⁵² Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 34 vd.; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 105. Düzenlemedeki ayrıntılar için bkz. Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 157.

²⁵³ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 104,108; Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, 656.

²⁵⁴ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 355-356; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 152; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 190. Bu bilginin ihtiyatla karşılanması gerektiğini söyleyen görüş için bkz. Şentop, “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”, 656.

²⁵⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 153; Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 356; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 133.

²⁵⁶ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 356.

²⁵⁷ Mehmet Âkif Aydın, “Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/232.

²⁵⁸ Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/318.

Kaideler başta olmak üzere diğer kısımlarında da ticarî işlemleri ilgilendiren maddeler bulunmaktadır.²⁵⁹

Kanunname-i Ticaret'te bulunan kollektif, komandit ve anonim şirket ile ilgili bazı hükümler Mecelle'nin şirketler kitabı ile tamamlanmaya çalışılmıştır.²⁶⁰ Mecelle'deki şirketler İslâm hukukunun klasik literatüründe yer alan şirketleridir. Mecelle şirketleri Kanunname-i Ticaret'teki şirketlerden ayrılmaya çalışılmış, amacı ticarî olmayan ortaklık ilişkileri Mecelle'ye tabi tutulmuştur.²⁶¹ Mecelle'de yeni çıkan şirket tiplerinin olmaması sebebiyle söz konusu şirketlerle ilgili hükümleri tamamlamak amacıyla 1882 tarihli Anonim Şirketler Dahili Nizamnamesi çıkarılmıştır.

Kanunname-i Ticaret'in İslam Hukukuyla uyum sağlamayan kısımları, iktibas sırasında yapılan tercüme yanlışları, Fransız Ticaret Kanunu'nda yapılan yeni değişikliklerin Osmanlı hukukuna akredite edilmemesi pratikte birçok sıkıntıya sebebiyet vermiştir.²⁶² Çözüm amacıyla 1908, 1915 ve 1924 yıllarında birkaç kez değişikliğe uğrayan Kanunname-i Ticaret Cumhuriyete kadar yürürlükte kalmıştır.²⁶³

Cumhuriyet dönemine intikal edilmesiyle Osmanlı dönemindeki kanunlar ve nizamnamelerin çoğu değişikliğe uğramıştır. 1923 yılında kanunların gözden geçirilmesi amacıyla kurulan komisyonlardan biri de Ticaret Kanunu üzerinde çalışmıştır. Komisyon, İsviçre Medeni Kanunu'nun son kısmını teşkil eden Ticaret Kanunu üzerinde o dönemde yeni değişiklikler yapıldığı için Alman ve İtalyan hukuk sistemlerine dayanan bir Ticaret Kanunu hazırlamıştır.²⁶⁴ Kanun layihası TBMM'de görüşüldükten sonra 4 Ekim 1926'da Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu ile birlikte yürürlüğe girmiştir. 1065 maddeden oluşan 865 Sayılı bu Türk Ticaret Kanunu'nun içeriği genel hükümler, ticaret şirketleri, ticarî senetler ve taahhütlerden oluşan birinci kitabı bu şekilde oluşturulmuştur.²⁶⁵ Alman kanunlarından yararlanılarak hazırlanan Deniz Ticaret Kanunu ise 1929'da kabul edilerek ikinci kitap olarak 865 sayılı Ticaret Kanunu'na eklenmiştir.²⁶⁶ Bu Kanunla Ticaret Hukuku alanında sigorta, faiz, ipotek gibi önemli kurumlar da Türk Hukuku'na dahil olmuştur.

²⁵⁹ Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 123.

²⁶⁰ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 153; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/328.

²⁶¹ Osman Şekerci, *İslam Şirketler Hukuku* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1981), 46.

²⁶² Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 153.

²⁶³ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 356; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 155; Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 7.

²⁶⁴ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 375; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 203.

²⁶⁵ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 8; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 205.

²⁶⁶ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 375; Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 8.

1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu farklı kaynaklardan alındığı, sistemden yoksun olduğu, dilinin eski ve ağır olduğu, aceleyle hazırlandığı için tercüme ve baskı hatalarını ihtiva ettiği, bu kanun ile Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu arasında birtakım çelişkiler bulunduğu gibi pek çok noktadan eleştiri almaya başlamıştır.²⁶⁷

865 sayılı 1926 tarihli Türk Ticaret Kanunu, İsviçre Borçlar Kanunu'nun üçüncü bölümünde bu tarihten sonra yapılan revizyona uyum sağlamak üzere²⁶⁸ 29/6/1956 tarih ve 6762 sayılı 1/1/1957'de yürürlüğe giren yeni Türk Ticaret Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır.

1956 tarihli Eski Ticaret Kanunu ticari işletme, ticaret şirketleri, kıymetli evrak, deniz ticareti ve sigorta hukuku ile ilgili hususlardan oluşan beş kitap olmak üzere toplam 1475 maddeyi içermiştir. Eski Ticaret Kanunu'nda 1995, 2003 ve 2004 yıllarında değişiklikler yapılmış, bu kanunun yeni çıkan hususlarda yetersizliğinin görülmesi sebebiyle 1999 yılında yeni bir Türk Ticaret Kanunu'nun hazırlanması amacıyla araştırma ve incelemelerde bulunmak üzere görevli bir komisyon kurulmuştur. Çalışmalar neticesinde oluşturulan 6102 sayılı yeni Türk Ticaret Kanunu 1/7/2012 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Yeni Türk Ticaret Kanunu başlangıç bölümü, ticari işletme, ticaret şirketleri, kıymetli evrak, taşıma işleri, deniz ticareti, sigorta ve son hükümler olmak üzere 6 kitaptan ve 1535 maddeden oluşmaktadır.

3.2.2. Ticaret Mahkemeleri

Ticarî uyuşmazlıkların şer'î mahkemelerde görüldüğü dönemde hakimlerin davaları ticarî örf ve âdeti dikkate alarak çözdükleri bilinmektedir.²⁶⁹

II. Mahmut devrine kadar kapitülasyonlar ile verilen mali imtiyazlardan yararlanarak ticaret yapan Avrupalı tüccar ve Osmanlı tacirleri arasındaki uyuşmazlıkların çözümü için kendilerinin seçtikleri tüccar ve temsilcilerden oluşan, Batı ticaret teâmüllerine göre karar veren komisyonlara müracaat edilmiştir.²⁷⁰ 1801 yılında yabancı ve yerli tacirlerden oluşan

²⁶⁷ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 205; Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 8-9.

²⁶⁸ Ernest Hirsch, "İsviçre Hukukunun Yeni Türk Ticaret Kanununa Tesiri", çev. Şevket Müftügil, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/3 (1956), 26 vd.

²⁶⁹ Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 24.

²⁷⁰ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 359; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 155; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 97-99.

komisyonlar Gümrük Emîni'nin başkanlığında tahkim usulüyle ticarî davalara bakmaya başlamışlardır.²⁷¹

II. Mahmut devrinde ise ticarî uyuşmazlıklar kısmen Esnaf Loncaları ve İhtisab Nezareti'nde görülmeye başlanmıştır. 1838 yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı ve Hariciye Müsteşarlığı'nın başkanlığı altında beş üyeden oluşan Umûr-ı Nâfia Meclisi ticarî davalara da bakmaya yetkili kılınmıştır.²⁷² Bu meclisin yerine, 1839 yılında Ticaret Nezâreti'nin kurulması sonrasında, Nezâret bünyesinde ticarî örf ve âdetler ile bazı Avrupa kanunlarına göre hüküm veren önce Ticaret Meclisi, daha sonrasında ise Ticaret Mahkemesi oluşturulmuştur.²⁷³

1840'ta sarraflar arasında çıkan uyuşmazlıkların çözülmesi için Maliye Nezâreti himayesinde Meclis-i Muhâsebe ve deniz ticaretinden kaynaklanan anlaşmazlıkların çözümü için liman reisi başkanlığında özel bir meclis oluşturulmuştur.²⁷⁴

1847 yılında ticaret mahkemesinin geliştirilmesi yolunda adım atılmış, mahkemenin ticaret nâzırı veya muâvini başkanlığı altında olmak üzere yedisi Osmanlı tüccarı, yedisi de Osmanlı'da mukim yabancı tüccardan oluşan, yabancılarla Osmanlılara arasındaki ticaret ve hukuk davalarına bakmayla görevli Karma Ticaret Mahkemesi'ne dönüştürülmüştür.²⁷⁵ Karma Ticaret Mahkemeleri İstanbul sonrası 1849 yılında İzmir, Beyrut, Selanik, Kahire gibi dönemin önemli ticaret merkezlerinde de kurulmuştur.²⁷⁶ Karma Ticaret Mahkemeleri, 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasına kadar işlerlik göstermiştir.²⁷⁷ Yine 1847'de deniz ticareti uyuşmazlıklarının hukukî çözümü için Liman Odası kurulmuştur. 1850'de Kanunname-i Ticaret kabul edilerek mevzuat açısından ticarî yaşam düzene kavuşturulmuş ve davaların çözümünde ticarî örf ve teâmüllerin kullanılmasına son verilmiştir.²⁷⁸

²⁷¹ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 85, 99-100.

²⁷² Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 359; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 24-25; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 101.

²⁷³ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 155; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 25-26; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/326-327.

²⁷⁴ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 156; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 30; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 102; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/326.

²⁷⁵ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 156; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 30-33; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 103-104; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/326-327. Detaylı bilgi için bkz. Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 57 vd.

²⁷⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 156; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 58; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 104.

²⁷⁷ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 116-117.

²⁷⁸ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 156.

1860 yılında Ticaret Kanunname-i Hümayununa Zeyil adlı kanunu ile Ticaret Mahkemeleri teşkilatının düzenlenmesinde Fransa örnek alınarak detaylı bir şekilde kanunlaştırma yapılmıştır. Yine bu kanuna göre ticaret mahkemesi olmayan yerlerde Umûr-ı Mülkiye Meclisleri ticarî davalara bakmakla görevlendirilmiştir. Kurulacak mahkemeler iki dereceli olarak öngörülmüştür. İlk derece mahkemeleri merkezde ve padişahın uygun gördüğü sayı ve yerlerde kurulacak olan Ticaret Mahkemeleri'dir. Ticaret Mahkemeleri, başkan ve iki sürekli üye ile dört geçici üyeden oluşmaktadır. Ülkenin kıyılarında bulunan bütün ticaret mahkemeleri kara ve deniz ticareti olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. İkinci derece mahkemesi İstinâf-ı Deâvi-i Ticaret Divânı adındaki yüksek mahkeme statüsündeki İstanbul Ticaret Mahkemesi'dir.²⁷⁹ Üç daire olarak işlerlik gösteren mahkemenin birinci dairesi yabancılar ile Osmanlılar arasındaki, ikinci daire yalnız Osmanlılar arasındaki kara ticareti davalarını, üçüncü daire ise deniz ticaretinden doğan uyuşmazlıkları çözüme kavuşturmakla görevlendirilmiştir. Bu mahkeme İstanbul'daki ticaret davalarına ilk derece, taşra ticaret davalarına ikinci derece istinâf mahkemesi olarak bakmıştır.

1861'de Usûl-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ile ticaret mahkemelerindeki yargı usulü düzenlemiştir. Fransa ticarî usûl kanunundan iktibas edilerek şer'î yargılama usulünden tamamen ayrılan Usûl-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi, ayrıntılı bir şekilde yargılama ile ilgili usûl hükümlerini içermektedir.²⁸⁰

1863 yılında İstanbul'daki Liman İdaresi'ne bağlı deniz ticaret mahkemeleri kurulmuştur. Eyalet limanlarındaki ihtilaflar ise o bölgedeki yetkili ticaret mahkemelerine bırakılmıştır. 1868 tarihli bir İrade ile kara ve deniz ticaret mahkemelerinin ayrı görevleri olduğu belirtilmiştir. 1875 yılında deniz ticaret mahkemesi Liman İdaresi'nden ayrılmış, iş ve davalar Ticaret Nezareti'ne devredilerek mahkeme-i ticaret-i bahriyede görülmesine karar verilmiştir.²⁸¹ Deniz ticaret mahkemelerinin olmadığı yerlerde kara ticaret mahkemeleri görevli sayılmıştır.²⁸²

1864 Vilayet Nizamnamesiyle her vilayette Meclis-i Ticaret kurulmuş ve çoğu yerde ticaret mahkemeleri açılmaya başlanmıştır.²⁸³

²⁷⁹ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 359-360; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 105-106.

²⁸⁰ Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 108.

²⁸¹ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 356.

²⁸² Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 152.

²⁸³ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 158; Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 36; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 109.

1871 tarihli Divan- ı Ahkâm-ı Adliyye iç nizamnamesinin yürürlüğe girmesine kadar ticaret meclisleri yabancılarla Osmanlılar arasındaki hukuk davalarına da bakmıştır. Nizamname ile beraber sadece ticaret davalarına bakmakla görevli sayılmışlardır.²⁸⁴

1876 tarihli Kanun-u Esasî ile Ticaret Nezareti'ne bağlı olan ticaret mahkemeleri Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır.²⁸⁵ 1879 Mehâkim-i Nizâmiye'nin Teşkilat Kanunu'nun ilgili maddesiyle yurt genelinde ticaret mahkemelerinin sayısı artırılmış ve mahkemeler ayrıntılı düzenlemeye kavuşmuştur.²⁸⁶

Günümüzde ticaret mahkemelerinin görevli olması için ticarî sayılan dava olması gerekmektedir. Bu doğrultuda TTK m.4 hükmünde *uyuşmazlığın, taraflarının sıfatlarına ve işin ticari işletmeyle alakalı olup olmadığına bakılmaksızın ticari sayılan davalar (mutlak ticari davalar); ticari sayılması için en azından bir ticari işletmeyi ilgilendirmesi gereken davalar ve uyuşmazlığın her iki tarafının da ticari işletmesiyle alakalı hususlardan doğan davalar (nispî ticari davalar)* olmak üzere üç grup ticari dava türü düzenlenmiştir. *Dava olunan şeyin değerine veya tutarına bakılmaksızın tüm ticari davalar ile ticari nitelikteki çekişmesiz yargı işlerine bakmakla, aksine hüküm bulunmadıkça, asliye ticaret mahkemesi görevlidir.* (TTK m. 5/1). Bir istisna olarak, örneğin, *ticari dava niteliği taşısa bile Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Sınai Mülkiyet Kanunu'ndan doğan dava ve işlere bakmakla görevli mahkemeler asliye ticaret mahkemeleri değil, fıkri ve sınaî haklar mahkemeleridir. Ticari davalardan, konusu bir miktar paranın ödenmesi olan alacak ve tazminat talepleri hakkında dava açılmadan önce arabulucuya başvurulmuş olması dava şartı olarak görülmüştür.* (TTK m.5/A)

Ticarî uyuşmazlıkların daha kısa sürede alanda uzman kişilerce çözülmesi amacıyla bu tür uyuşmazlıklarda ulusal veya uluslararası ticarî tahkim yolu da açık tutulmuştur.²⁸⁷ Tahkim konusunda Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun ilgili maddeleri geçerli olmaktadır. Bu noktada dava şartı olarak arabulucuya başvurma şartının getirilmesi ve tahkim yolunun açık tutulmasıyla ülkemizde ticaret hukuku alanında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri ve tahkime olan yönelimin de arttığının belirtilmesi gerekmektedir. Özellikle uluslararası ticarî işlemlerde tahkimin önemi büyüktür.

²⁸⁴ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 158.

²⁸⁵ Üçok vd., *Türk Hukuk Tarihi*, 360; Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 158; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 109.

²⁸⁶ Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 158-159; Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*, 109-110.

²⁸⁷ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 106-107.

3.3. Ticaretle Bağlantılı Kuruluşlar

İslâm hukuku açısından Hz. Peygamber dönemi sonrasında serbest rekabetin temin edilerek adil piyasanın düzenlenmesi, çarşı ve pazarların denetlenmesi, ölçü ve tartıların kontrolünün sağlanması, tekel oluşturulmasının önüne geçilmesi, piyasayı bozucu spekülasyonların engellenmesini temin etmek üzere Hz. Ömer döneminde Hisbe teşkilatı, takip eden dönemlerde esnaf teşkilatlanması mahiyetindeki Ahîlik kurumu ve Lonca teşkilatı gibi ticaret ile bağlantılı kuruluşlar teşekkül etmiştir.²⁸⁸ Bu kuruluşlar üretici-tüketici, satıcı-alıcı dengesinin kurulmasında ve korunmasında, iş, sanat ve ticaret ahlâkının sağlanmasında büyük bir öneme sahip olmuşlardır.

Günümüzde Ticaret ve Sanayi Odaları, sendikalar, ilgili Bakanlıklar, Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği (TOBB), Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, TÜSİAD, İGİAD gibi ilgili dernek ve vakıflar gibi kurumlar ticaretle bağlantılı kuruluşlar olarak mesleki ahlâkı ve dayanışmayı korumak, ticaret ve sanayinin gelişmesine katkı sunmak, fiyatların tespitinde görüş belirtmek, sosyal güvenlik, ücrette adaletin sağlanması, kalite denetimi yapmak gibi belirli esasları düzenlemeye devam etmektedir.²⁸⁹

3.3.1. Hisbe Teşkilatı

“Hisbe” kavramı Arapça’da hesap etmek, saymak, yeterli olmak anlamlarına gelen (حسب) kökünden türeyen, terim olarak iyiliği emredip kötülükten sakındırma yükümlülüğünün esasından hareketle genel ahlâkı, kamu düzenini korumak amacıyla devlet tarafından kurulan bir yönüyle adlî muhakeme yönü de olan²⁹⁰ teşkilatı ifade etmektedir.²⁹¹ Hisbe teşkilatı ticaret faaliyetinin İslâm hukukuna uygun şekilde yapılması ve tüketicinin korunması esaslarıyla hareket ederek piyasanın denetimini sağlaması, bu bağlamda ticaretle bağlantılı bir kuruluş olması sebebiyle çalışmamız açısından önem arz etmektedir.

²⁸⁸ Cengiz Kallek, “İhtikâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/563.

²⁸⁹ Fahri Solak, *Ahîlik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları* (İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2009), 25-31.

²⁹⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrettin Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 279-282.

²⁹¹ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/133; Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, 277.

Hız. Peygamber arşı ve pazar denetimlerinde bulunup tacir ve esnaflara meslekleriyle ilgili emir ve uyarılarda bulunmuştur.²⁹² Hız. Peygamber ticaret mekanlarının ve ürünlerinin denetimini bizzat yaptığı gibi resmi mahiyette sâhibu's-sûk/âmilu's-sûk sıfatıyla kişiler de vazifelendirmiş,²⁹³ İslâm ile şereflenene yeni bölgelere atanan valilere talimatnamelerle ticaret mekanlarına dair kuralları bildirerek denetleme faaliyetlerinin yapılmasını emretmiştir. Saîd b. Âs b. Saîd el-Ümevî'nin Mekke'de, Abdullah b. Saîd b. Üsayha, Ömer b. Hattâb, Semrâ bint Nüheyk el-Esedîyye ve Şifâ binti Abdullah²⁹⁴'ın Medine'de hisbe görevliliği yaptıkları bilinmektedir.²⁹⁵ Dört halife de Hız. Peygamber gibi şehir ve arşı denetimine çıkmış, bu konuya hassasiyet göstererek görevliler tayin etmiş, ticaret mekanlarının fiziki düzenlemesi ve güvenliğinin sağlanması gibi hususlarda düzenlemelerde bulunmuştur.²⁹⁶ Hisbe teşkilatının sistematik bir yapıya kavuşması ise Hız. Ömer'in hilafeti dönemine rastlamaktadır.²⁹⁷ Kadınların hisbe teşkilatında görevlendirilmesi, kadınların alım satımda aktif rol alarak ticarî işlemlerde ve işlemlerin merkezi olan mekanlarda bulunabileceğini göstermektedir.²⁹⁸

Hisbe teşkilatı bu dönem sonrasında kurulan Emevîler, Abbâsîler, Fâtımîler, Memlûkler, Selçuklular ve Osmanlılar gibi çoğu İslam devletinde bağımsız bir kuruluş olarak veya yargı makamının görevleri arasında yer alarak gelişerek faaliyet göstermiştir.²⁹⁹ Hisbe teşkilatı Osmanlılarda İhtisab Ağalığı, İhtisab Eminliği, İhtisab Nazırlığı gibi isimlerle anılmış, 1854 yılında ise Şehremaneti kurumu altında faaliyet göstermeye başlamıştır.³⁰⁰

Hisbe vazifelisi manasındaki “muhtesib”in görevleri arasında; pazarın düzeni ve serbest rekabetin sağlanması, ölçü ve tartı birim ve aletlerindeki hileler ile aldatma

²⁹² Kallek, *Hız. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 70; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 162.

²⁹³ Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 57; Kallek, *Hız. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 71; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 163; Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 88.

²⁹⁴ Bu sahâbenin Hız. Ömer tarafından vazifelendirilmiş olduğuna dair bilgiler de bulunmaktadır.

²⁹⁵ Kallek, “Hisbe”, 18/135; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 167-168; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/115; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 57; Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, 278.

²⁹⁶ Kallek, “Hisbe”, 18/135; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 163-167; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/115.

²⁹⁷ Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 161; Atar, *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*, 278; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/287.

²⁹⁸ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/115; Kallek, “Pazar”, 34/196.

²⁹⁹ Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 87; Haşim Akça - Oğuzhan Bozatlđ, “Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite”, *Rekabet Dergisi* 69 (2018), 45; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/287-288.

³⁰⁰ Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 87; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, Özel Hukuk-II/206-207.

faaliyetlerinin engellenmesi, fiyatların kontrolü, ürünlerin kalite kontrolü, “alma niyeti olmaksızın malın fiyatını arttıran teklifte bulunma” anlamına gelen neceşe³⁰¹ engel olunması, alım satımı haram olan malların kontrolü gibi ticarî ve sosyal hayatta sıkça görülen, bir yandan da kamu düzeninin tesisi ile ilgili olan olayların tespit edilerek çözümü sayılabilir.³⁰²

Hisbe teşkilatının en önemli vazifelerinden biri çarşı ve pazarda dürüstlük ilkesi yönünden denetleme yapması, hilenin engellenmesi ve ölçü-tartı vasıtalarının kontrolüdür. Hisbe teşkilatının bunlar haricinde de hukukî ve idari görevleri bulunmaktadır. Yapılan fiilin yanlış olduğunun anlatılması, kastî bir şekilde işlenmesi durumu varsa kişiye nasihat edilmesi veya kişinin tekdiri, kötülüğün işlenmesindeki alet ve birim gibi unsurların ortadan kaldırılması, kişiye ta’zîr cezasının verilmesi bu görevler kapsamında başvuru yöntemlerdendir.³⁰³

Hisbe teşkilatının hukukî, idari, adlî ve iktisadî alanlardaki geniş çaplı görevleri bulunduğundan, günümüzdeki belediye³⁰⁴, zabıta teşkilatı³⁰⁵ veya Rekabet Kurumu, Haksız Rekabeti Değerlendirme Kurulu, Reklam Kurulu, ticaret odaları, esnaf odaları, konfederasyonları, tüketicilerin haklarının korunmasına yönelik olan kuruluşlar gibi ilgili görülmesi mümkün olan çeşitli alanlardaki kurumlar tarafından yerine getirilen çeşitli görevleri ifa eden nevi şahsına münhasır bir kurum olduğu söylenebilir.³⁰⁶

3.3.2. Esnaf Teşkilatları

Ahîlik ve lonca teşkilatları tarihi açıdan önem arz eden esnaf teşkilatları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan esnafın sadece mevcut pozitif hukukumuzdaki esnafa karşılık gelmediği de belirtilmelidir. Esnaf ve tüccar teşkilatlarının ticari hayatın bir bütün olarak veya sektörel bazda kendi oto-kontrolünü sağlaması açısından etkili bir yöntem olduğu görülmektedir. Hisbe teşkilatında olduğu gibi esnaf teşkilatlarının da dinî, ahlâkî,

³⁰¹ “Necesh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, ts. (Erişim 21 Haziran 2023).

³⁰² Kallek, *H. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 75-85; Kallek, *İslâm’ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 174-196; Kallek, “Hisbe”, 18/134; Yıldırım, *Asr-ı Saâdet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 58-62; Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/286-287.

³⁰³ Kallek, “Hisbe”, 18/134; Arslan, *İslâm’da Tüketici Hakları*, 91-92.

³⁰⁴ Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/286-287; Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*, Özel Hukuk-II/205-206.

³⁰⁵ Köse, *İslâm Hukukuna Giriş*, 233.

³⁰⁶ Akça - Bozatlı, “Hisbe”, 47.

sosyal, iktisadî ve hukukî birçok yönü bulunmaktadır. Bu başlıkta önce Ahîlik daha sonrasında lonca teşkilatlarının ticaret ve hukuk üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir.

Ahîlik kelimesinin Arapça'daki “kardeşim” manasına gelen “ahi/حی” veya Türkçe'deki “eli açık, cömert” manasındaki “akı” kelimesinden geldiğine dair iki görüş bulunmaktadır.³⁰⁷

13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan Ahîlik Teşkilatı'nın kurulmasında uhuvvet anlayışı ve tasavvufî mahiyetin ön planda olduğu Fütüvvet geleneğinin³⁰⁸ büyük bir rolü bulunmaktadır.³⁰⁹ Prensiplerini dinin asıl kaynaklarından alan Ahîlik nizamnamelerine fütüvvetname adı verilmiştir ve bu düzenlemelerde esnafların uyması gereken ahlâkî ve ticarî esaslar bulunmaktadır.³¹⁰ Ahîlik kuruluşundan itibaren halk ile devletlerle ilişkilerinde sosyal, kültürel, iktisadî, idari ve siyasi açılardan büyük bir role sahip olmuştur.³¹¹

İtalyanca “loggia” kelimesinden gelen lonca kelimesi hücre, özel tahsis olunmuş mekân anlamına gelmektedir. Istılâhi manada ise teşkilatlanmış esnaf gruplarının toplandığı yer veya teşkilatlanmış esnaflar olarak ifade edilmiştir.³¹²

Osmanlı Dönemi'nde özellikle İstanbul'un fethi sonrasında gayrimüslim tacir ve esnafların da etkinlik gösterdiği bilinmektedir. Sosyal yöndeki bu değişim 15.-16. yüzyıllarda geniş Ahîlik teşkilatından, dar uzmanlık alanlarına göre biçimlenen esnaf teşkilatlarına geçilmesine sebep olmuştur. Nitekim lonca teşkilatlanmasında Ahîlikten geldiği düşünülen bazı unsurlar yaşamaya devam etmiştir.³¹³ Esnaflığın birinci basamağı olarak nitelendirilebilecek çıraklıktan itibaren kalfa, usta, meslek erbabı, mesleğin piri

³⁰⁷ Ziya Kazıcı, “Ahîlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/540; Cemal Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991), 59-60.

³⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Fütüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet (Tarih)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996); Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 5 vd.

³⁰⁹ Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 46-47.

³¹⁰ Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvetnâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/265; Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 2, 8 vd.

³¹¹ Detaylı bilgi için bkz. Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 76 vd.; Kazıcı, “Ahîlik”, 1/540-541; Solak, *Ahîlik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*, 11 vd.

³¹² Ahmet Kal'a, “Lonca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/211-212.

³¹³ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 305-306.

aşamalarının her birinde Ahîlik teşkilatının ahlâkî, iktisadî ve hukukî mühim kural ve esasları bulunmaktadır.³¹⁴

Çeşitli meslekler, sanat işlerinden oluşan her esnaf grubunun hususi loncaları ve özel nizamnameleri, loncaya kayıtlı esnafın kaydının tutulduğu sicilleri bulunmaktadır. Lonca teşkilatlarının kendi üyelerinin defterlere kaydını yapmakla günümüzdeki ticaret sicillerinin kurulmasına öncülük ettiklerini söylemek mümkündür.³¹⁵ Loncaların günümüzdeki üretim kooperatifleri gibi hareket ederek bir nevi sendika işlerini yürüttüğüne dair görüşler de bulunmaktadır.³¹⁶

Osmanlı'da esnaf teşkilatı klasik dönemde kadının idaresi altında birçok meslek teşekkülünden oluşmuştur.³¹⁷ Üretim ürünlerinin tüketiciye arzı, üretici ve tüketici arasındaki aracı unsurlar, ürünün tüketiciye en uygun ve en kısa yoldan sunulması aşamalarının her birisi kadının gözetim ve bilgisi altındadır.

Bir tür esnaf ve sanatkârlar birliği anlamındaki Ahîlik teşkilatı ve bu teşkilatın çoğu unsur yönünden devamı olarak nitelendirilebilecek lonca teşkilatının esnafın sanat ve ticaret ahlâkının oluşturulması ve denetlenmesi, belirli dönemlerde mal ve kalite kontrolü, mal ve ürünlerdeki aşırı arzı, fiyat tespiti, haksız rekabet ve tekelliliğin önlenmesi, tüketicinin korunması, piyasa düzenlenmelerinin yapılması gibi konularda devletle beraber hareket ederek faaliyet göstermiştir.³¹⁸

Esnaf teşkilatlarının çalışmamız açısından önem arz eden özelliği esnafta ticaret ahlâkının oluşması ve korunmasında oynadıkları roldür. Ticaret ahlâkına uymayan davranışlarda yaptırımın sağlanması öncelikle bir oto-kontrol mekanizması niteliğinde olan iç denetimle esnafta, daha sonra ise Hisbe teşkilatındaki muhtesib ve kadılarda olduğu görülmüştür.³¹⁹ Devlet ve esnaf teşkilatı arasında bu yönden de önemli bir dayanışma bulunmaktadır.

³¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 92-94.

³¹⁵ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 263.

³¹⁶ Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*, Özel Hukuk-II/210.

³¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/Prof. Dr. S. F. Ülgener'e Armağan (1987), 137.

³¹⁸ Kazıcı, "Ahîlik", 1/541; Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 79-85; Solak, *Ahîlik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*, 12.

³¹⁹ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 140.

3.4. S jeler

K r amaçlı alım satım yapan, bu faaliyeti kazancını sağlamak üzere meslek olarak icra eden kişiler ticarî süjeleri oluşturmaktadır. Bu unsurlar tacir, esnaf ve sanatkâr ve bunlara dahil edilebilecek tacir yardımcılarıdır.

Bu başlıkta  sl m hukukunda tacir tanımı bakımından mevcut Türk hukukunda olduğu gibi bir ticarî işletme, belli bir meslek veya sanatı sürekli (zaman içinde sürekli) bir şekilde icra etme veya belli bir kapasitenin üstünde ticari faaliyet yapma gibi bir şartın olup olmadığı belirlenecek, bir şeyi alıp satan herhangi bir kimse ile tacir arasında bir fark olup olmadığı ortaya konulacaktır.

3.4.1. Tacir

Türk Ticaret Kanunu'nda tacir sıfatı, gerçek ve tüzel kişiler açısından ayrı ayrı düzenlenmiştir.  sl m hukuku açısından da bu ayrımın geçerli olduğu söylenebilir. Bu başlıkta  sl m hukuku ve günümüz ticaret hukukunda tacir süjesinin tanımı, açıklaması ve örneklerine yer verilecektir.

3.4.1.1. Gerçek Kişi Tacir

H . Peygamber'in ris leti öncesinde ticaret ile  ğraştığı bilinmektedir. Bunun yanında dört halife başta olmak üzere çoğu sahabe Müslüman olmadan önce ve sonra ticaretle  ğraşmıştır. H . Eb bekir, H . Ömer, H . Osman ve H . Ali ticaretle iştigal etmiş ve ticarî faaliyetlerden kazandıklarıyla birçok hayır ve infakta bulunmuşlardır.³²⁰ Sahabeden H . Hatice, Abdurrahman bin Avf, Eb  Saîd el-Hudr , Talha bin Ubeydullah, Saîd bin Zeyd, Zübeyr bin Avv m, Abbas bin Abdulmuttalib, Amr bin  s, Eb  Süfyan bin Harb, Hâkim bin Hiz m gibi birçok sahabenin de ithalat ve ihracat ile  ğraştığı nakledilmektedir.³²¹ Ticaret ve zanaatk rlıkla iştigal eden birçok kadın sahabenin de bulunduğu bilinmektedir.

³²⁰ H . Eb bekir'in kumaş tacirliği, H . Ömer'in deri ticareti, H . Osman'ın gıda toptancılığı ve H . Ali'nin ücretle iş görme yoluyla ticaret yaptığına dair bilgiler bulunmaktadır. şeybânî, *el-Kesb*, 41; şeybânî, *Kitab 'l-Kesb:  sl m  ktisadında Helâl Kazanç*, 35; Akşit, * sl m'da Ticaret Prensipleri*, 13.

³²¹ Bu dönemde ticaret ve ziraat faaliyetlerinde bulunmuş olan diğer sahabelere dair ayrıntılı bir tablo için bkz. Yıldırım, *Asr-ı Saâdet'te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*, 107-112; Elnure Azizova, *H . Peygamber Döneminde alışma Hayatı ve Meslekler* ( stanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2007), 346-350.

Hanefî mezhebinin imamı Ebû Hanîfe ticaretle uğraşan varlıklı bir ailede yetişmiş ve tacirlik yapmıştır.³²² İlim hayatına atıldığında ise ticaretini ortakları aracılığıyla devam ettirmiş, ömrünün sonuna kadar da ticaretle meşgul olmuştur.³²³ Hayatın içinde olan bu yönüyle insanların ihtiyaçlarını ve problemlerini yakından görmüş, karşılaştığı hukukî meseleler ve sorular hakkında sayısız içtihatla bulunmuştur.³²⁴

Tarihi gelişim seyri içinde tacirlerin üç sınıfa ayrıldığı görülmektedir. Bunlar seyahat eden ve farklı yerlerde iş yapan tacir (*rakkâz*), talebin artacağı vakit için mal depolayan istifçi tacir (*hazzân*) ve ticarî merkezinden ayrılmadan ticarî temsilcileriyle işini yürüterek sadece mal tedarikçisi olan (*mücehhiz*) tacirdir.³²⁵

Osmanlı'da ticaret yapan tacirler; *müslüman, reâyâ, Avrupa tüccarı statüsünde dış ticaret yapan Müslüman Osmanlı tüccarı olan Hayriye tüccarı, ahidnâmeli (sözleşmeli) tüccar statüsünde ticarî işlemlerde bulunan gayrimüslim Osmanlı tebaasından Avrupa tüccarı ve müste'men tüccar (Avrupalı tüccar) olmak üzere beş başlık altında incelenmektedir.*³²⁶ Bunların haricinde ticaretle uğraşan ve tacir olarak görülen, her türlü alım satım ve ticaret işlemleriyle uğraşan, ithalat ile ihtiyaç ve malzemeleri sağlayan tüccar, seyyar tüccar, zengin tacir manalarına gelen bezirgân da bulunmaktadır.³²⁷

Günümüz ticaret hukukunda TTK m.12/1 hükmüne göre *gerçek kişi tacir, bir ticari işletmeyi, kısmen de olsa, kendi adına işleten kişidir.* Bu bağlamda gerçek kişi tacirin söz konusu olabilmesi için iki unsur aranmaktadır. Bunlar, ticari işletmenin mevcut olması ve ticari işletmenin kısmen de olsa o kişi adına işletilmesidir. *Bir ticari işletmeyi kurup açtığını, sirküler, gazete, radyo, televizyon ve diğer ilan araçlarıyla halka bildirmiş veya işletmesini ticaret siciline tescil ettirerek durumu ilan etmiş olan kimse, fiilen işletmeye başlamamış olsa bile tacir sayılır.* (TTK m.12/2) Bu tür kişiler tacir sayıldıklarından ötürü tacir olmanın haklarından yararlanıp yükümlülüklerini yerine getirme görevi ile sorumlu tutulurlar. *Bir ticari işletme açmış gibi, ister kendi adına, ister adi bir şirket veya her ne suretle olursa olsun hukuken var sayılmayan diğer bir şirket adına ortak sıfatıyla işlemlerde bulunan*

³²² Muhammed Ebû Zehra - Osman Kesioğlu, *Ebû Hanîfe* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021), 53; Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/131.

³²³ Muhammed Ebû Zehra - Kesioğlu, *Ebû Hanîfe*, 53.

³²⁴ Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 10/135-136.

³²⁵ Dimeşkî, *el-İşâre ilâ Mehâsini't-ticâre*, 54; Dimeşkî, *Ticarete Giriş: Tacirler ve Ticari Mallar*, 87; Dûrî, *İslam İktisat Tarihine Giriş*, 97.

³²⁶ Kenanoğlu, *Osmanlı Ticaret Hukuku*, 22.

³²⁷ Mehmet İpşirli, "Bezirgân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/103.

kimse, iyiniyetli üçüncü kişilere karşı tacir gibi sorumlu olur. (TTK m.12/3) Bu tür kişiler tacirlere yüklenen yükümlülüklerle tabi olur ancak tacirlere tanınan haklardan yararlanamaz.³²⁸

Küçük ve kısıtlılara ait ticari işletmeyi bunların adına işleten yasal temsilci, tacir sayılmaz. Tacir sıfatı, temsil edilene aittir. Ancak, yasal temsilci ceza hükümlerinin uygulanması yönünden tacir gibi sorumlu olur. (TTK m.13)

Kişisel durumları ya da yaptığı işlerin niteliği nedeniyle yahut meslek ve görevleri dolayısıyla, kanundan veya bir yargı kararından doğan bir yasağa aykırı bir şekilde ya da başka bir kişinin veya resmî bir makamın iznine gerek olmasına rağmen izin veya onay almadan bir ticari işletmeyi işleten kişi de tacir sayılır. Birinci fıkraya aykırı hareketin doğurduğu hukuki, cezai ve disipline ilişkin sorumluluk saklıdır. (TTK m. 14). Bu tür kişiler de tacir sayıldıklarından ötürü tacir olmanın haklarından yararlanıp yükümlülüklerini yerine getirme görevi ile sorumlu tutulurlar.³²⁹

3.4.1.2. Tüzel Kişi Tacir

Tüzel kişiliğin atfedildiği en önemli ticarî süje şirketlerdir. İslam hukukunda şirketler bahsi aynı ticaret hukukunda olduğu gibi genel esaslarla muâmelat bölümü altındaki borçlar hukukunda kendine özgü bir sistematik dahilinde incelenmiştir.

“Şirket” (شركة), kavramsal olarak, mülk, kazanç veya sermaye elde etmek amacıyla birden fazla kişi arasında kurulan ortaklık anlamına gelmektedir.³³⁰

Şirket kurma ve sermayeyi bu şekilde işleterek aktif tutma İslâm hukuku açısından uygun görülmüş, Kur’ân ve sünnetle delillendirme yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in de ortaklık yaptığı bilinmektedir.³³¹

İslâm hukukunda birden çok kişinin iradi veya gayri iradi mülkiyetine giren mal, menfaat ve hak şirket kapsamında değerlendirilerek her türlü ortaklık şirket olarak ifade

³²⁸ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 128.

³²⁹ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 132.

³³⁰ Şevket Topal, “Şirketler Hukuku”, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 463.

³³¹ Hz. Peygamber risalet görevinden önce Sâib b. Ebî Sâib ile ortaklık kurmuş, Mekke fethi sonrası kendisiyle karşılaşınca ona şöyle hitap etmiştir: “Câhiliyye döneminde benim ortağım idin, hem de ne hayırlı ortak idin. Ne anlaşmazlık çıkarır ne de münâkaşa ederdin.” Ebû Davud, “Edep”, 17; İbn Mâce, “Ticaret”, 63.

edilmiştir. Bu bağlamda İslam hukuku şirket tipleriyle günümüz hukukundaki şirket çeşitleri arasında yapısal farklılıklar bulunmaktadır.

Şirketler bahsi klasik İslâm hukuku literatüründe üçe ayrılarak incelenmiştir. Bunlar, *ibâha*, *mülk* ve *akit* şirketleridir. *İbâha* şirketi kamu mallarında olan ortaklık türüdür. Mülk şirketi, iki veya daha fazla kişinin menkul veya gayrimenkul bir şeyin mülkiyetinde doğrudan veya hukuken hak sahibi olmasıdır. Akit şirketi, akit sebebiyle iki veya daha fazla kişi arasında meydana gelen ortaklık türüdür. Akit şirketi bahsi günümüz anlamına daha yakın olan nitelikte ticarî şirketler konusunu içerir. Hanefilere göre akit şirketleri sermaye olarak malın ortaya konularak yapılan ticaret sonrası kârın paylaşılması türü olan *mal/emval* şirketi, sermaye olarak iş ve emeklerin ortaya konulduğu *iş/emek/ebdân/a'mâl* şirketi ve sermaye olarak güven ve itibarın konulduğu *vücûh* şirketi şeklinde üç ana kategoriye ayrılır. Bunların her biri ortakların sermaye, kar ve tasarruflarında eşitlik esasının olup olmadığına göre *mufâvada* ve *inan* olmak üzere iki ayrılır.³³² Bunların haricinde diğer ortaklık türleri ortaklardan birinin emek diğerinin sermaye getirerek yaptıkları ticarî ortaklık olarak ifade edilebilecek *mudârabe*, ziraî ortaklık tipleri olan ağaçlandırma ortaklığı *muğârase*, tarım ortaklığı *muzâraa*, bağ-bahçe ortaklığı *musâkât* ortaklıklarıdır.³³³

Söz konusu şirketlerin tüzel kişiliği olup olmadığı konusunda ise İslâm hukukunda tüzel kişilik mefhumu hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Çoğunluk görüşe göre tüzel kişilik terimi klasik eserlerde kullanılmamış olsa bile manası itibariyle tüzel kişilik bulunmaktadır. Özellikle devlet, beytül-mâl ve vakıflar gibi belirli mal topluluklarının ayrı bir şahsiyete sahip olmaları ve hak ve borçlara ehil sayılmaları tüzel kişiliklerinin kabul edildiklerini göstermektedir.³³⁴ Belirtmek gerekir ki, tüzel kişilik bakımından İslam hukukunda kişi topluluklarından ziyade mal toplulukları ön plana çıkmıştır.³³⁵

Şirketlerin tüzel kişiliği mevzusunun tarihsel gelişimi hakkında bilgi verilirse; 1850 tarihli Kanunname-i Ticaret ile Batı menşeli ticarî şirketlerin hukukumuzda girdiği ve bu kanunla şirketlerin tüzel kişiliğinin kabul edildiği görülmektedir. Nitekim 1851 tarihinde devlet tarafından tüzel kişiliği hâiz nitelikte ilk Osmanlı anonim şirketi olan Şirket-i Hayriyye kurulmuştur. Takip eden yıllarda yeni şirketlerin yaygınlık göstermeye başladığını,

³³² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/280-281; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 335-336; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 470 vd.

³³³ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/281.

³³⁴ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/276-279; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 188-189; Murtaza Köse, "İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik", *EKEV Akademi Dergisi* I/2 (1998), 228-230.

³³⁵ Cin - Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, 2/29-30.

1862 yılında ise Osmanlı Demiryolu Şirketi, Osmanlı Bankası'nın kurulduğunu görmek mümkündür.

1869 tarihli Mecelle'de yeni şirket tipleri ve bu şirketlerin tüzel kişiliğiyle ilgili bir madde bulunmamaktadır. Mecelle'de şirketlerin tüzel kişiliğine dair bir bilgi yer almamasına rağmen 20. yüzyılın başından beri İslâm hukukçuları arasında tüzel kişiliğin İslâm hukukundaki yeri tartışılmaya başlanmıştır.

İslam hukukunun klasik eserlerinde yer alan söz konusu şirketler incelendiğinde, şirket ortaklarının yaptıkları iş ve tasarruflardan bizzat sorumlu oldukları, ortaklar arasındaki hukuki ilişkilerin vekâlet veya kefâlet esaslarına dayandığını, şirketlerin mal sahipleri veya temsilcileri tarafından idare edildiğini, şirket kâr ve zararlarının sahiplerini bağladığını görmekteyiz. Bu nitelikte olan şirketlerin tüzel kişiliğinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak İslâm hukukunun güncel gelişmelere açık olması, gelişen durumlar karşısında kayıtsız kalmaması özelliği sayesinde çağın ekonomik açıdan gelişmesi, maslahat ve zarurete bağlı olarak tüzel kişiliği hâiz nitelikte İslâm hukukunun ruhuna ve ana kaynaklardaki hüküm ve kurallara aykırı olmayan nitelikte yeni şirketler kurulabilmesi mümkündür.³³⁶

Günümüz ortaklık tiplerinin İslâm hukukuna uygunluğu açısından tüzel kişiliğe sahip olup olmadıkları tartışmasının yanı sıra, sermaye şirketlerinde ortak veya pay sahiplerinin sermaye payları ile sınırlı sorumluluğun olması, pay senetlerinin kolaylıkla el değiştirmesi, azınlık haklarının yönetimdeki payı gibi konular açısından bu şirketlerin geçerliliği sorgulanmıştır.³³⁷ Bu noktada sorunun sadece şirketin tüzel kişiliği açısından değil, özellikle mülkiyet ve sorumluluğun izafe edileceği merci açısından ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunun yanında yeni ortaklık çeşitlerinin literatürdeki klasik şirketlerden olan çoğunlukla inan veya mudâربه şirketlerine benzetilip yaptıkları faaliyetlerin İslâm hukukuna uygun olduğu söylenerek hüküm verildiği de görülmektedir.³³⁸

Günümüz Türk hukukunda şirketlerin tüzel kişiliği kazanması, kaybetmesine dair tüm esaslar Türk Ticaret Kanunu'nda yer almaktadır. Şirketler çeşitli sınıflandırmalara tabi

³³⁶ Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, *İslâm'da Şahsiyet Hakları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 45; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/281; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 339; Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 6/152.

³³⁷ Ömer Faruk Tekdoğan, "İslam Ekonomisinde Anonim Şirketin Varlığının Sorgulanması", *Adam Academy Journal of Social Sciences* 12/1 (2022), 70 vd.

³³⁸ Bkz. Zuhaylî, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, 6/142-152.

tutulmuştur. Buna göre şirketlerde *tüzel kişiliği olan ticarî şirketler kollektif şirket, komandit şirket, anonim şirket, limited şirket ve kooperatiftir.* (TTK m.124).

Şahıs ve sermaye şirketleri yönünden yapılan ayrıma göre ise kollektif, adi şirket ve adi komandit şirket şahıs şirketi; anonim şirket, limited şirket, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket ve kooperatif sermaye şirkettir.

Kanunda yer alan ticaret şirketleriyle beraber amacına varmak için ticari bir işletme işleten vakıflar, dernekler ve kendi kuruluş kanunları gereğince özel hukuk hükümlerine göre yönetilmek veya ticari şekilde işletilmek üzere *Devlet, il özel idaresi, belediye ve köy ile diğer kamu tüzel kişileri tarafından kurulan kurum ve kuruluşlar da tacir sayılmaktadır.* (TTK m.16/1). *Hâkim teşebbüs de tacir sayılmaktadır.* (TTK m.195/5)

Günümüz hukukunda gerçek veya tüzel kişi tacir olmaya bağlı hak ve yükümlülükler TTK'nın 18-23. maddeleri ve diğer ilgili maddelerinde düzenlenmiştir. Buna göre, tacir, her türlü borcu için iflasa tabidir; ayrıca kanuna uygun bir ticaret unvanı seçmek (TTK m.3), ticari işletmesini ticaret siciline tescil ettirmek (TTK m.40) ve TTK hükümleri uyarınca gerekli ticari defterleri tutmakla (TTK m.64 vd.) da yükümlüdür. (TTK m.18/1) Buna ek olarak odalara kaydolma (5174 sayılı Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu m.9/I), ticarî iş karinesine tabi olma (TTK m.19), ticarî örf ve âdete tabi olma (TTK m.2/3) gibi yükümlülükler de bulunmaktadır. Her tacirin, ticaretine ait bütün faaliyetlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekir. (TTK m.18/2) Ücret ve faiz isteme (TTK m.20), fatura ve teyit mektubu ile ilgili yükümlülükler (TTK m.21), ücret ve sözleşme cezasının indirilmesine ilişkin (TTK m.22), ihbar ve ihtarları belli şekilde yapma (TTK m.18/3), hapis hakkını kullanmada kolaylıktan yararlanma (TTK m.891, TMK m.950-953), satış ve mal mübadelelerinde özel hükümlere tabi olma (TTK m.23, TTK m.1530) açısından da haklar ve yükümlülükler bulunmaktadır.

Sonuç olarak; İslâm ve Türk hukukunda gerçek ve tüzel kişi tacir açısından bu sùjelerin nitelendirilmesi ve yaptıkları faaliyetler noktasında benzer hususların bulunduğu gör÷lmektedir. Yine bu noktada günümüz şahıs şirketlerinin tüzel kişiliğinin İslâm hukukundaki klasik şirket yapısına daha yakın nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kazanç paylaşma amacından ziyade dayanışma amacına sahip olan kooperatifler de İslam hukukundaki şirket yapısı ve amaçlarına uygunlukları göz önüne alınırsa İslâm

hukukuna yakın olan günümüz şirketlerine eklenebilir.³³⁹ İki hukuk sisteminin tacir ve tacir olmanın hüküm ve sonuçları arasındaki benzerlik ve farklılıklara ise çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer verilmiştir.

3.4.2. Esnaf

Arapça kökenli bir kelime olan “*esnaf*” kelimesi sınıflar, zümreler manasına gelmektedir. Esnaf kelimesinin Arapça’daki kullanımı ise (حرفي) *harifi/hiraf/hiref* olarak karşılık bulmaktadır.³⁴⁰ Herhangi bir iş kolunun belirli bir alanında uzmanlaşarak çalışarak geçimini mal ve hizmet alım-satımı, üretimi veya el sanatları ile uğraşarak sağlayanlara esnaf denilir. Eснаflığın insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinmektedir. Tarihi sürece bakıldığında bu konuda ilk oluşum olarak nitelendirilebilecek Ahîlik teşkilatıyla beraber esnafların birlik oluşturarak teşkilatlandıkları görülmektedir. Osmanlı döneminde de üretimle halkın ihtiyaçlarının karşılanması ve her ürün ile hizmete uygun fiyat oluşturulması amaçlarıyla esnaflara hukukî ve iktisadî hak ve yükümlülükler tanınarak esnaf birlikleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Söz konusu esnaf teşkilatları rekabetten ziyade karşılıklı yardımlaşma ve denetleme esasına göre işleyiş göstermiştir.³⁴¹

Osmanlı’da esnaf teşkilatı, özel teşebbüsteki serbest halk kuruluşları olup, devletin dolaylı gözetiminde olmakla beraber, esnaf loncalarına bağlı olan esnaflar ve devletin maaşlı esnaf teşkilatındaki “*ehl-i hiref-i hassa*” olarak da isimlendirilen esnaflar olmak üzere iki gruptan oluşmaktadır.³⁴²

Günümüz ticaret hukukunda esnaf “*İster gezici olsun ister bir dükkânda veya bir sokağın belirli yerlerinde sabit bulunsun, ekonomik faaliyeti sermayesinden fazla bedeni çalışmasına dayanan ve geliri 11 inci maddenin ikinci fıkrası uyarınca çıkarılacak kararnamede gösterilen sınırı aşmayan ve sanat veya ticaretle uğraşan kişi*” olarak tanımlanmıştır. (TTK m.15/1)

Esnaf ve Sanatkârlar Meslek Kuruluşları Kanunu m.3/a’ya göre ise esnaf ve sanatkâr, “*ister gezici ister sabit bir mekânda bulunsun, Esnaf ve Sanatkâr ile Tacir ve Sanayiciyi*

³³⁹ Konu hakkında ayrıntılı çalışma için bkz. Aytaç Aydın, “İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1 (2021), 253-304.

³⁴⁰ Emrullah İşler - İbrahim Özay (ed.), *Türkçe - Arapça Kapsamlı Sözlük* (Ankara: Fecr Yayınları, 2010), 399.

³⁴¹ Ahmet Kal’a, “Esnaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/423-425.

³⁴² Anadol, *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, 93; Kal’a, “Esnaf”, 11/423-424.

Belirleme Koordinasyon Kurulunca belirlenen esnaf ve sanatkâr meslek kollarına dahil olup, ekonomik faaliyetini sermayesi ile birlikte bedenî çalışmasına dayandıran ve kazancı tacir veya sanayici niteliğini kazandırmayacak miktarda olan, basit usulde vergilendirilenler ve işletme hesabı esasına göre deftere tabi olanlar ile vergiden muaf bulunan meslek ve sanat sahibi kimseleri” ifade etmektedir.

Esnaf ve sanatkârların meslekî faaliyette bulunabilmeleri ve ilgili odaya kaydedilmeleri için sicile kayıtları şarttır. (ESMKK m.68)

Esnaf, ticarî işletme işletilmesi şartını sağlamadığından tacir sıfatına sahip değildir.³⁴³ Bu sebeple Türk Ticaret Kanunu’ndaki hükümler kural olarak esnaflara uygulanmaz. Bununla beraber Türk Ticaret Kanunu’ndaki *tacirlere ilişkin olan bazı haklardan esnaflar da yararlanabilir.* (TTK m.15/2) Bunlar ücret ve faiz talep hakkı (TTK m.20), işletme adı belirleme (TTK m.53) ve hapis hakkındaki kolaylıktan yararlanmadır. (TMK m.950/II).

Esnaf ve esnaf kavramının gereklilikleri açısından da İslâm ve Türk hukukunun aynı yönde düzenlemelerde bulunduğunu görmek mümkündür. Özellikle sermayeden ziyade bedenî çalışma, zanaatkârlık/sanatkârlık ve eser verme noktalarında bu benzerlik görülebilir. Esnaf teşkilatları ve günümüz esnaf ve sanatkârlar odalarının da aynı amacı ihtiva eden benzer topluluklar olduğu da buna eklenebilir.

3.4.3. Tacir Yardımcıları

Tacir yardımcıları üreticinin tüketiciye ulaşması hususu için önemli bir aracı niteliğinde görülmüştür. İslam hukuku açısından tacir yardımcıları incelendiğinde simsar ve dellâl, ticarî vekil gibi ticaret unsurları karşımıza çıkmaktadır.

“*Simsar*” (السمسار), komisyon karşılığı kendi namına ancak müvekkil hesabına alım satım yapan kimse anlamındadır. Alıcı ve satıcı arasında aracılık yapan kimse anlamındaki “*dellâl*” kelimesi de simsar ile aynı manada kullanılsa da örfte farklı anlamlar ifade ettikleri görülmektedir. Ticarî aracılık yapan dellâllığın simsar adı altında devam ettiği görüşü bulunmaktadır.³⁴⁴ Hz. Peygamber’in simsarlara tüccar şeklinde hitap ederek alım satımda

³⁴³ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 180.

³⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, “Dellâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/146.

yemin ve boş sözlerden kaçınmalarını tembihlediği bilinmektedir. Bu hadis delil gösterilerek simsarlık caiz görülmüştür.³⁴⁵

Tacirin vekil atayarak işlerini gördürmesi ihtiyaç sebebiyle caiz görülmüştür.³⁴⁶ Hz. Peygamber'in de bu yönde uygulamaları mevcuttur.

Tacir yardımcılarının tacir ile olan ilişkisinde İslâm hukukunun genel akit kurallarındaki temsilci ve vekâlet konuları çerçevesinde düzenleme yapılmıştır. İslâm akit teorisindeki temsilci ve vekâlet ilişkilerindeki alım satım ile ilgili olan kısma bakıldığında genel veya özel vekâlet yetkisinin verilmesi, belirsizlik (garar) taşımaması şartıyla aracılık işlemleri açısından mezheplerin çeşitli sınırlandırmalar yapıldığı görülmektedir.³⁴⁷

Günümüz açısından tacir yardımcılarının yeni yorumlamaları yapılarak acente, borsa ve borsa unsurları, İslâmi bankacılık/katılım bankacılığı ve franchising açılarından da incelemelerde bulunulmuştur.³⁴⁸

İslâm hukukuna göre aracı veya komisyoncu satıcı ile alıcı arasında sözleşmenin kurulmasını belirli bir ücret üzerinde sözleşmenin kurulmasını sağlayan veya alıcı ya da satıcı adına işlemi yapan kimse “acente” olarak tanımlanmıştır. Acente sözleşmesinde İslâm'a aykırı şartlar bulunmaması şartıyla acentelik müessesesi meşrû görülmüş bu kişilerin aldığı ücretin meşrû olduğuna dair görüş belirtilmiştir.³⁴⁹ Acente hakkındaki bu yaklaşımın borsa, İslâmi bankacılık ve franchising gibi aracı unsurlar açısından da geçerli olduğunu söylemek mümkündür.

Günümüz ticaret hukukunda tacir yardımcıları, ticarî işletmeyi kendi adına işleten kişi olan tacire ticarî işletmesiyle alakalı olan işlemlerini yürütürken emek ve mesaisiyle yardım eden kişileri ifade eder. Tacir yardımcısı bağımlı ve bağımsız tacir yardımcısı olmak üzere ikiye ayrılır. Bağımlı tacir yardımcıları tacirin denetimi altında verdiği talimat ile faaliyet gösterirken, bağımsız tacir yardımcıları kendi çalışma yöntemlerine göre hareket eden, ayrıca ticarî işletme işleten ve tacir sıfatına sahip olan yardımcılardır.³⁵⁰

³⁴⁵ Cengiz Kallek, “Simsar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/215.

³⁴⁶ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 327.

³⁴⁷ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 624-627.

³⁴⁸ Bkz. Numan Gültekin, *İslâm Hukukunda Simsarlık* (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019).

³⁴⁹ Hamdi Döndüren, “İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat Rekabet Reklam Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi”, ed. Mehmet Bayyigit, *İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, (1997), 132-133.

³⁵⁰ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 183.

Tacir yardımcıları ile ilgili hükümler Türk Borçlar Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu'nda bulunmaktadır. Türk Borçlar Kanunu'nda ticari temsilci, ticari vekil, komisyoncu, simsar, pazarlamacı; Türk Ticaret Kanunu'nda acentelik, taşıma işleri komisyonculuğu ile ilgili hükümler düzenlenmiştir.³⁵¹

Bağımlı tacir yardımcıları ticari temsilci, ticari vekil ve pazarlamacıdır. Ticari temsilcinin taciri temsil etme yetkisi bulunmaktadır. *Ticari temsilci, işletme sahibinin, ticari işletmeyi yönetmek ve işletmeye ilişkin işlemlerde ticaret unvanı altında, ticari temsil yetkisi ile kendisini temsil etmek üzere, açıkça ya da örtülü olarak yetki verdiği kişidir.* (TBK m.547) *Ticari vekil, bir ticari işletme sahibinin, kendisine ticari temsilcilik yetkisi vermeksizin, işletmesini yönetmek veya işletmesinin bazı işlerini yürütmek için yetkilendirdiği kişidir.* (TBK m.551) *Pazarlamacı sürekli olarak bir ticari işletme sahibi işveren hesabına ve işletmesinin dışında, her türlü işlemin yapılmasına aracılık etmeyi veya yazılı anlaşma varsa, bu anlaşmada belirtilen işlemleri ücret karşılığında yapan kişidir.* (TBK m.448)

Bağımsız tacir yardımcıları ise simsar, acente, komisyoncu ve taşıma işleri komisyoncusudur. Bunlar kendi aralarında taciri temsil etme yetkisi bakımından ikiye ayrılır; simsarın ve komisyoncunun taciri doğrudan temsil etme yetkisi yokken acentenin taciri temsil yetkisi bulunmaktadır. *Simsar (tellâl), taraflar arasında bir sözleşme kurulması imkânının hazırlanmasını veya kurulmasına aracılık etmeyi üstlenen ve bu sözleşmenin kurulması hâlinde ücrete hak kazanan kişidir.* (TBK m.520/I) *Ticari mümessil, ticari vekil, satış memuru veya işletmenin çalışanı gibi işletmeye bağlı bir hukuki konuma sahip olmaksızın, bir sözleşmeye dayanarak, belirli bir yer veya bölge içinde sürekli olarak ticari bir işletmeyi ilgilendiren sözleşmelerde aracılık etmeyi veya bunları o tacir adına yapmayı meslek edinen kimseye acente denir.* (TTK m.102) *Komisyoncu, ücret karşılığında, kendi adına ve vekâlet verenin hesabına kıymetli evrak ve taşınırın alım veya satımını üstlenen kişidir.* (TTK m.532/1) *Taşıma işleri komisyoncusu, ücret karşılığında eşya taşıtmayı üstlenen kişidir.* (TTK m.917/1)

Ticarî işlemlerde satıcı ve alıcılar arasındaki önemli unsurlardan olan tacir yardımcılarının her iki hukuk sistemince kabul edilerek düzenlenme yapıldığı ve bu düzenlemelerin çerçevesinin kurallarla belirlendiği görülmektedir.

³⁵¹ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 185.

Bölümde belirtilen tüm bilgilerin ışığında netice olarak ifade edilebilir ki; İslâm ve Türk hukukunda ticaret ve ticaret hukuku alanı kavramlarının ve tarihsel gelişiminin çoğu noktada ortak özellikler taşıdığı; ticaret kanunu, mahkemeleri ve bağlantılı kuruluşların birbirlerini takip eden nitelikte olduğu, süljelerin içerikleri noktasında da aynı paydada bulunduğunu söylemek mümkündür.

Ticaret süljelerinin birbirlerinden ayrımları hakkında ise İslâm hukukunun kaynaklarına bakıldığında bu hususta ayrıntılı bir bilginin bulunmadığı görülmüştür; okuma ve araştırmalarımız sonucunda bizim vardığımız nokta “tacir”, “esnaf” ve “ticarî gaye olmaksızın normal bir satış yapan kişi”yi belirleme ve nitelendirme hususunun örfi bir yorumlama olduğudur.

Örfi yorumlamadaki ilk ayrım noktasına örnek şu şekilde verilebilir; tarihsel düzlemde esnaf ve tacir ayrımında dış ticaret unsurunun etkili bir faktör olduğu görülmektedir. Buna göre esnaf ülke kapsamında iç ticaretle meşgul olan küçük planda tacir olan kişiyi ifade etmektedir.

İkinci bir ayrım olarak ise; tacir süljesine bakıldığında tacirin satım sözleşmesinin tarafı olarak mübâdeleden kâr kazanma gayesi, yani ticarî gaye ile ticareti fiilen veya vekil aracılığıyla yaptığı görülmektedir. Buna karşı esnaf süljesinde ise satımla beraber eser sözleşmesi de ön plandadır ve bu sözleşme neticesinde verilen ücretle esnaf sanatının karşılığını almaktadır. Ayrıca esnafta ticarî gayeden ziyade sanat niteliği baskındır.

İslam akit teorisi ve İslam ticaret hukukunun da temelini oluşturan sözleşmelerin yerine getirilmesini emreden ayet³⁵² gereğince, “satıcı” sıfatını taşıyan ticaret ile iştigal eden esnaf ile ticareti bir meslek olarak icra eden gerçek ve tüzel kişi tacirden sadece bir defa satış yapan kişiye veyahut alıcı sıfatını taşıyan tüketiciye kadar her bir sülje İslâm’ın getirdiği hükümlere ve dolayısıyla ticarî hukuk-ahlâk kural ve ilkelerine uymakla yükümlüdür. Bu bağlamda başta tacir olmak üzere esnaf, sanatkâr gibi alım satım yapan, “satıcı” sıfatını ârizî olsa dahi taşıyan veya örfen bu konumda görülen her kişi için yapacağı sözleşmelerde çalışmamızın ikinci bölümünde açıklanan genel ilkeler ve ahlâk temelli ticaret hukuku kuralları geçerli olmaktadır.

³⁵² “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...” Mâide 5/1.

Yine aynı doğrultuda Türk hukukundaki açıklamaları verilen ve ayrımları yapılan tüm ticaret süjeleri açısından çalışmamızın üçüncü bölümünde yer verilen genel ilkeler ve ahlâk temelli ticaret hukuku kurallarının geçerli olduğunun ifade edilmesi gerekmektedir.

3. İKİNCİ BÖLÜM: İSLÂM HUKUKUNDA TİCARÎ AHLÂK İLKE VE KURALLARI

İslâm hukukunda ticarî hayata ilişkin hukuk normları genel ahlâkî değerlerden bağımsız değildir. Nitekim ticaret hukukunun temel ilke ve kurallarına bakıldığında her birinin bir hukuk normu olmasının yanı sıra aynı zamanda ahlâkî, mâlî, iktisadî değerler ve esaslar içeren normlar olduğu da görülmektedir.³⁵³ Bu bağlamda İslâm hukuk ve ahlâk esasları toplumsal hayatı düzenleyen diğer değer, esas ve kurallarla takviye edilerek bunlar arasında bir bütünleşme sağlanmıştır.

İslâm öncesi dönemdeki ticaret mekânları olan çarşı ve pazarlardaki işlemlerin çoğu hile ve belirsizlik içerdiği, bu dönemde ticaret mekânlarına hâkim olan anlayışın emanet ve emniyet prensiplerine önem vermediği, İslâm öncesi toplumda faizli muamelelerin yanı sıra, özgür iradeyi yansıtmayan, aldatıcı işlemlerle gerçekleşen, risk ve aldatmanın olduğu ticarî işlemlerin çok yaygın olduğu, buna karşı İslâmiyet döneminde ticarî işlemlerin tabi olduğu ilkelerin Kur’ân ve sünnette detaylı olarak düzenlendiği görülmektedir.³⁵⁴ Bu düzenlemeler, Hz. Peygamber’in ticaretin meşrû yönlerini vurgulayarak bizzat ticarî muamelelerde bulunması ve ashabına ticaret mekânların olumsuz yönlerinden sakındırarak ticaret yapılmasını telkin etmesiyle hayata geçmeye başlamıştır. Nâzil olan ayetler ve Hz. Peygamber’in düzenlemeleriyle çarşı ve pazar gibi ticarî işlem mekânları da bu esaslara göre ihyâ edilmiş, bu mekânlar helâl kazanç ile dinin öngördüğü şekilde muamelelerin yapıldığı mekânlar haline gelmiştir.³⁵⁵

Ticaret, toplumun olmazsa olmaz bir unsuru olup kişisel çıkarların en fazla öne çıktığı konuların başında gelmektedir. İslâm medeniyeti ise bir ahlâk medeniyeti olup bu medeniyetin inşasındaki temellerden biri ticarî hayattaki ahlâktır. Ticaret, insan yaşamı için vazgeçilmez olması sebebiyle bu olguda ahlâk kurallarının egemen olmasının toplumun huzur ve istikrarına olumlu katkısı olacağı³⁵⁶ ve bu nedenle İslâm’da ahlâk vurgusunun en fazla ticarete ilişkin yapıldığı³⁵⁷ kabul edilmektedir. Hukuk ve ahlâk bütünlüğünün en fazla

³⁵³ Ali Kaya, “İktisadî ve Ticarî Hayata Dair Fikhî Problemler”, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 688.

³⁵⁴ Bardakoğlu, “Bey”, 6/13.

³⁵⁵ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/112.

³⁵⁶ Necmettin Çalışkan, “Kur’ân’da Ticarî Ahlâk Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, *Antakiyat: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2018), 35.

³⁵⁷ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 219.

öne çıktığı alanlardan biri ticaret olduğundan³⁵⁸ İslâm hukuk sisteminin oluşumunda öncelik ticarî ahlâk ve hukuk esaslarına verilmiştir.³⁵⁹ Bu sebeple ticaret ve ahlâk kelimeleri bütünleşerek âdetâ tek bir kavram haline gelmiş,³⁶⁰ ahlâk ise ticarî faaliyetlerde aranan adeta en değerli unsur halini almış,³⁶¹ konusu ticarî bir ilişki olan her ayet veya hadiste meselenin ahlâkî yönüne değinilmiştir.³⁶²

Bu bağlamda Mekke döneminde inzâl olan ayetler daha çok ticaretin itikadî ve ahlâkî yönüne dikkat çekerken, Medine döneminde inen ayetler daha çok ticaretin hukukî hükümlerine yer vermekte,³⁶³ ticaretin uhrevî yönüne ise her iki dönemde de değinildiği görülmekte,³⁶⁴ bunun temel etkisinin ise muhtemel iktisadî ve ticarî uyumsuzlukları öncelikle ahlâk zemininde çözmek olduğu kabul edilmektedir.³⁶⁵

Buna göre İslâm'daki ticaret olgusu üzerinden toplumsal düzen kurallarının sıralaması yapılırsa; din kurallarının ticarî ilişkilerde belirlediği kurallara riayette uhrevî ödül veya ceza ile bir temel oluşturduğu, bu yönde gelişen toplumsal zihniyetin yaşamıyla ticarî ahlâk kuralı oluştuğu, hukukun ise bunu maddi müeyyideye tabi tutarak kurallaştırdığı görülebilir.³⁶⁶

Tacirin İslâm ahlâkındaki vasıflarının kaynaklarda açık ve ayrıntılı bir şekilde belirtilmesi ve ahlâk olgusuna büyük bir önem atfedilmesi sebebiyle tacirin toplum ahlâkının ölçüsü mahiyetinde olduğu, toplumun ekonomik gelişiminin yanında ahlâkî gelişiminin de onun şahsiyet ve karakteriyle sıkı sıkıya bağlı olduğu, tacirin ahlaki özelliklerinin topluma da yansyacağı ifade edilmiştir.³⁶⁷ Tacirlerin aracı olmasıyla ticaret mallarının nakli ile beraber kültür ve medeniyetin de nakledildiği gerçeği yanında bu görüşe göre halk ve devlet, iyilik ve kötülük arasında yer alan her ilişkide tacirin bizzat ve dolaylı olarak irtibatı bulunmaktadır.³⁶⁸

³⁵⁸ Çalışkan, “Kur’ân’da Ticarî Ahlâk Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”, 35.

³⁵⁹ Ölçü ve tartıda hile yapılmamasına dair Muttaffîfîn 83/1-6 ayetlerinin Medine’ye hicret sırasında vahyolunduğu nakledilmiştir. Hamdi Döndüren, *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2014), 26-27.

³⁶⁰ Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 219.

³⁶¹ Köse, *Ticaret*, 73.

³⁶² Erturhan, “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”, 219.

³⁶³ Güneş, *Kavram ve Olgı Yönüyle Kur’ân’da Ticaret*, 63; Feyizli, *Kur’ân’da Ahlak-Hukuk İlişkisi*, 61-62, 81.

³⁶⁴ Güneş, *Kavram ve Olgı Yönüyle Kur’ân’da Ticaret*, 64.

³⁶⁵ Ayengin, “İslâm’da İktisadî Hayatın Ahlâkî Boyutu”, 659.

³⁶⁶ Köse, “Hukuk mu Ahlâk mı?”, 42-43.

³⁶⁷ Arif Ersoy, “İslâm’da Ticaretin Önemi ve Ticaret Ahlâkı”, *Diyanet İlmi Dergi* VIII/88-89 (1969), 304.

³⁶⁸ Ersoy, “İslâm’da Ticaretin Önemi ve Ticaret Ahlâkı”, 304.

Bu kapsamda İslâm tarihine bakıldığında ticaret hayatındaki önemli başarıların Müslüman tacirlerin sağlam ahlâk temellerine dayanan hukukî esaslara riayet etmesi ve iyi niyet ve ibâdet şuuruyla çalışmasıyla sağlandığı görülmektedir.³⁶⁹ İslam'ın ilk döneminde tacirler, ticareti bir kazanç yolu olmasının yanında aynı zamanda İslam dinini tebliğ etme vesilesi görmüşler, ticaret amaçlı gittikleri beldele İslam'ın ahlâkını ve inanç esaslarını da götürmüşler, böylelikle İslam dini, Arap Yarımadası'ndan Avrupa, Asya ve Afrika'nın birçok bölgesine Müslüman tacirler vesilesiyle gitmiştir.³⁷⁰ İslam ahlâkının ana esaslarından ahde vefâ, dürüstlük, müsâmaha ve iyi niyet, aldatmama ilkelerinin canlı örneğini teşkil eden Müslüman tacirler ticarî muamelelerinde karşılaştıkları diğer milletlere örnek olmuştur.³⁷¹ İslâmiyet'in, örneğin, Endonezya ve civarındaki ülkelere, Afrika'nın güney ve doğusuna fetihler döneminde veya sonraki dönemlerde giden ve İslam ahlâkı ile ticaret yapan Arap, İran ve Hint bölgelerinden gelen Müslüman tacirler aracılığıyla ulaştırıldığı bilinmektedir.³⁷²

Bu bölümde öncelikle borçlar-ticaret hukukundaki genel ilkelerden başlanarak ahlâk temelli ticaret hukuk kurallarının İslâm hukukundaki yeri, ilke ve kuralların bütünlük oluşturduğu esas göz önüne alınarak detaylı olarak ele alınacaktır.

1. GENEL İLKELER

İslâm akit teorisini kapsayan ilkeler, ticaret hukukunun genel ilkelerini oluşturmaktadır. Bu bölümde ticarî işlem ve ilişkiler yönünden söz konusu ilkelerin İslâm hukukundaki görünümüne yer verilecektir. Bu ilkelerin her biri diğer ilkeler ile büyük bir bağlantı içindedir.

1.1. Serbestiyet ve Sözleşme Özgürlüğü İlkesi

Serbestiyet (izin verilebilirlik) İslâm ticaret hukukunun genel esasını oluşturmaktadır. Bunun dayanağını, karşılıklı rızaya dayanan ticaretin meşru olduğunu ifade eden ayet ile haramların açık ve sınırlı, helâllerin ise geniş olarak düzenlenmesine dair diğer

³⁶⁹ el-Mısri - Şimşek, “İslâmda Ticaret Âdâbı”, 480-481.

³⁷⁰ Muhlis Akar, “İslâm'ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlâkî Prensipler”, *Diyanet İlmi Dergi* XXXIX/1 (2003), 58. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Nurullah Özdağ, *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret ve Tüccar (X. – XIV. Yüzyıllar)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 2013), 472-474.

³⁷¹ el-Mısri - Şimşek, “İslâmda Ticaret Âdâbı”, 481.

³⁷² el-Mısri - Şimşek, “İslâmda Ticaret Âdâbı”, 481; İsmail Hakkı Göksoy, “Endonezya (Ülkede İslâmiyet)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/197; Demirdöğen - Polater, “İslam'da Çalışma ve Ticaretin Önemi”, 126.

kurallar ve deliller oluşturmaktadır.³⁷³ Bu doğrultuda “eşyada aslolan ibâhadır/mübâhlık/izin verilebilirliktir” genel ilkesi³⁷⁴ tüm hukukî işlemlerde geçerli genel ilkedir. İslâm hukukuna göre geçerli olan işlemlerin sınırını, uyuşmazlığa yol açacak her türlü şart ve belirsizlik oluşturmaktadır.³⁷⁵ Bu nedenle, taraflar açısından açık bir yasaklama olmadığı sürece ticarî işlemler ve sözleşmelerin yapılması geçerli görülmüştür.

İslâm hukukuna göre taraflar, kaynaklarda mevcut olan bir sözleşme türünü akdedebilecekleri gibi hukukun açık yasaklarını ihlal etmemek şartıyla, yeni bir sözleşme de yapabilirler.³⁷⁶

Serbestiyet ilkesiyle oldukça yakın bir bağlantıda olan sözleşme özgürlüğü ilkesinin ticarî işlemler açısından oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. Günümüzde her geçen gün ticarete yönelik yeni sözleşme tipleri ortaya çıkmaktadır. Kanaatimizce İslâm hukukunun uygun gördüğü sınırlar dahilinde yeni ticarî sözleşmelerin yapılması her zaman mümkündür. Bu ilkeler İslâm hukukunun güncel gelişmeler karşısındaki tutumunu da göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir.

1.2. Kolaylaştırma ve Zorluğun Kaldırılması İlkesi

İslâm hukukunun sözleşmelerde öngördüğü genel ilkelerden biri de kolaylaştırma ve zorluğun kaldırılması ilkesidir. Kolaylaştırma ve zorluğun kaldırılması ilkeleri, özleri gereği dinamik ve kapsamlı olup devamlı olarak toplumun koşullarına uygulama ve iyileştirme yapma hedefindedirler.³⁷⁷ Bu ilke aynı zamanda İslam hukuku hükümlerinin ana gayesi olan kamu yararı yani maslahatın sağlanması adına ortaya konulmuş olan ilkelere dendir.

Ticarî işlem ve ilişkilerde bu ilke ticarî sözleşmelerin kurulmasından sona ermesine kadar ticaretin tarafları ve konusu da dahil olmak üzere her aşamada kendisini göstermektedir.

³⁷³ “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayanan ticaret böyle değildir... Nisâ 4/29; “Helâl bellidir; haram da bellidir. İkisinin arasında ise birtakım şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu bunları bilmezler. Kim şüpheli şeylerden sakınırsa, dinini ve ırzını (namus ve haysiyetini) korumuş olur. Kim de şüpheli şeylere düşerse, harama düşmüş olur.” Buhârî, İmân, 39.

³⁷⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/340.

³⁷⁵ Rohe, *Islamic Law in Past and Present*, 136-137; Abdurrahman Haçkalı, “İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi”, *Dinî Araştırmalar* V/13 (2002), 134-136.

³⁷⁶ Mohammad Hashim Kamali, *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, çev. Nazan Lila (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020), 117.

³⁷⁷ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 111.

1.3. Karşılıklı Rıza İlkesi

İslâm hukukunda ticarî işlemlerde karşılıklı rızanın sağlanması ilke olarak görülmüş, rızanın olmadığı sözleşmeler geçerli sayılmamıştır.³⁷⁸ Ticarî işlemlerde temel maksat, hadislerde de ifade edildiği gibi, alıcı ve satıcının yapılan ticarî satıştan razı olarak ayrılmalarıdır.³⁷⁹ Tarafların karşılıklı rızası ilkesi tüm sözleşmelerin özünü oluşturmaktadır.³⁸⁰ Sözleşmenin sahih ve salim bir şekilde, iradeyi sakatlayıcı herhangi bir unsur olmaksızın karşılıklı rızayla kurulmasıyla sonradan çıkabilecek anlaşmazlıkların baştan önlenmesi amaçlanmıştır. Bu noktada sözleşmenin oluşturulduğu yerin yani meclis birliğinin de önem arz ettiğini ve aynı gayeye hizmet ettiğini ifade etmek gerekmektedir.³⁸¹

Bu noktada sözleşmenin şartlarına uymayan, rızayı doğrudan veya dolaylı olarak ortadan kaldıran sebepler haksızlığa ve meşrû olmayan kazanca sebebiyet verecektir. Ticarî ahlâk kurallarının temel ilkesini oluşturan karşılıklı rıza ilkesini ortadan kaldıran, uyumsuzluğa yol açabilecek mahiyetteki tüm sebepler bu kapsamdadır.³⁸²

Ticarî mahiyetteki sözleşmelerin kuruluş aşamasında olduğu gibi sözleşmenin sona ermesi hususunda da rıza aranmıştır. Tarafların karşılıklı olarak anlaşarak sözleşmeyi sona erdirmeleri (*ikâle*) de kabul edilmiştir.

1.4. Sözleşmeye Bağlılık İlkesi

Verilen söze ve yapılan ahde bağlılık manasına gelen *ahde vefa ilkesi* sözleşmeye bağlılık ilkesiyle aynı manadadır. İslâm hukuku açısından “*ahid*” tüm sözleşme ve akitleri içine almaktadır.³⁸³

Bu bağlamda serbestiyet ilkesi ile beraber düşünüldüğünde kişinin sözleşme yapıp yapmaması kendi ihtiyarına bırakılmıştır ancak yapılan bir sözleşmede şart koyulduğu

³⁷⁸ “Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak karşılıklı rızânıza dayana ticaret böyle değildir ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.” Nisâ 4/29.

³⁷⁹ “Alışveriş yapanlar birbirlerinden memnun olarak ayrılınsınlar.” Tirmizî, Büyû’, 27.

³⁸⁰ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 118.

³⁸¹ “Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler.” Ebû Dâvûd, Büyû’, 51.

³⁸² Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 66-70.

³⁸³ Adnan Koşum, “Hz. Peygamber’in Ticarî Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri”, *Hz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*, ed. Mehmet Mahfuz Söylemez (İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014), 604.

zaman bu tarafları bağlar ve sözleşmeden doğan sorumluluğun muhakkak yerine getirilmesi gerekir.³⁸⁴

Ticaret ahlâkı ve hukukundaki kuralların temeli olan bu ilkeye riayetin sağlanması Kur'ân'da emredilmiştir.³⁸⁵ Hz. Peygamber'in hadislerindeki ve hayatındaki birçok örnek ahde vefa/sözleşmeye bağlılık ilkesine örnek teşkil etmektedir.³⁸⁶ İslâm düşüncesi ve davranışlarında aslolan hayatın bütün alanlarında ahde vefa ilkesini gerçekleştirmektir.

İslâm borçlar ve ticaret hukuku açısından ise sözleşmeye bağlılık ilkesi, sözleşmenin kuruluştan sona erme aşamasına kadar her aşamada sözleşme kurallarına riayet edilmesine ilişkindir. Ticarî ilişkilerde sözleşmeye bağlılık ilkesinin uygulanması ekonomik istikrarın ve güvenin sağlanmasına katkıda bulunacak, ticaret hukuku ve ahlâk kuralları doğrultusunda geçerliliğini sağlayacaktır.

1.5. İşlemlerin Kayıt Altına Alınması ve Şahitlik İlkesi

Ticarî işlemlerin ve sözleşmelerin kayıt altına alınarak belgelendirilmesi, muhtemel uyuşmazlıkların çıkması durumunda hukukî delil teşkil etmesinin yanı sıra, taraflar arasında sözleşmeye bağlılığın ve güvenin sağlanmasına da hizmet etmektedir. Sözleşmelerin ve diğer borç ilişkilerinin kayıt altına alınması ve bu işlemlere şahit tutulması, bu işlemlerin dürüstlük ve adalet prensibine göre gerçekleştirilmesine yönelik sözleşmeler hukuku ilkeleri Kur'ân'ın en uzun ayetiyle düzenlenmiştir.³⁸⁷

³⁸⁴ “Müslümanlar, helâli haram kılan ya da haramı helâl sayan bir şart olmadığı sürece, şartlarına bağlıdır.” Tirmizî, Ahkâm, 17; Alaro, “Ethics of Business in Islamic Law”, 31.

³⁸⁵ “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin...” Mâide 5/1; “...Ahde vefa gösterin; çünkü ahid sorumluluk doğurur.” İsra 17/34; “Antlaşma yaptığınız zaman Allah'a verdiğiniz sözü yerine getirin; Allah'ı kendinize kefil tutarak kesinliğe kavuşturduktan sonra yeminlerinizi bozmayın.” Nahl 16/91; “Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir.” Nisâ 4/58.

³⁸⁶ “Emanete riayet etmeyenin imanı yoktur; ahde vefa göstermeyenin ise dini yoktur.” İbn Hanbel, III, 134; Konuştuğunuzda doğru söyleyin, söz verdiğinizde sözünüzü tutun, size (bir şey) emanet edildiğinde ona riayet edin,...” İbn Hanbel, V, 323; Bkz. Koşum, “Hz. Peygamber'in Ticarî Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri”, 605-608.

³⁸⁷ “... Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılcı zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmemelik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yaparsanız şüphesiz

1.6. Helâl Kazanç İlkesi

Kazanç yollarından en önemlilerinden biri olan ticarî kazanç ve ilişkilerde en önemli vurgu helâl kazanç hususundadır. Tacire getirilen tüm hukukî yükümlülükler ve ticarî ahlâk ilkeleri helâl kazanç noktasında birleşmektedir.

Helâl kazanç için çalışmak inanan her kişi için farzdır. Hadislerde kazancın güzel ve helâl yoldan elde edilmesi gerektiği³⁸⁸, insanların özellikle mal konusunda imtihana çekileceği³⁸⁹, helâlden kazanmanın gün geçtikçe daha zor olacağı ve insanların “helâl”e riayet konusunda zâfiyet göstereceği de belirtilmiştir.³⁹⁰ Malın nasıl elde edildiği bu noktada önem gösterir.

Bir kazancın İslâm’ın öngördüğü şekilde helâl ve meşrû olabilmesi için emek, sermaye veya üstlenilen sorumluluktan (damân) elde edilmesi gerekir.³⁹¹ Bu kapsamda İslâm’ın öngördüğü kurallar içerisinde elde edilen her türlü kazanç Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olmaktadır. Buna ek olarak gayret ve kanaat dengesinin korunarak helâl kazancın sağlanmaya çalışılması geniş açıdan ibâdet kavramının içerisine girmektedir. Bu bağlamda İslâm’da tacirden beklenen ayette belirtildiği üzere³⁹² kendisini dinîn sorumluluklarını yerine getirmekten alıkoymayacak şekilde iâşesini elde edeceği nisbette çalışması ve bunu ibâdet şuuruyla yaparak karşılığını Allah’tan beklemesidir.³⁹³

Takva sahibi olanların meşrû sınırlar içerisinde kazandıkları mal ve zenginliği zekât, sadaka gibi Müslümanlar arasındaki gelir dağılımını da düzenleyen hayır yollarında kullanması büyük bir değer taşımaktadır.³⁹⁴ Nitekim söz konusu ibâdetlerin yerine

bu sizin yoldan çıkmanız demektir...Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah’tan korksun. Tanıklığı gizlemeyin...” Bakara 2/282-283.

³⁸⁸ “Ey insanlar! Allah’tan (hakkıyla) sakının ve rızınızı güzel yoldan isteyin. Hiç kimse (Allah’ın kendisine takdir ettiği) rızık —geç de olsa— elde etmeden ölmeyecektir. Öyleyse Allah’tan (hakkıyla) sakının ve rızınızı güzel yoldan isteyin. Helâl olanı alın, haram olanı terk edin!” İbn Mâce, Ticâret, 2.

³⁸⁹ “Her ümmetin bir fitnesi/imtihanı vardır. Benim ümmetimin fitnesi (imtihanı) de mal ile olacaktır.” Tirmizî, Zühd, 26.

³⁹⁰ “Öyle bir zaman gelecek ki, kişi, malını helâlden mi yoksa haramdan mı elde ettiğine bakmayacak!” Buhârî, Büyû’, 23, Dârimî, Büyû’, 5.

³⁹¹ Ebû Bekir b. Mes’ûd el-Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertibi’ş-şerâ’i’* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 1986); akt. Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 39.

³⁹² “Onlar ne ticaret ne de alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin dikilip kalacağı bir günden korkarlar.” Nûr, 24/37.

³⁹³ “Yediklerinin helâl olmasına dikkat et ki duaların kabul olsun.” Taberânî, el-Mu’cemü’l-evsat, VI, 310, *Hadislerle İslam*, 2015, 5/42.

³⁹⁴ “...Salih kişi için salih (iyi) mal ne güzeldir!” Buhârî, el-Edebü’l-müfred, 112; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/51.

getirilmesi için kişinin/tacirin helâl yoldan kazanılmış belirli bir mâli güce sahip olması gerekmektedir. Yine bu konuda Allah'ın kendisine nimet olarak verdiği malı hak yolunda harcayan kimseye gıpta edileceği belirtilerek helâl mal ve mülkün kazanılmasının önem ve kıymetine işaret edilmiştir.³⁹⁵

Tacirin kul hakkı veya helâl kazanç konusunda hassasiyet göstermemesi, haramları daha kolay bir şekilde işleminin önünü açmaktadır. Helâl olmayan kazancın ahlâkî ve hukukî sorumluluk oluşturmalarıyla beraber tacir ayrıca bu tür hareketlerle ticarî hayatın belirli, olağan ve dengeli akışına da zarar vermiş olacaktır ki bu da ayrı bir sorumluluğu doğurmaktadır.³⁹⁶

Meşrû olmayan haksız kazanç, İslam hukukunun kabul etmediği kazanç yollarını ifade etmektedir. İslâmiyette haksız kazancı elde etmek amacıyla meşrû olmayan yollara başvurulması ile meşrû olarak elde edilen malın israf edilmesi yasaklanmıştır. Haksız ticarî kazanç yollarının başlıcaları faiz, hile, vergi kaçırma ve karaborsacılık gibi muamelelerdir.³⁹⁷ Bunlara ticaret ahlâkî ve hukuku ilke ve kurallarına uygunluk göstermeyen işlemlerin de eklenmesi mümkündür. Cebir ve tehdidin (ikrah), bilinmezliğin (cehalet) söz konusu olduğu sözleşmeler veya İslâm akit teorisinin gerekliliklerine uymayan, akdin kuruluş anından, akdin gerekliliklerini yerine getirme ve sona erdirmeye anına kadar yapılan işlemlerde meşrû görülmeyen bir durumun olması haksız kazanç oluşturabilmektedir.

İslâm ticaret hukukunun zeminini teşkil etmesi bağlamında en önemli yere sahip olan helâl kazanç ilkesi; dürüstlük ve güven, ölçü ve tartıda adaleti gözetmek, aldatmamak/hile yapmamak, malın ayıbını gizlememek, belirsizlikten sakınmak, faiz yasağı, yeminden kaçınmak, müsâmaha göstermek, kanaat ve itidal sahibi olmak şeklinde dokuz alt başlık altında incelenmiştir. Bu başlıkların sayısının artırılması, daha ayrıntılı ve geniş kapsamda incelenmesi mümkündür. Aynı zamanda bu başlıkların sadece ticarî ahlâk-hukuk alanına münhasır olmadığı ifade edilmelidir. Bu manada takip eden diğer kuralların da helâl kazanç ilkesinin ticaret ahlâkî ve hukukundaki görünümünü oluşturduğunu belirtmek isteriz. Helâl

³⁹⁵ “Ancak iki kişiye gıpta edilir: Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah'ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimse.” Buhârî, Zekât, 5.

³⁹⁶ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/78-79.

³⁹⁷ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/99; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 32.

kazancın çeşitli görünümünü oluşturan her başlık özelde diğer ilke ve kurallarla, genelde İslâm ahlâk-hukuk düşüncesi ile oldukça yakın bir ilişkiyi içermektedir.

1.6.1. Dürüstlük ve Güven

Dürüstlük ve güven ticarî ahlâka dair kuralların temelini oluşturduğu gibi İslâm ahlâkının da temelini oluşturmaktadır. Ticarî ahlâka dair getirilen tüm kuralların ana çıkış noktası hem kişinin hem de ticaretin her unsurunun doğru ve dürüst olmasıdır.

Ticaretin her aşamasında da doğruluk ve dürüstlüğün ön planda olması gerekir. Ticarî ahlâkın özünü helâl kazanç ve dürüstlük ilkesi oluşturmaktadır. Ticarî ahlâk ile bağlantılı olan her ilkenin özünde dürüstlük ilkesi mevcuttur. Dürüst davranarak malın kusurunun açıkça söylenmesinin alışverişin bereketini oluşturacağı hadiste belirtilmiştir.³⁹⁸

Ticarî işlemlerde dürüst davranmak her zaman övülmüş, bu ilkeleri gözeterek muamelede bulunan tacirlerin mükâfatının çok büyük olacağı hadislerde belirtilmiştir.³⁹⁹ Dürüstlük ilkeleri gözetilmeden yapılan ticarî işlemlerin tacirleri hakkındaki yaptırımlar için de önemli uyarılarda bulunulmuş,⁴⁰⁰ ayrıca dürüstlüğe aykırı olarak yapılan ticarî faaliyet veya satış işleminde bereket unsurunun ortadan kalkacağına işaret edilerek dürüstlüğün önemi vurgulanmıştır.

Hadislerde, ticaret işlemlerinde yalan ve boş sözün olabileceğini belirtilerek bu durumun sadaka verilerek temizlenebileceğine dikkat çekildiği,⁴⁰¹ bu ikazla ticarî faaliyetlerde bulunanlara hem Allah hem de toplum nazarında güvenin yenilenmesi gereğinin vurgulandığı görülmektedir.⁴⁰² Gerçekten, dürüstlük güvenin tesis edilmesinin garantisini oluşturmakta⁴⁰³ ve ticarete güveni oluşturmak oldukça önem arz etmektedir. Ticarete güveni sarsacak her türlü muameleden, özellikle dürüstlük ve doğru sözlülükten ayrılmamak gerekmektedir. Aleyhinde olsa dahi dürüstlükten ayrılmamak ve malı düşük

³⁹⁸ “Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişini kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider.” Ebû Dâvûd, Büyû’, 51.

³⁹⁹ “Sözü ve muamelesi doğru, dürüst tüccar; (kıyamet gününde) peygamberler, peygamberleri tasdik eden doğru kimseler ve şehitlerle beraber olacaktır.” Tirmizî, Büyû’, 4.

⁴⁰⁰ “Allah’tan sakınan, iyilik yapan ve dürüst davrananlar hâric, tüccarlar kıyamet günü günahkârlar olarak diriltileceklerdir.” Tirmizî, Büyû’, 4.

⁴⁰¹ “Bu çarşı işlerine boş söz ve yalan karışabilir. Öyleyse alışverişinizi sadaka ile temizleyin.” Nesâî, Eymân, 23.

⁴⁰² Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 50.

⁴⁰³ Köse, “Hukuk mu Ahlak mı?”, 41.

fiyattan alabilecekken değerini fazlasıyla vermek konusunda tarihten ve sahabe hayatından örnekler bulunmaktadır.⁴⁰⁴

Bu bağlamda ticarî hayattaki belirlilik ve devamlılığın sağlanması amacıyla güven ortamının tesisi İslâm hukuk ve iktisat düşüncesine göre sadece devletin yükümlülüğü olarak görülmemektedir. Ticarî sùjelerin her birinin kişisel ahlâkı piyasadaki istikrar ve güvenin tesisini, bu doğrultuda kamunun ahlâkını ve iktisadî düzlemdeki yerini etkilemektedir.

1.6.2. Ölçü ve Tartıda Adaleti Gözetmek

Ölçü ve tartıda adaleti gözetmenin temelinde de dürüstlük ve güven yer almaktadır. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bu kurallara ayrı bir önem atfedildiği görülmektedir.

Ölçü ve tartıda adaleti gözetme ilkesi ile ilgili olarak Kur'an'da Hz. Şuayb ve Medyen kavmi arasında geçen kıssalar örnek niteliğindedir. Buna göre, ölçü ve tartıda basit nitelikte olan hilelerin dahi yasaklandığı, aksine davranışlara karşı şiddetli uyarıların yapıldığı ve Medyen kavminin helak olmasına neden olan davranışlar arasında ölçü ve tartıda adaleti gözetmeyerek helâl olmayan kazanç elde etmeleri olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁵

Hz. Peygamberin de ticaret araçlarını kullanırken dürüstlük ilkesinin gözetilip önceki kavimlerin başına gelen helakten ders alınması amacıyla uyarılarda bulunduğu⁴⁰⁶ ve o dönemde kullanılan çeşitli ölçü ve tartı birimlerine bazı standartlar getirdiği görülmektedir.⁴⁰⁷

⁴⁰⁴ “Cerîr (r.a.), bir at satın almak ister. Beğendiği ata, sahibi 500 dirhem (o dönemde 5 dirhem yaklaşık bir koyun bedelidir) ister. Alıcı Cerîr, ata 600 dirhem verebileceğini, ancak atın değerinin daha da yüksek olduğunu ve fiyatı 800 dirheme kadar artırbileceğini söyler. Atın gerçek değerinin farkında olmayan satıcı; Atım gerçekten bu kadar değerli midir? diye sorunca Cerîr; At, belki 800 dirhemden de fazla edebilir. Fakat ben daha fazla veremem diye cevap verir. Bu sırada çevrede bulunanlar Cerîr'e; Atı 500 dirheme satın alman mümkün iken fiyatı niçin bu kadar yükselttin? diye sorarlar. Cerîr şu cevabı verir: Biz alış-verişlerimizde hile yapmayacağımız ve bildiğimiz şeyleri söyleyeceğimiz konusunda (Allah'ın Rasûlüne söz verdik.” akt. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 283.

⁴⁰⁵ “Medyen'e de kardeşleri Şuayb'ı gönderdik. Onlara şöyle dedi: “Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka tanrınız yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik tutmayın. Ben sizi maddî bakımdan iyi bir durumda görüyorum; ama doğrusu hakkınızda kuşatıcı bir azap gününden de korkuyorum. Ey kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın. Eğer müminseniz Allah'ın bıraktığı (meşrû) kazanç sizin için daha hayırlıdır. Ben üzerinize bir bekçi değilim.” Hûd, 11/84-86. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 130.

⁴⁰⁶ “Sizler, daha önceki toplumların helâkine sebep olan iki işi (ölçü ve tartı) devraldınız.” Tirmizî, Büyû', 9.

⁴⁰⁷ “Ölçek Medine'nin ölçeği, tartı ise Mekke'nin tartısıdır.” Ebu Dâvud, Büyü, 8; Nesâî, Zekat, 44. Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 190.

Medine'ye hicret edildiğinde Hz. Peygamber Medinelilerin çoğunun ölçü ve tartıda doğru davranışta bulunmadıklarını görmüştür. Ölçü ve tartıya dikkat edilmesine dair ayetlerin nüzul olmasının⁴⁰⁸ sonrasında ise Medine ehli bu konuda daha dikkatli davranmış, Hz. Peygamber de dürüst bir şekilde ölçüp tartan Medine ehli tüccarların alışverişlerinin bereketli olması için dua etmiş,⁴⁰⁹ ayrıca ölçüye riâyetin malda berekete vesile olacağını ifade etmiştir.⁴¹⁰

Ölçü ve tartıda doğru davranmaya riâyet edilmesi ahlâkî bir vazifenin yerine getirilmesini sağlamasıyla beraber aynı zamanda dürüstlük kuralında olduğu gibi ticarî ilişkilerde ve piyasada güven ortamını sağlamaya da hizmet etmektedir.⁴¹¹

Ölçü ve tartıda dürüstlüğü kural olmasının yanı sıra bir yanlışlık olması ihtimaline karşı satıcının malı istenilenden biraz daha fazla tartarak alıcıya vermesi de hadislerde tavsiye edilmiştir.⁴¹² Burada ölçüde bir haksızlık olması durumunda ölçen kişinin fazlasıyla vermesi ve kendi hissesinden fedakârlık yapması söz konusudur ki bu ahlâkî bir ölçütün hukuk kuralıyla bağlantısını gösteren önemli bir örnektir.⁴¹³

Osmanlı uygulamasında sınaî ürünlerde standardizasyonu ile ölçü ve tartıda adaletin sağlanması adına esnafın kullandığı aletler devamlı bir şekilde kontrol edilmiştir.⁴¹⁴ Belirlenen standartlar kadı sicillerine kaydedilmiş, standarda uymayan ölçü ve tartı kullanımı, eksik ölçüp tartıda hile yapılması, eksik gramajlı ekmek üretilmesi⁴¹⁵, imar nizamına aykırı davranışlar ta'zîr cezası uygulanması gereken suçlardan saymıştır.⁴¹⁶ Ta'zîr

⁴⁰⁸ “Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar, insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler (eksiltirler). Onlar, o büyük gün için -insanların âlemlerin rabbinin huzuruna çıkacakları gün için- diriltileceklerini akıllarına getirmiyorlar mı?” Muttaffîn, 83/1-6; “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir.” İsrâ, 17/35; “Ölçüyü tam tutun, eksik verenlerden olmayın. Doğru terazi ile tartın. İnsanların hakkı olan şeyleri kismayın, bozgunculuk yaparak yeryüzünde karışıklık çıkarmayın.” Şuarâ, 26/181-183; “...Ölçü ve tartıyı adaletle yapın. Biz herkese ancak gücünün yettiği kadarını yükleriz. Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız hakkında bile olsa, adaletli olun. Allah'a verdiğiniz sözü eksiksiz yerine getirin. İşte düşünüp öğüt alınız diye Allah size bunları emretti.” En'âm, 6/152.

⁴⁰⁹ “Yâ Rabbi, bunların ölçü ve tartılarını bereketli kıl.” Buhârî, Büyû', 53.

⁴¹⁰ “Zahirenizi ölçün ki sizin için bereketli olsun.” İbn Mâce, Ticâret, 39.

⁴¹¹ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/31.

⁴¹² “Tarttığınızda biraz fazla (tartarak) verin.” İbn Mâce, Ticâret, 34; Nesâî, Büyû', 54.

⁴¹³ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/31; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 84.

⁴¹⁴ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 150; Yaşar Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)* (Marmara Üniversitesi, 1995), XII, 171 y./119.

⁴¹⁵ Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*, 111-112.

⁴¹⁶ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 150; Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Konya: Mimoza Yayınları, 2014), 453.

cezası kapsamında yaptırım olarak te'dib, ikaz, hapis, meslekten men gibi cezaların uygulandığı bilinmektedir.⁴¹⁷

1.6.3. Aldatmamak/Hile Yapmamak

Aldatarak ticarî işlemde bulunmanın hem dünyevi hem de uhrevî sonuçları olduğundan ticarî muamelelerin her aşamasında aldatmama ilkesine riâyet edilmesi gerekmektedir.⁴¹⁸

Satışı yapılan her türlü mal veya ürünün özelliklerini, kalitesini doğru bir şekilde açıklamak, kusura varsa bunu gizlememek aynı zamanda dürüstlük kuralının bir gereğidir.⁴¹⁹

Ticarî ilişkinin konusunu oluşturan malı daha güzel ve kıymetli göstermek için aldatma yolunu tercih etmek malın ayıbını gizlemek gibidir. Malı mevcut halinden daha farklı nitelikte gösterecek her türlü eylem hile olarak değerlendirilmiş ve farklı bir şekilde tanıtarak malı satışa çıkarma sünnet deliliyle de yasaklanmıştır.⁴²⁰

1.6.4. Malın Ayıbını Gizlememek

Malın ayıbını gizlemek dürüstlük kuralının tamamen zıddı olup, yalan beyanda bulunmanın eylemli halini oluşturur.⁴²¹ Mal veya ürünün kusurunu bildirmeyip satın alan kişinin cehaleti (bilgisizliği) veya gafletinden (tecrübesizliğinden) yararlanarak satmak da aldatma yasağına aykırılık teşkil etmektedir.

Hz. Peygamber'in, sattığı hububatın üstü kuru olmasına mukabil altı ıslak olan satıcıya insanların görmesi için ıslak kısmı üste getirmesini söyleyerek uyarması ve insanları aldatmaması konusunda ikaz etmesi malın ayıbını gizlememe ilkesinin temelini oluşturmaktadır.⁴²²

⁴¹⁷ Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*, 119.

⁴¹⁸ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/32.

⁴¹⁹ Doyar vd., *52 Konuda Ticaret Ahlakı*, 167.

⁴²⁰ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/78.

⁴²¹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 81.

⁴²² "Ebû Hüreyre'nin anlattığına göre Sevgili Peygamberimiz bir gün çarşıda dolaşırken bir ekin yığınının yanına gelmişti. Elini kontrol amacıyla ekin yığınının içine daldırınca parmakları ıslanmıştı. Bunun üzerine, sahibine hitaben, "Bu ne?" diye sormuş, o da "Malım yağmura ıslandı ey Allah'ın Elçisi!" diyerek durumu izah etmeye çalışmıştı. Ancak Rahmet Peygamberi bu izahı yeterli bulmayarak, "Madem öyle, ıslak kısmını insanlar görsün diye yığının üstüne koysaydın ya!" diye uyardıktan sonra, "(İnsanları) aldatan benden değildir." buyurarak tepkisini ifade etmişti." Müslim, *İmân*, 164.

Satılan malın görünen ve görünmeyen tüm kusur ve eksikliklerinin alıcıya gizlenmeden muhakkak açıkça söylenmesi gereklidir.⁴²³ Satılan malın bir kısmının kusurlu olup diğer kısmının kusurlu olmaması durumunda da muhakkak kusurlu olan tarafın alıcıya açıklanması gerekir. Aksi halde iyi ile kötü birbirine katılmış olarak aldatmaya ve dolayısıyla haksız kazanca sebebiyet verilmiş olacaktır.

Satıcılar, ticaret yaparken satılan malın ayıbını gizlemenin bereketsizliğe sebep olacağı, elde edilen kazancın da helâl kazanç olmayacağı⁴²⁴, meşrû olmayan yolla edilen kazançların haksız kazanç olacağı ve insana her iki dünya açısından sorumluluk getireceği konusunda şiddetli bir şekilde uyarılmıştır.⁴²⁵

1.6.5. Belirsizlikten Sakınmak

İslam borçlar-ticaret hukukundaki temel ilkelere ilki mal ve karşılığın belirli olmasıdır. Sözleşmenin konusu olan edim veya edimlerdeki belirsizlik hali, aldatma veya aldanma riski anlamlarını taşıyan “*garar*” terimi ile ifade edilmektedir. Garar, sözlükte aldatmak, risk ve tehlike anlamlarına gelmekte⁴²⁶, sözleşmelerde ise risk, belirsizlik ve kumar manalarında kullanılmaktadır.⁴²⁷ Garar, sözleşmenin haksız kazanca sebebiyet verecek şekilde belirsizlik taşımasıdır.⁴²⁸ Garar, meydana gelme ihtimali bulunmayan, sözleşmede kararlaştırıldığı şekildeki miktar ve nitelikte elde etme veya satılanın teslimine güç yetirememe riski bulunan tüm alım satım ilişkilerinde söz konusu olabilir.⁴²⁹

İslâm hukuku belirsizlik yasağıyla, sözleşme vasıtasıyla haksız kazanç sağlamayı, taraflarının aldanmasına ve uyuşmazlığa yol açabilecek bilinmezlik ve riskleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.⁴³⁰ Bu suretle ayrıca, sözleşmelerde bedellerin açık ve belirli olması temin edilmeye çalışılmıştır.

⁴²³ Malın ayıbının gizlenmeyerek açıklanması vacib olarak görülmüştür. Bkz. Gazzâlî, *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, 2/1311. Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 81.

⁴²⁴ “Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları sürece (alışverişi kabul edip etmeme konusunda) serbesttirler. Eğer dürüst davranırlar ve (malın kusurunu) açıkça söylerlerse, alışverişleri bereketlenir. Fakat kusuru gizler ve yalan söylerlerse, (yaptıkları) alışverişin bereketi gider.” Ebû Dâvûd, *Büyû*, 51; “Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Kusurlu bir malı, kusurunu açıklamadan din kardeşine satması helâl olmaz.” İbn Mâce, *Ticâret*, 45.

⁴²⁵ “Kusurunu açıklamadığı bir malı satan kimse, daima Allah’ın gazabı altındadır ve melekler ona sürekli lânet ederler.” İbn Mâce, *Ticâret*, 45.

⁴²⁶ İbn Manzûr, *Lisân'l-‘Arab*, 5/11-12; Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 1086-1087.

⁴²⁷ Kamali, *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 127.

⁴²⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Garar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/366; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 293.

⁴²⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 199.

⁴³⁰ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 193.

Anılan konulardaki eksiklik ortadan kaldırılabilecek nitelikte ise sözleşme *fâsit* (iptal edilebilirlik) sayılmıştır.⁴³¹ Belirsizlik sebebiyle teslim imkânsız görünmekte ise ve yüksek derecede bilgisizlik söz konusuysa bu durumda sözleşme batıl olarak görülmüştür.⁴³²

Garar yasağı, belirsizlik sebebiyle sözleşmede ortaya çıkması yüksek ihtimal olan uyuşmazlığın önünün baştan kesilmesini hedefleyerek sözleşmenin olağan sonucu olmayan yükümlülüklerden, beklenmedik risk ve zararlardan korunmasını sağlamaktadır.

İslâm ticaret hukukunda yapılacak her bir sözleşmenin niteliklerinin açıkça belirtilmesi şart olarak görülmüştür. Sözleşme konusunu oluşturan mal veya ürünün miktarı, kalitesi, fiyatı, ödeme türü, varsa vadesinin beyan edilmesi karşılıklı rızanın güvenli bir şekilde oluşmasını, ticaretin hızlı şekilde gerçekleşerek verim sağlamasını ve ilerleyen süreçte olası uyuşmazlıkların bertaraf edilmesini sağlamaktadır.⁴³³

Belirsizlik, sözleşmenin kurulmasında kullanılan irade beyanlarında olabileceği gibi satılan malın varlığı veya cinsi, türü, maddi özellikleri konusunda veyahut varlığı başka bir durumun meydana gelmesine bağlı olan şartlarda da olabilir.⁴³⁴

Sözleşme tarafları arasında uyuşmazlık ve mağduriyete sebebiyet verecek şekilde kapalılık, belirsizlik veya aldatma durumu olmayan her türlü alım satım ilişkisi hukuka uygundur.⁴³⁵ Faiz ve hile içeren, piyasa standartlarına uymayan, belirsizlik ve bilinmezlikler taşıyan ve haksız nitelikte fahiş kazanç oluşturacak tüm işlemler ise hukukun uygun görmediği alım satım ilişkilerindendir. Ticarî mahiyette olan işlemlerin de bu kapsamda olduğu âşikârdır.

1.6.6. Faiz Yasağı

Ticaret hukuku açısından ele alınması gereken bir başka husus ticarî kazançta faiz yasağıdır.

Arapçadaki karşılığı “*ribâ*” (ربا) olan faiz kavramı, sözlükte “faiz, fazlalık, artma, çoğalma; yüксеğe çıkma” gibi anlamlara gelir.⁴³⁶ İslam hukuku ve ekonomisine göre faiz bir malı veya borç verilen parayı belirli bir süre sonrasında karşılığı bulunmayan bir

⁴³¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 225.

⁴³² Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 200.

⁴³³ Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 197; Ziaul Haque, *Riba: The Moral Economy of Usury, Interest, and Profit* (Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed & Co. for Ikraq, 1995).

⁴³⁴ Dönmez, “Garar”, 13/367-369; Saleem, *Islamic Commercial Law*, 3-4.

⁴³⁵ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/72.

⁴³⁶ Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 572.

artışla/fazlalıkla geri almaktır.⁴³⁷

İslâmiyet öncesi dönemde faiz kazancı oldukça yaygındı. En önemli geçim kaynağı ticaret olan Kureyş yönetimi çeşitli ülke ve kabilelerle büyük kervanlar ve panayırlar düzenlemek amacıyla ticaret antlaşmaları yapmıştı. Ticarî finans kaynağı ise komisyoncular, bankerler ve borsa simsarlarından alınan faizli kredilerdi.⁴³⁸

Cahiliye döneminde faizli alacaklarda vadenin uzatılması ile alacak üzerine bir daha alacak binerek fiyat kat kat artırılıyor⁴³⁹ (bileşik faiz işletiliyor) ve borcun ödemesi neredeyse imkânsız hale geliyordu. Borcunu ödeyemeyen borçlu malları ile beraber kimi durumlarda hürriyetini de kaybedebiliyordu.⁴⁴⁰

İslâmiyetle birlikte faizin hükmü, tadrîcen inen ayetler⁴⁴¹ ve hadis⁴⁴² delillerine

⁴³⁷ İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 2/195-196; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/171.

⁴³⁸ Özsoy, “Faiz”, 12/123.

⁴³⁹ Zeyd b. Eslem, dönemin faizini şöyle tarif etmektedir: “Bir kimsenin diğer bir kimse üzerinde, belli vadede tahsil edilmesi gereken bir borcu olurdu. Borcun vadesi dolunca, alacaklı borçlusuna, “İster borcunu öde, ister ribâ muamelesini işletelim.” derdi. Borçlu borcunu öderse iş biterdi. Aksi takdirde borcunun artmasını kabul eder, diğer taraf da vadeyi uzatırdı.” Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ‘Alî el-Hüsrevîcîdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. ‘Abdullâh et-Türkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 5 / 452. Samîr ‘Âbid Shaykh, *The Anatomy of Usury: A Critique of the Interest Based Economic System* (Charleston, SC: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2013), 54.

⁴⁴⁰ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/172.

⁴⁴¹ “İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, bunu yapanlar -sevaplarını ve mallarını- kat kat arttıranlardır” Rûm 30/39; “Faiz yiyenler -kafirlerinden- şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden ayılışı gibi kalkacaklardır. Bu hal onların, ‘Alım satım da tıpkı faiz gibidir’ demeleri yüzündendir. Halbuki Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinin ve artık onun işi Allah’a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi tüketir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahıta ısrar eden kimseleri sevmez... Ey iman edenler! Allah’tan korkun, eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terkediniz. Şayet böyle yapmazsanız Allah ve resulü tarafından açılan savaştan haberinizi olsun. Ancak tövbe edip vazgeçerseniz ana paranız sizindir. Böylece ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz” Bakara 2/275-279; “Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin; Allah’tan korkun ki kurtuluşa eresiniz” Âl-i İmrân 3/130.

⁴⁴² “...İyi bilin ki câhiliye dönemi faizi kesinlikle kaldırılmıştır! İlk kaldırdığım faiz de (amcam) Abbâs b. Abdülmuttalib’in faizidir...” Müslim, Hac, 147; “Kim bir satış içinde iki satış yaparsa, ya az olan bedeli alır yahut faiz olur.” Ebû Dâvûd, Büyû’ (İcâre), 53; “Bir dinarı iki dinara, bir dirhemi iki dirheme satmayın!” Müslim, Müsâkât, 78; Hz. Peygamber (sav), “Helâk edici yedi şeyden kaçınınız!” buyurdu. Sahâbîler, “Yâ Resûlallah! Bu yedi şey nedir?” diye sordular. Resûlullah (as) da, “Allah’a şirk koşturmak, sihir yapmak, hukukun gerektirdiği dışında Allah’ın (zarar vermeyi) yasakladığı bir cana kıymak, faiz yemek, yetim malı yemek, (düşmanla karşılaşınca) savaştan kaçmak, zinadan uzak duran ve hiçbir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina iftirasında bulunmak.” cevabını verdi. Buhârî, Vesâyâ, 23; “Resûlullah (sav) faizi yiyene, yedirene, yazana ve buna şahitlik eden iki kimseye lânet etti ve “Hepsi (günahıta) eşittir.” buyurdu.” Müslim, Müsâkât, 106; “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir.” Müslim, Müsâkât, 82; “Faiz yoluyla mal çoğaltan hiç kimse yoktur ki, sonunda durumu (malında) azalmaya dönüşmesin.” İbn Mâce, Ticâret, 58.

binâen haram olarak belirlenmiştir. Hicretin dördüncü yılında nazil olan ayet deliliyle alım satımlarda faiz kesin olarak yasaklanmıştır.⁴⁴³

Kur'ân'da açıkça yasaklanan faiz türü borç faizidir. Borç faizinde alacaklının borçtaki hakkı yalnızca anaparasıdır. Anaparanın üstüne eklenen her türlü ekleme faiz kapsamına girmektedir.

Kur'ân'da yasaklanan borç faiziyle beraber Hz. Peygamber alışveriş faizi olarak isimlendirilen bir faiz türünü de yasaklamıştır.⁴⁴⁴ Alışveriş faizi, peşin veya vadeli olarak yapılan mal değişimlerinde fazlalık olarak alınan faiz türüdür. Bu tür faizin peşin sözleşmelerde alınmasına fazlalık faizi; vadeli sözleşmelerde alınmasına veresiye faizi isimlendirmesi yapılmıştır.⁴⁴⁵ Vade sebebiyle mal ve para piyasalarında bir değişim olursa sözleşmenin her iki tarafının da zarara uğraması söz konusu olma ihtimali sebebiyle veresiye faizi yasaklanmıştır. Farklı görüşler de mevcut olmakla beraber İslam ekonomisine göre vade tek başına değer artış ve kazanç sebebi olarak görülmemiştir.⁴⁴⁶

Borçlu, faize yol açabileceği endişesiyle, alacaklıya hediye vermek veya bir menfaat sağlamaktan da sakındırılmıştır.⁴⁴⁷ Satıma konu olan unsurun rayiç değerinde ve vade olmaksızın yapılan sözleşmeler ise sakıncalı bulunmamıştır.⁴⁴⁸

Ticaret kârı ile faiz arasında mahiyet itibariyle önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bunlardan ilki risk faktörü yönündendir. Ticaretteki risk, sözleşmenin her iki tarafı için söz konusu iken faizli işlemde risk tamamen borçlu üzerine yüklenmektedir.⁴⁴⁹ Ticaret kârındaki fazlalığın, satın alınan bir şeyin alındığı fiyattan daha fazlasına satılmasıyla oluşan fazlalık ile emek ve çalışmanın ürünü olmasına karşılık faizdeki fazlalık yalnızca vadenin karşılığıdır. Ticarete satıcı ve alıcının menfaatlerinde denge vardır. Satıcı çalışmasının karşılığı olarak malın ücretini almakta alıcı ise aldığı maldan istifade etmektedir. Faizde ise

⁴⁴³ “Ey iman edenler, kat kat artırılmış olarak faiz yemeyin!” Âl-i İmrân, 3/130; “Allah alım satımı helâl, faizi haram kılmıştır...” Bakara 2/278-279.

⁴⁴⁴ “Altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş, buğdaya karşılık buğday, arpaya karşılık arpa, hurmaya karşılık hurma, tuza karşılık tuz, eşit miktarda ve peşin olarak satılır. Her kim daha fazla verir veya alırsa muhakkak faiz uygulaması yapmıştır. Alanla veren bu hususta eşittir.” Müslim, Müsâkât, 82.

⁴⁴⁵ Özsoy, “Faiz”, 12/113.

⁴⁴⁶ Özsoy, “Faiz”, 12/120.

⁴⁴⁷ “...Eğer bir kimseden alacak hakkın varsa, o da sana bir saman çöpü ağırlığında veya bir arpa tanesi ağırlığında yahut bir yonca ağırlığında bile olsa bir şey hediye ederse onu alma, çünkü o faizdir.” Buhârî, Menâkıbü'l-ensâr, 19, Özsoy, “Faiz”, 12/124.

⁴⁴⁸ “(Alışveriş esnasında) birbirinizden ayrılmadığınız sürece, aranızda ödenmemiş bir şey kalmadıysa, o günün değeri ile (birinin yerine ötekini) almanda sakınca yok.” Ebû Dâvûd, Büyû', 14.

⁴⁴⁹ Kaya, “İktisadî ve Ticarî Hayata Dair Fikhî Problemler”, 690.

faizle iştigal eden kişi vade karşılığında menfaat sağlamaktadır. Karşı tarafın ise menfaat sağlayıp sağlamayacağı kesin değildir. Ticaretteki kâr bir defa alınarak biterken faizde katlanarak çoğalır. Faizli bir borç ilişkisinde alacaklının menfaati, borçlunun kat kat çoğalan borç karşısında acizliği sınırsızdır.⁴⁵⁰

Faizin her çeşidinin yasaklanmasındaki temel amaç, birey ve toplumun yararı ile beraber sözleşme taraflarından birinin mağdur olup diğerinin emek ve sermaye harcamadan vade olgusunun oluşturduğu fazlalıkla karşı taraf zararına haksız kazanç elde etmesini engellemektir. Buna ek olarak alışveriş faizindeki malın malla değişimi yönteminin azaltılarak bu yönteme göre daha sağlıklı ve hakkaniyetli para ekonomisinin hâkim kılınmasının hedeflenmesi faizin yasaklanmasının nedenlerinden sayılabilir.⁴⁵¹ Satıma konu olan şeyin miktar, nitelik ve kalitesinin bilinmesi ve bunun para ile değerinin ortaya konularak alım satımın oluşturulması aldatma ve aldanmayı da yüksek oranda engelleyecektir.⁴⁵² Bunların haricinde faizli alım satımların; maliyetleri artırma, kamusal hayatta işsizliği artırma, sermaye sahiplerinin yatırım yolunu tercih etmesini engellemek gibi etkileri söz konusudur.⁴⁵³ İşlâmiyette faizin yasaklanmasının bir nedeninin faiz ile sermayesini artıranların daha fazla para kazanma hırsına düşerek insani ve ahlâkî değerlerden uzaklaşmaları olduğu,⁴⁵⁴ bu nedenle faizle iştigal edenlere ayet ve hadislerde ciddi uyarılarda bulunulduğu görölmektedir. İşlâm hukuku ve ekonomisi faiz yerine emek ve sermayenin ticaret ve meşrû yatırımlarla ortaya konulup bunlardan kâr edilmesini teşvik etmiş, aynı zamanda kazanç olgusunu tek değer olarak kabul etmeyip bu unsurun yanına sadaka, zekât, çeşitli meşrû ticarî ortaklıklar ve karz-ı hasen gibi hem bireye hem de topluma maddi ve manevi katkılarda bulunan değerleri de ekleyerek din, hukuk ve ahlâk bağlantısının İşlâm'ın özünü nasıl oluşturduğunu ortaya koymuştur. Belirtilen hususlar neticesinde faiz yasağının adil, haklı ve eşitlikçi bir iktisadî sistemin ve hukuksal düzenin oluşumunda önemli bir role sahip olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵⁵

⁴⁵⁰ Karaman, *Mukayeseli İşlâm Hukuku*, 2/209-210; Ahmet Tabakoğlu, *İşlam ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 77; Sayyid Abul A'la Mawdudi, *First Principles of Islamic Economics* (Markfield: Kube Publishing Ltd, 2013), 146-148.

⁴⁵¹ *Hadislerle İşlam*, 2015, 5/176; Özsoy, "Faiz", 12/118 vd.; Tabakoğlu, *İşlam ve Ekonomik Hayat*, 91; Muhammad Nejatullah Siddiqi, *Riba, Bank Interest and the Rationale of Its Prohibition* (Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank, 2004), 41-45.

⁴⁵² *Hadislerle İşlam*, 2015, 5/177.

⁴⁵³ Özsoy, "Faiz", 12/118.

⁴⁵⁴ Özsoy, "Faiz", 12/118; Karaman, *Mukayeseli İşlâm Hukuku*, 2/210-211.

⁴⁵⁵ Siddiqi, *Riba, Bank Interest and the Rationale of Its Prohibition*, 34.

1.6.7. Yeminden Kaçınmak

Ticarî işlemlerde satış sözleşmesinin taraflarının birbirlerini ikna ve teşvik ederek malın satımını veya alımını gerçekleştirme amacıyla yemin etmesi aldatma ve dürüstlük ilkesine aykırı davranmaya yol açabilecek bir eylemdir. Bu sebeple hadislerde alıcı ve satıcıya yemin etmekten sakınması tavsiye edilmiş, yeminin ticarî işlemin konusu olan mala olan rağbeti artırabileceği ancak malın bereketini azaltacağı belirtilmiştir.⁴⁵⁶

Doğru olması durumunda yemin, Allah'ın adını sağlanacak bir menfaate âlet etme nedeniyle yanlış bir eylem olarak görülmüştür.⁴⁵⁷ Yemin eyleminin yalan olması durumunda ise alıcıyı aldatarak kazanç sağlandığı için bu kazanç haram olmuş olacaktır ki bu durum ticaretin ana unsurlarından biri olan helâl kazanç vurgusuna aykırı olarak görülmüştür.⁴⁵⁸ Hadislerde yalan yeminle malını pazarlamak suretiyle satışını yapan ve bu suretle haram kazanç elde edenler önemli bir yaptırımla uyarılmıştır.⁴⁵⁹

1.6.8. Müsâmaha (Hoşgörü) Göstermek

Müsâmaha, İslam dininde sosyal ilişkilerin genelinde yer almaktadır. Birçok uyuşmazlığın ticari ilişkilerden çıkması sebebiyle ticarî ilişkilerde müsâmahaya daha çok ihtiyaç bulunmaktadır.⁴⁶⁰ Tacir-müşteri, üretici-tüketici, hizmet veren-hizmet alan, işveren-işçi arasındaki ilişkiler buna örnek verilebilir.⁴⁶¹

Satma, satın alma ve alacağını talep ederken müsâmahalı davranmak hadislerde tavsiye edilmiştir.⁴⁶² Kaynaklarda sadece ticarî ilişkilerinde müsâmahalı davrandığı için ahirette de kendisine müsâmahalı davranılacak bir kişinin durumu rivayet edilmiştir.⁴⁶³ Nitekim ticarî işlemlerdeki müsâmahalı muamele diğer hadislerde de çeşitli müjdelerle

⁴⁵⁶ “Malınızı sattığınızda yemin etmekten sakının. Çünkü yemin malınıza rağbeti artırmasına artırır, ancak onun bereketini yok eder.” İbn Mâce, Ticâret, 30.

⁴⁵⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2/1310; Buladı, *İslâm'da Ticaret Rehberi*, 57; Doyar vd., 52 *Konuda Ticaret Ahlakı*, 171.

⁴⁵⁸ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/30; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 83.

⁴⁵⁹ “Allah Teâlâ kıyamet gününde üç kişiyle konuşmaz, yüzlerine bakmaz ve kendilerini temize çıkarmaz; onlar için acıklı azap vardır: Biri, yolculuk sırasında ihtiyacından fazla suyu olup da onu öteki yolculardan esirgeyen kimse. Diğeri, ticaret malını ikindiden sonra satarken, onu şu kadar fiyata aldım diye yemin eden, gerçek hiç de öyle olmadığı halde müşteri kendine inanan kimse. Öteki de bir devlet başkanına dünyalık hatırına biat sözü veren, kendisine para pul verirse sözünde duran, vermezse sözünden cayan kimsedir.” Müslim, İmân, 171.

⁴⁶⁰ *Hadislerle İslam*, 2015, 3/409.

⁴⁶¹ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 93.

⁴⁶² “Satarken, satın alırken, alacağını talep ederken hoşgörülü davranıp kolaylık gösteren kimseye Allah rahmetiyle muamele eylesin.” Buhârî, Büyû', 16.

⁴⁶³ “Kullarıma müsâmaha gösterdiği gibi siz de (bu) kuluma müsâmaha gösterin!” İbn Hanbel, I, 4.

desteklenmiştir.⁴⁶⁴ Söz konusu hadislerle arz tarafı olan satıcının yüksek fiyat isteme, talep tarafı olan alıcının ise düşük fiyat verme eğilimleri yumuşatılarak fiyat istikrarının zorlaştırılmaması, arz ve talebe esneklik kazandırılması hedeflenmiştir.⁴⁶⁵ Bu kapsamda ticaretin her iki tarafının da müsâmahalı olması gerektiği söylenebilir. Satıcı tarafın borcunu tahsil etmede gösterdiği müsâma alıcının satıcı üzerindeki hakkı iken; alıcı tarafının vadeli bir alımda borcunu zamanında ödemesi ve borcunu geciktirmemesi de satıcının alıcı üzerindeki haklarındandır.

1.6.9. Kanaat ve İtidal Sahibi Olmak

İnsan, beşerî ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla çalışan ve mülk edinen bir varlıktır. İslam hukukun ana gayeleri arasında malın, yani mülkiyet hakkının korunması da yer almaktadır.

Kaynaklarda insanların ihtiyaçlarının ticaret yapılarak karşılanması konusunda teşvikler yapılırken,⁴⁶⁶ bir yandan ticarî faaliyetlerin helâl-haram ayırımına dikkat edilerek, cimrilik ve israftan uzak ve dengeli bir şekilde yapılması, diğer yandan ise hem üretim hem de tüketimde gereksiz harcamalar ve şüpheli işlemlerden kaçınılması tavsiye edilmektedir.⁴⁶⁷

Daha fazla kazanma hırsının kişiyi meşrû olmayan kazanç yollarına ve haksız rekabete sevk edebileceğinden ticaret ile uğraşan kişinin kazanmayı ve daha fazla kâr ederek kazancına kazanç katmayı yegâne amaç haline getirmesi uygun görülmemiştir.⁴⁶⁸

Kişinin helâl ve harama dikkat edip, meşrû kârla yetinmesi çalışmamızın ilk bölümünde ifade edildiği üzere farz olarak görülmüştür. Hadislerde bir yandan ticarete önem verip teşvikler yapılırken, bir yandan da ticaretle iştigal edenlerin hırs ve tamahtan uzak durmaları, dünya nimetlerinden ölçülü yararlanılması tavsiye edilmiştir.⁴⁶⁹ Bu doğrultuda kanaat teşebbüsün verimliliğini sağlayıp iktisadî hayata istikrar kazandıracaktır.

⁴⁶⁴ “Allah, sizden önce yaşamış bir kimseye rahmetiyle muamele etti. Çünkü bu adam satınca kolaylık gösterir, satın alınca kolaylık gösterir, alacağını isteyince de (kabalık ve sertlik değil, anlayış ve) kolaylık gösterirdi.” Tirmizî, Zühd, 26.

⁴⁶⁵ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 103.

⁴⁶⁶ “Dul kadınların ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermeye çalışan kimse, Allah yolunda cihad eden veya geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçiren kimse gibidir.” Buhârî, Nafakât, 1.

⁴⁶⁷ “Yine o iyi kullar, harcama yaptıkları zaman ne saçıp savururlar ne de cimrilik ederler; harcamaları bu ikisi arasında mâkul bir dengeye göre olur.” Furkân, 25/67.

⁴⁶⁸ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/207.

⁴⁶⁹ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/28.

İnsanlar, bir yandan çalışmaya teşvik edilirken, diğer yandan zenginlik ve fakirliğin kötülüğüne karşı dengeli bir hayata teşvik edilmekte,⁴⁷⁰ kanaat etmeyerek daha fazla kazanç ve mal için yarışmak helak ettirici bir fiil olarak görülmekte⁴⁷¹ ve uyarılmaktadır.⁴⁷²

1.7. Ticaret Tarafları, Malları ve Zamanına İlişkin İlkeler

İslâm hukukunda ticarî ilişki ve sözleşmelerin tarafları ile sözleşmenin konusu yönünden belirli sınırlamalar yapılmıştır.

Kullanılması *mütekavvim* olmayan, diğer bir deyişle dinen yararlanması uygun görülmeyen malların ticaretinin yapılması sünnet deliliyle yasaklanmıştır.⁴⁷³ Kullanımı ya da üretimi haram kılınmış olan mallar yanında sağlığa zararlı olan şeylerin, İslâm hukuk anlayışına göre kolektif mülkiyetteki su, ateş gibi sahipsiz malların satımı, yasaklanan bir şeyin elde edilmesine yol açacak şeylerin satılması konusunda genel bir sınırlama bulunmaktadır.⁴⁷⁴ Hak ve menfaatlerin, gayrimaddi, nitelikli ve gayrifitrî malların satıma konu edilebilirliği konusunda ise İslâm ticaret hukuku kapsamında yeni görüş ve yorumların yapıldığını söylemek mümkündür.⁴⁷⁵

Ticarî işlemlerin tarafları açısından sözleşme ehliyetinin mevcudiyeti haricinde genel bir sınırlama olmamakla birlikte, savaş döneminde düşman ülkeye yapılacak ihracatlar açısından çeşitli yasaklamalar söz konusu olabilmekte, bu halde ticaretin kontrollü şekilde yapılabileceği, buna ek olarak Müslüman bir tacirin Müslüman olmayan kişiye silah satması, haram kazananlardan herhangi bir şey satın alınması, ehliyet kısıtlaması ve irade bozukluğu olan birisinden yapılan alışveriş gibi özel sınırlama ve yasaklamaların da söz konusu olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ “Allah’ım, cehennemin fitnesinden ve azabından, kabir fitnesinden ve azabından, zenginlik fitnesinin şerrinden ve fakirlik fitnesinin şerrinden sana sığınırım...” Buhârî, Deavât, 46; “Allah’ım, küfürden, fakirlikten sana sığınırım.” Nesâî, İstiâze, 29.

⁴⁷¹ “...Vallahi, ben sizin için fakirlikten korkmuyorum. Fakat ben, sizden önceki ümmetlerin önlerine dünyanın (imkânları) serilip onların dünya için yarıştıkları gibi, sizin de yarış etmenizden, dünyanın onları helâk ettiği gibi, sizi de helâk etmesinden korkuyorum.” Müslim, Zühd, 6.

⁴⁷² “De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım akrabanız, kazandığınız mallar, kesada uğramasından korktuğunuz ticaret, hoşlandığınız meskenler size Allah’tan, Resûlü’nden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise artık Allah emrini getirinceye kadar bekleyin. Allah fâsıklar topluluğunu hidayete erdirmez.” Tevbe, 9/24.

⁴⁷³ “Cenab-ı Allah içki, ölmüş hayvan, domuz ve putun alım-satımını yasakladı.” Müslim, Müsâkât, 71.

⁴⁷⁴ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 267 vd.

⁴⁷⁵ Ahmet Bayraktar, “İslam Ticaret Hukuku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni Bir Yaklaşım”, *Eskişen: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 32 (2016), 120-123.

⁴⁷⁶ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 260 vd.

Osmanlı uygulamasında ticaret mallarına ilişkin yasak olan bir eşyanın alım satımının yapılmasına ta'zîr cezası öngörülmüş,⁴⁷⁷ fiyat denetiminin sağlanması açısından bazı mallarda ihraç yasaklaması yapılmıştır. Bu kapsamda yurtiçinde gerekli olması veya Avrupa'nın dâru'l-harb olması nedenleriyle buğday, zeytinyağı gibi gıda maddeleri, at, silah, barut, kurşun gibi savunma araçları ve pamuk, deri, zift sanayi hammaddelerinin ihracının yapılması yasaklanmış, bu maddelerin kaçak ihracatını yapanlar ağır cezalara çarptırılmıştır.⁴⁷⁸ Mal ithalatı temel manada serbest olmakla beraber alkollü içecekler gibi tüketimi yasak olan malların ithalatı yasaklanmıştır.⁴⁷⁹

Ticaretin yapılabileceği zaman konusunda tek sınırlamanın Cuma günü sınırlı bir zaman dilimi olduğu Kur'ân'da belirtilmiştir.⁴⁸⁰

1.8. Ticarî Örf ve Âdet İlkeleri

Ticaret hukukundaki en önemli kaidelerden birisi olan ticarî örf ve âdet ilkeleri İslâm hukukunun örf ile olan bağlantısının en kuvvetli şekilde görüldüğü alan olarak ifade edilebilir.

Ticarî sözleşmelerde ödemelerin peşin olup olmaması, ödemenin hangi para birimiyle olacağı, kâr oranının belirlenmesi ve bu bağlamda aşırı fiyatlandırmanın tespit edilmesi gibi hususların belirlenmesi örfe bırakılmıştır.⁴⁸¹

Mecelle'nin külli kaidelerinden “*Beynet-tüccar mâruf olan şey, aralarında meşrûr gibidir.*” (m.44) maddesiyle tüccar arasında bilinen uygulamaların aralarındaki sözleşmelerin şartları gibi sayıldığı ifade edilmiştir.

2. AHLÂK TEMELLİ TİCARET HUKUKU KURALLARI

İslâm hukukunda din-ahlâk-hukuk bağlantısının kendisini gösterdiği en önemli alanlardan birini oluşturan ticaret ahlâkı ve hukuku kuralları helâl kazanç ilkesi noktasında birleşmektedirler. Helâl kazanç ilkesine riayet edilmeyerek ticarî kazanç elde edilmesi ticaret ahlâkına aykırı olduğu gibi ticaret hukukuna da aykırıdır.

⁴⁷⁷ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 143 dp.79.

⁴⁷⁸ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 141-142.

⁴⁷⁹ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 143.

⁴⁸⁰ “Cuma günü namaza çağırıldığı (ezan okunduğu) zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu sizin için daha hayırlıdır.” Cuma 62/9.

⁴⁸¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 318.

Bu kapsamda İslâm hukukundaki ahlâk temelli olan ticaret hukuku kuralları; ticaret mallarının haksız olarak elde edilmemesi, ticaretin karşılıklı rızaya dayanarak yürütülmesi, mülkiyetin yaygınlaştırılması, sermayenin belirli şahıslarda yoğunlaşmasının önüne geçilmesi, malların tüketiciye en ucuz ve en kısa yoldan ulaşması, ticaret ürünlerinde fiyat istikrarı, suni fiyat artışlarının engellenmesi, ticaret süjeleri arasında haklı-dürüst rekabetin korunması ve serbest piyasa ekonomisini hakim kılma amaçlarıyla konulmuş olan kuralları ifade etmektedir.

Bu kurallar, ticaretin tarafları ve konusuna ilişkin temel kurallar şeklinde ikiye ayrılarak incelenecektir.

2.1. Ticaretin Taraflarına İlişkin Temel Kurallar

Sözleşmelerin kurucu unsurunu oluşturan taraflar açısından İslâm hukukunda belirli sınırlama ve yasaklamalar öngörülmüştür. Yasaklamadaki gaye mefsedet, yani kötülüğe sebebiyet verecek yolların kapatılmasıdır. Ticarî sözleşmelerin tarafları açısından getirilen bu yasaklamalarla serbest piyasa ortamını engelleyen, suni fiyat artışlarına sebep olarak karaborsacılığa zemin hazırlayan alım satımlar engellenmiştir.

2.1.1. Malı Pazar Dışında Karşılayıp Alma Yasağı (Telakki’r-Rukbân)

Telakki’r-rukân sözcüğü, iki kökten oluşmaktadır. Karşılamak anlamına gelen “telakki” (تلقى) kelimesi “lakıye” kökünden türemiştir. Deve binicisi anlamına gelen “rakîb” (رقيب) kelimesinin çoğulu olan “rukân” ise deve binicileri anlamındadır. Klasik İslam hukuku eserlerine göre pazara şehir dışından mal getiren kişilerin getirdikleri malların pazardaki fiyatını öğrenmelerine fırsat vermeden yolda karşılanıp mallarının ucuz fiyata satın alınmasına “telakki’r-rukân” denilir.⁴⁸²

Kaynaklarda bu fiilden kaçınılması gerektiğine dair hadisler bulunmaktadır.⁴⁸³ Bu fiilin yasaklanmasının nedeni üretici veya tüccarın yolda karşılanarak malının daha ucuza satın alınmasıdır.⁴⁸⁴ Bu durum, hem malın piyasa fiyatının sağlıklı oluşmasına engel olacak, hem üretici ve satıcıların zarara uğramasına, hem de pazar oyuncularını arasında haksız

⁴⁸² Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 103.

⁴⁸³ “Ticaret için pazara getirilmekte olan malları yolda karşılamayın.” Buhârî, “Büyû”, 64, 68, 71; Müslim, “Büyû”, 11, 19; Ebû Dâvud, “Büyû”, 46; Tirmizî, “Büyû”, 46; Nesâî, “Büyû”, 14, 17; İbn Mâce, “Ticârât”, 16; Muvattâ, “Büyû”, 86.

⁴⁸⁴ Şevket Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/1 (2005), 222.

rekabete yol açacaktır. Ayrıca, malın gerçek piyasa değerinin belirlenmediği bir ortamda tüketicilerin de zarara uğraması muhtemel olacaktır. Telakki'r-rukban yoluyla alınan malların, malın değerinin yükselmesi amacıyla bekletilmesi aynı zamanda tekelleşmeye de sebebiyet verecektir.⁴⁸⁵ Bu fiilin yasaklanmasının temel nedeni, üretici ve tüketicinin aldatılmasının önüne geçilmesinin istenmesidir.⁴⁸⁶ Sonuçta hem üretici hem tüketiciye ve hem de topluma yönelik zararları bulunan telakki'r-rukban faaliyeti İslâm hukuku tarafından serbest rekabete aykırı görülerek yasaklanmıştır.

İslâm hukukçuları, telakki'r-rukban yoluyla yapılan sözleşmelerin kuruluş, geçerlilik ve sıhhat şartları açısından bir eksiklik içermediğini, bu nedenle geçerli olduğunu, ancak satıcının sözleşmeyi tek taraflı olarak feshedebileceğini belirtmişlerdir.⁴⁸⁷ Ancak yapılan bu akdin dinî hükmünde ise farklı görüşler mevcuttur.⁴⁸⁸ Burada alıcıya tanınan fesih hakkının günümüz iktisat teorisindeki tam rekabet şartları arasında yer alan mübadeleye konu olan mal veya hizmete ilişkin tarafların eşit ve tam bilgiye sahip olması ilkesiyle bağlantılı olduğu söylenebilir.⁴⁸⁹

Günümüzde devlet, devlet tarafından yetkilendirilmiş şirketler veya özel şirketler tarafından belirli ürünlerde hasat zamanında üreticinin elindeki tüm ürünlerin satın alınıp depolanması ve piyasaya aşama aşama zamlı fiyatlarla sunulması, kârın belirli sayıda kişide kalmasını sağlaması telakki'r-rukban çerçevesinde değerlendirilebilir⁴⁹⁰. Buna karşılık tüketici ve piyasaya zarar verilmesi, tekel oluşturulması, fiyatların suni olarak artırılması söz konusu değilse bu yasağın sınırlarında esneklik yapılması mümkündür. Çünkü bu yasak ile sağlanmak istenen asıl hedef aracılardan üreticiden daha fazla kar kazanmasının engellenerek üretici ve tüketici arasındaki unsurların azaltılmasıdır.

⁴⁸⁵ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 103; Kallek, “İhtikâr”, 21/563; Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 100-101.

⁴⁸⁶ Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, 222; Saleem, *Islamic Commercial Law*, 18-19.

⁴⁸⁷ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2/1321.

⁴⁸⁸ Hanefilere göre yapılan bu fiilde topluma zarar verme kastı varsa tahrîmen mekruh olacaktır. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 103.

⁴⁸⁹ Ekrem Erdem, “İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 6/2 (2020), 189.

⁴⁹⁰ Döndüren, “İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat Rekabet Reklam Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi”, 121.

2.1.2. Aracının Satışı Yasağı

İslâm hukukunun serbest piyasa ekonomisini ve haklı rekabetini sağlamak için getirdiği kurallardan biri de aracının (zarar verici nitelikteki) satışı/şehirlinin köylü adına mal satması yasağıdır. Söz konusu fiili yasaklayan hadislerde⁴⁹¹ “köylü” ifadesi üreticiyi, “şehirli” ifadesi ise aracıyı ifade etmektedir.⁴⁹²

Bu uygulamanın yasaklamasındaki amaç, şehirdeki ticarî ortamı bilmeyenlerin ve yabancı tacirlerin piyasa konusundaki bilgisizliklerinin istismar edilerek zarara uğratılmalarını engellemektir.⁴⁹³ Aynı zamanda alınan ürünlerin depolanması durumunda haksız rekabete yol açmasına, serbest piyasa sisteminin bozulmasına, rantıye sınıfının doğmasına, tekelsizliğe ve karaborsacılığa neden olabileceği için bu şekilde bir yasak öngörülmüştür.⁴⁹⁴ Bu durum ise hem üretici veya pazara mal getirenleri hem de tüketiciyi zarara uğratabilecek bir eylemdir.⁴⁹⁵

Bazı İslâm hukukçuları bu yasaktan kastın simsarlık olduğunu söylemişlerse de⁴⁹⁶, yasaklanan eylemin tüm aracılık faaliyetlerine değil, haksızlıkla yapılan aracılığın ortaya çıkardığı dengesizlik ve bundan dolayı oluşan zarardır.⁴⁹⁷ Bu bağlamda söz konusu yasak ile sistemin suistimale sebebiyet vermesine engel olunması amaçlanmıştır.

“Şehre dışarıdan mal getiren kişi” kapsamına hem yabancılar hem de diğer üreticilerin dâhil edilebileceğini söylemek mümkündür. Nitekim şehir dışından gelerek malını satmaya çalışan kişi, şehirlinin bir yakını olsa dahi simsarlık faaliyeti yine yasaklanmış ve ticaret kervanlarını şehrin dışarısında karşılayarak malların tacirler tarafından satın alınmasını engellemek üzere memurlar görevlendirilmiştir.⁴⁹⁸

⁴⁹¹ “Hiçbir şehirli, köylünün malını satmasın.” Buhâri, “Büyû”, 58, 64, 68, 69, 70, 71; Müslim, “Büyû”, 4, 11, 12, 18-21; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 45; Tirmizî, “Büyû”, 17, 18; Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ’*, thk. Muhammed Muştâfâ el-’A’zamî (Abu Dabi: Muessesetu Zâid b Sultân, 1425/2004). Muvatta, “Büyû”, 96; “Şehirli, köylü adına satış yapmasın! Bırakın, insanları Allah birbirlerinden rızıklandırsın!” Müslim, Büyû’, 20.

⁴⁹² Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 87-88.

⁴⁹³ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/75.

⁴⁹⁴ Kallek, *Hiz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 48; Cemil Liv, “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/36 (2019), 375.

⁴⁹⁵ Halit Çalış, “İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları”, *Dini Araştırmalar* VII/19 (2004), 277.

⁴⁹⁶ Sahabeden Abdullah b Abbas’ın şehirlinin köylü adına satışını simsarlık olarak ifade etmiştir. Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 88; Güler, *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*, 140.

⁴⁹⁷ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 88.

⁴⁹⁸ Müslim, Büyû, 21; Ebu Dâvud, Büyû, 45; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/76.

İslâm hukukçularının çoğunluğu bu yasağa uyulmaksızın yapılan sözleşmelerin geçerliliği konusunda, sözleşmenin şartları yönünden bir eksiklik bulunmadığı için geçerli oldukları kanaatine varmışlardır.⁴⁹⁹

Zarar veren aracılığı yasaklayan hadislerde, yasağa rağmen satış işlemi yapıldığı takdirde, pazar fiyatını öğrenen satıcıya sözleşmeden cayma imkânı tanınmıştır.⁵⁰⁰

Aracıların üretici adına ürün satışının engellenmesi, üreticilerin ürünlerini pazarda bizzat satmaları ile üretici ve tüketici arasındaki zincirin kısa olması sağlanarak pazar fiyatlarının daha uygun olması sağlanacak, bu sayede piyasaya olan müdahaleler azalacağı için fiyatlarda doğal olmayan artışlar olmayacak, böylece tüketiciler de ürünleri daha ucuza alabileceklerdir.⁵⁰¹ Bu kural hem üretici hem tüketicinin zarar görmesini engellemeyi amaçlamaktadır. Buna ek olarak zarara uğrayan üreticiler veya yabancı tacirlerin başka piyasalara yönelme riski de önlenmekte, iktisadî hayatta diğer piyasalarla haklı bir rekabet de sağlanmış olmaktadır.⁵⁰² Osmanlı döneminde piyasaya mal ve ürün getiren üreticilerin bizzat kendilerinin pazarda satış yapabilmelerine yönelik düzenlemeler yapılmıştır.⁵⁰³

Günümüzde üretici ve tüketici arasındaki bağlantıyı sağlamak eski dönemlerdeki kadar kolay olmamaktadır. Her şeyden önce, karmaşık ekonomik ilişkiler içerisinde imalat ve pazarlama ayrı birer sektör haline gelmiştir. Pazarlamada aracı kurumlar olarak ticarî simsarlık, komisyonculuk, distribütörlük gibi kurumlar oldukça yaygındır ve üretim ürünlerinin daha hızlı ve kolay bir şekilde üreticiye sunulmasını sağlamaktadır. Üreticiler mallarını bizzat satamadıkları için sayılan aracı kurumlara satmak zorunda kalmaktadırlar. Aracı kurumların oldukça fazla olması, ürünlerin oldukça fazla el değiştirmesine, bu da suni bir fiyat artışına neden olabilmektedir. Üretici, mallarını piyasa değerinden daha az fiyata satmak zorunda kaldığı için çözümü üretimi azaltmakta bulmakta, tüketici de üretimin azalmasından dolayı söz konusu ürünleri daha pahalıya almak zorunda kalarak zarar etmektedir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁹ Hanefilere göre yapılan bu fiilde topluma zarar verme kastı varsa tahrîmen mekruh olacaktır. Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 104.

⁵⁰⁰ “Şehir dışından mal getirenleri (pazara gelmeden) yolda karşılamayın. Kim bu şekilde yolda karşılayarak (ucuza) bir şey satın alırsa, mal sahibi pazara gelince (piyasayı öğrenince alışverişi bozma veya kabul etme konusunda) serbesttir.” İbn Mâce, *Ticâret*, 16.

⁵⁰¹ Liv, “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”, 376.

⁵⁰² *Hadislerle İslam*, 2015, 5/76.

⁵⁰³ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 147.

⁵⁰⁴ Liv, “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”, 377.

Suni fiyat artışları ve üretici ile tüketiciyi hile ve aldatmayla zarara uğratacak nitelikte olmayıp onlara yardımcı olma niteliği taşıyan aracılıklar meşrû görülmüştür.

Günümüzde yapılan aracılık mahiyetinde olan simsarlık, komisyonculuk faaliyetleri yardımlaşmadan ziyade malın ticaretini yapma ve bundan fahiş kar kazanma amaçlı olduğundan aracı sayısındaki her artış malın maliyet fiyatının üzerine eklenmesi sonucunu doğurmaktadır.⁵⁰⁵ Bu açıdan üretici ve tüketici arasındaki zincirin kısalmasına ve düzenlenmesine yönelik olan bu yasak toplumun her kesimi için faydalı olacaktır. Ancak üretici ve tüketiciyi koruyarak aracının da hakkaniyetli bir şekilde kazanmasını sağlayacak dengeli aracılık sistemi ile yapılan, fiyatın fahiş şekilde artışına sebep olmayan hizmet, yardım, pazarlama ve dağıtım faaliyetleri bu yasak kapsamında olmayacaktır.⁵⁰⁶

Aracı unsurların karaborsacılık ve tekelleşme gibi muamelelerle arz talep dengesini ve serbest piyasa ortamını bozarak aşırı kâr kazanmaları haksız bir kazanç oluşturmaktadır.⁵⁰⁷ Üreticinin aracı ve satıcılar kadar kazanç sağlayamaması ise üretimde düşüşe sebebiyet vererek arzı azaltıp mal veya üründe pahalılığa yol açacaktır.⁵⁰⁸ Aksi takdirde ticari işlemde kazanç sağlayan üretici ve bundan faydalanacak olan tüketici yerine sadece aracılar olur bu ise hakkaniyete uygun değildir.⁵⁰⁹

Bu bağlamda İslâm ticaret hukuku ve iktisadî düzeninin getirdiği hükümlerle üreticilerin ve tüketicinin hakkı korunarak emeksiz veya az emekle spekülâtif aracılardan ortadan kaldırılması hedeflenmiş, haklı rekabetin sağlandığı gelişmiş serbest bir piyasa modeli oluşturulmuştur.

2.1.3. Ticarî Süje ve Devlet Arasındaki İlişkili Kurallar

Ticarî süjelerin devlet ile olan ilişkisi, devletin serbest piyasa düzenini oluşturması ve koruması ile üreticiden tüketiciye kadar olan zincirdeki her bir unsurdan aldığı verginin hukuka ve ahlâka uygun bir şekilde helâl kazanç ilkesi ile adalet ve hakkaniyet esaslarına bağlı olarak belirlenmesi hususlarında kendisini gösterir.

İbn-i Haldûn'a göre devletin ticaretin en büyük pazarı olma sıfatıyla vergi ve diğer araçlarla serbest piyasa düzenine dahil olarak ticaret ve üretim sahasına girmesi zararlı

⁵⁰⁵ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 88.

⁵⁰⁶ Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 88-89; Akar, "İslâm'ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlakî Prensipler", 64.

⁵⁰⁷ Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", 391.

⁵⁰⁸ Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", 391.

⁵⁰⁹ Köse, *Ticaret*, 46.

sonuçlara sebebiyet verebileceğinden devletin üreticilerden makul miktarda vergi alarak serbest piyasa düzenini hâkim kılması gerekmektedir.⁵¹⁰

2.1.3.1.Vergi

Vergi devlet tarafından kamu giderlerinin karşılanması amacıyla kişilerden cebren ve karşılıksız olarak toplanan iktisadî değeri ifade etmektedir.⁵¹¹

Zekât (زكاة – زکات) kelime manası olarak “artma, arıtma, övgü, bereket” anlamına gelmektedir. Istılâhî anlamı ise Kur’ân’da belirtilmiş olan sınıflar için tasarrufta bulunmak üzere dinen zengin sayılan olarak görülen Müslümanların mallarından alınan belirli miktardaki paydır.⁵¹²

İslâm topluluklarında her dönemde devlet kamu harcamaları için zekât dışında farklı isimler altında örfî vergiler alındığı görülmektedir. Zekât bahsinde ticarî malların zekâtı⁵¹³ ayrı olarak düzenlense de bu vergiden ayrı olarak ele alınmıştır. Bu bağlamda zekât ve verginin birbirine benzer ve farklı yönleri bulunmaktadır. Buna göre zekât ve vergi devlet tarafından karşılıksız ve cebren alınıp toplum yararına harcanması benzetmekle birlikte; anlam, kapsam, mükellefleri, matrah ve miktarları, harcanılan yerler ve devlet ile ilgisi bakımından aralarında farklılıklar vardır.⁵¹⁴

İslâm vergi hukukuna göre verginin sebebi yalnızca üretim olup tüketimden vergi alınmamaktadır.⁵¹⁵ Zekâtta ibâdet yönünün bulunması sebebiyle zekat sadece vergi değil bir nevi ‘dinî-malî vergi’ veya ‘ibâdet-vergi’ niteliğindedir.⁵¹⁶ Bu anlamda zekâtın kamu harcamaları için kullanılma özelliği yoktur. Zekâtın doğrudan ihtiyaç sahiplerine geçimlerini karşılamak üzere verilmesi gerektiğinden toplumsal yansıması dolaylı olacaktır.

Vergi, ticaret ve sanayi kuruluşlarından elde edilen kâr üzerinden alınırken zekât, üzerinden belirli bir süre geçmiş ve nisab miktarını aşmış mal üzerinden alınmaktadır. Bu

⁵¹⁰ İbn-i Haldûn, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004), 1/369-375.

⁵¹¹ M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/52.

⁵¹² Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197; Nası Aslan - Hasan Kayapınar, “Mâlî Hukuk”, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 552-553.

⁵¹³ Bkz. Erkal, “Zekât”, 44/200-201.

⁵¹⁴ Osman Eskicioğlu, “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), 228; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 139-140; Aslan - Kayapınar, “Mâlî Hukuk”, 556.

⁵¹⁵ Osman Eskicioğlu, “İslam’da Ekonomik Sistem”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadî Özel Sayısı (2010), 44; Eskicioğlu, “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”, 237.

⁵¹⁶ Eskicioğlu, “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”, 228; Yaman - Çalış, *İslam Hukuku*, 139.

sebeple vergi matrahı ile zekât matrahı birbirinden farklıdır.⁵¹⁷ Devlet vergi alırken zekât niyetiyle almamakta, dağıtımını da zekât esaslarına göre yapmamaktadır. Bu sebeple zekâtın vergi olarak değerlendirilmesi ve vergiden mahsup edilmesi mümkün değildir.⁵¹⁸

Yukarıda zikredilen sebeplerden ötürü çalışma konusu ile ilgisi bağlamında zekât konusuna ayrı bir başlık açılmayarak verginin helâl kazanç ilkesi ve adalet ile hakkaniyet esaslarına bağlı olarak belirlenmesi kapsamında ahlâk temelli bir ticaret hukuku normu olarak yerinin ne olduğuna dair bilgi verilmesi ile yetinilmiştir.

Cahiliye döneminde tacirlerin ödemek zorunda oldukları vergi miktarı çarşı üzerinde hükmü geçen siyasi güce bağlı olarak değişmiştir. Pazar, hangi kabile tarafından düzenlenmişse vergiyi o kabile toplamıştır. *Meks* adı verilerek alınan bu vergi pazarlarda yer alanlara yüklenen bir vergi olup bir nevi pazarda satılan mallar üzerine konan iç gümrük vergisi niteliğinde alım satım vergisi olarak görülmüştür.⁵¹⁹ Bunun dışında pazar vergisi, gümrük vergisi ve cizye adı altında vergiler alınmıştır.⁵²⁰ Mağduriyete sebep verecek boyuta ulaşan bu gibi vergiler İslâm hukuku kurallarıyla ortadan kaldırılmıştır.

Medine Pazarı kurulduğunda Hz. Peygamber ilk kural olarak yeni kurulan bu ticaret mekânındaki ticari işlemlerden vergi alınmayacağını ifade etmiş,⁵²¹ uygulaması dört halife döneminde de devam etmiştir.⁵²² Bu pazarda, malların ithalatı veya ihracatı için herhangi bir izin öngörülmediği gibi piyasalar arası transferi önleyen bir ticaret engeli de yer almamıştır.⁵²³

2.1.3.2.Fiyat Tahdidi (Narh/Tes'ir)

“*Narh*” (نرخ) Farsça kökenli bir kelime olup tüketiciyi korumak, değerinden daha yüksek bir fiyata satılan mal satışını önlemek üzere zorunlu ihtiyaç mallarına yetkili mercilerce konan ve uyulması zorunlu olan sabit fiyat veya belirlenen bedeli ifade etmektedir.⁵²⁴ “*Tes'ir*” (تسعير) ise Arapça bir kelime olup sözlükte bir şeye narh koymak,

⁵¹⁷ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 768.

⁵¹⁸ Döndüren, *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*, 296.

⁵¹⁹ Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 38.

⁵²⁰ Hüseyin Baysa, *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2011), 41; Erdem, “İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme”, 189.

⁵²¹ “Burası sizin çarşınızdır. Bu çarşı kapatılmayıp daima işler hâlde kalsın, burada kimseden vergi alınmasın!” İbn Mâce, *Ticâret*, 40. Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 199.

⁵²² Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 179; Kallek, “Pazar”, 34/195.

⁵²³ Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 196.

⁵²⁴ “Kubbealti Lugati - Narh” (Erişim 25 Haziran 2022).

fiyatını sınırlamak anlamına gelmektedir.⁵²⁵ İslam hukuk ve ekonomisi terminolojisinde, kamu yararı sebebiyle toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan mal, hizmet ve ürünlerin piyasa fiyatlarına devlet tarafından doğrudan müdahale edilerek belirli sınırları aşmasının önlenmesi maksadıyla resmî tavan fiyat belirlenmesine *narh* denilmektedir.⁵²⁶ Asgari veya sabit fiyatın belirlenmesi de geniş anlamda narh kavramına dahildir.⁵²⁷ Fiyatını belirleme, kıymetini değerlendirme manalarına gelen fiyat/fiyatlama *narh*, *tes'ir* veya *tahdid* olarak da adlandırılmaktadır. Narh uygulamasıyla kalite ve fiyat denetimi gerçekleştirilerek tekelleşme, arz ve talebin düzenlenmesi ile de üretim, fiyatlama ve bölüşüm meselesi çözülmüştür.⁵²⁸

Hiz. Peygamber, fiyatların çok arttığını söyleyip fiyatta belirleme yapmasını isteyenlere, fiyatların Allah'ın öngördüğü şekilde şekillendiğini, her insanı rızıklandırmanın Allah olduğunu ifade etmiş, fiyat konusunda bir müdahale yapılmaması gerektiğini, piyasa şartlarına göre fiyatların belirleneceğini söylemiştir.⁵²⁹ Serbest fiyat politikasının işlediği ve arz talep dengesinin tam olarak sağlandığı bu dönemde Hiz. Peygamber narh uygulamasından kaçınmış ancak bunu tamamen de yasaklamamıştır.⁵³⁰

Ancak, sonraki dönemlerde kamu yararı sebebiyle devletin fiyat belirlemesinin zorunluluk halini aldığı dönemler yaşanmaya başlamıştır.⁵³¹ Yeni kurulan Medine pazarına rağbet edilmesi, yabancı tacirlerin farklı piyasalara yönelmesinin engellenmesi, karaborsacılığa geçit verilmemesi gibi amaçlarla narh sistemi işletilmeye başlanmıştır. Söz konusu gereklilikler piyasadaki istikrarın sağlanması amacıyla yapılacağı için Hiz. Peygamber'in fiyatların belirlenmemesi konusundaki maksatların arkasındaki etkin sebep ve gerekçeye yine uyulacağı ve bunun maslahata uygunluğu ifade edilerek devlet tarafından narh uygulaması yapılmıştır.⁵³² Hiz. Ömer hilafeti döneminde yüksek fiyattan satış yapan bir kişiyi ticaretten men etmiş bir müddet sonra ise tekrar dönerek satım yapmasına izin vermiş;

⁵²⁵ Sarı, *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*, 756.

⁵²⁶ Cengiz Kallek, "Narh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/387.

⁵²⁷ Kallek, "Narh", 32/387.

⁵²⁸ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 100.

⁵²⁹ "Fiyatları belirleyen Allah'tır." Tirmizî, *Büyû*, 73; "Ben, hiçbirinizin kendisine yaptığım bir haksızlıktan dolayı kan veya mal konusunda benden alacaklı olmayacağı bir hâlde Allah'a kavuşmayı dilerim." Ebû Dâvûd, *Büyû* (İcâre), 49.

⁵³⁰ Kallek, "Narh", 32/387-388; Cengiz Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 259.

⁵³¹ Topal, "İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler", 219-220.

⁵³² *Hadislerle İslam*, 2015, 5/114; Kamali, *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*, 120; Döndüren, *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*, 35.

H. Ali de narh uygulamasının yapılmasını talep eden kişilerin bu isteklerini kabul etmemiştir.⁵³³

Ticaret ahlâkı ve fıkhnın gözetildiği, tüketicinin aleyhine bir işlemin özellikle karaborsacılığın yapılmadığı, arz talebe göre oluşan serbest piyasa ortamında narha yani fiyat tahdidine izin verilmemiştir.⁵³⁴ Toplumda genel ve ticarî ahlâkî zâfiyetlerin görülmeye başlaması ve bunların giderek artması, fiyatların doğal olmayan şekilde yükseltilmesi ve toplumun bundan büyük bir zarara uğramaya başlaması sebebiyle kamu yararı gözetilerek narh uygun görülmüştür.⁵³⁵

Buna göre narhın;

- Söz konusu malın kamuya zarar verecek kadar fiyatının artması,
- Kamunun bu mala ihtiyaç duyması,
- Devletin, kamunun ihtiyacını zorunlu narhtan başka bir usulle giderememesi, örneğin arzın azaltılmasıyla veya ihtikâra karşı alınan önlemler ile giderilemeyecek şekilde olması,
- Malın piyasadaki fiyat artışının spekülasyonlar sebebiyle gerçekleşmesi,
- Mecelle kaidesi ‘zarar ve mukâbelebi’z-zarar yoktur’ gereği hem satıcı hem de alıcıların ve tüketicilerin yararının hedeflenmesi,
- Satıcılar için makul bir kâr payı hesabında bulunularak yetkililerin adalet esasına bağlı olarak hareket etmesi,
- Narhın kanuni esaslara bağlı olarak düzenlenmesi,
- İşlemlere karşı yargı yolunun açık tutulması

şartları altında yapılabileceği kabul edilmektedir.⁵³⁶

Narh uygulaması amaç olmaktan ziyade devletin piyasadaki olumsuz işleyiş şartlarını düzeltmek için kullandığı bir araçtır.⁵³⁷ Kamu yararına yönelik adaletli bir piyasa

⁵³³ Kallek, “Narh”, 32/388; Bal, *Arap Yarımadası’nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 101.

⁵³⁴ Mehmet Köroğlu, *İslâm Hukukunda Fiyat Tahdidi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995), 51 y./21.

⁵³⁵ Köroğlu, *İslâm Hukukunda Fiyat Tahdidi*, 21-22.

⁵³⁶ Kallek, “Narh”, 32/388; Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 262-263; Arslan, *İslâm’da Tüketici Hakları*, 56-57, 59; Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 114; Akça - Bozatl, “Hisbe”, 58.

⁵³⁷ Çalış, “İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları”, 293.

ortamının sağlanması amacıyla yapılması, bu uygulama için bir hukuka uygunluk sebebi niteliği taşımaktadır.

Zira serbest piyasa ortamının ve tam rekabetin sağlandığı bir piyasada, gerekmediği halde devletin piyasaya müdahale etmesi piyasayı daraltıp karaborsacılığa (ihtikâra) sebep olabilecektir.⁵³⁸ Devletin, yalnızca tam rekabetin sağlanamadığı durumlarda ve karaborsacılık, tekelcilik gibi haksız uygulamalar yaygınlaşmaya başladığında fiyatlara müdahalesi söz konusu olmuştur.⁵³⁹ Devlet veya düzenleyici otoritenin, enflasyon gibi durumlarda müdahalede bulunması gerektiği halde herhangi bir müdahalede bulunmayıp müdahaleden kaçınması ve yükümlülüğünü yerine getirmemesi adaletsizliklere yol açabilecektir.⁵⁴⁰

Narh genellikle fiyatta üst satışın belirlemesi şeklinde olmuştur ancak üreticiyi koruma gayesiyle en düşük satış fiyatı belirlemesi de narhın kapsamındadır.⁵⁴¹ Narh ile tek fiyat belirlemesinin yapılması da mümkündür.

Narhın fikhî hükmü, hangi mallara, hangi zorunlu hallerde uygulanabileceği konularında İslam hukukçularının farklı görüşleri mevcuttur. Bütün İslam hukukçuları, doğal şartlardaki arz ve talebe göre fiyatın belirlenmesinin İslam hukukuna uygun olduğu konusunda hemfikirdir. Delilleri, İslam hukukunun asli kaynaklarındaki hükümlerdir.⁵⁴²

Bazı İslam hukukçularına göre narh ile fiyatlara müdahale belirli bir zaman ile kısıtlıdır. Bu zaman dilimi ise müdahaleyi gerektiren durumun ortaya çıkışından, uygun ve doğal piyasa şartlarının tekrar oluştuğu zamana kadardır.⁵⁴³

⁵³⁸ Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*, 102; yol açacağı diğer olumsuzluklar için bkz. Bilal Ahmed Qazi, "Fiyat Müdahalesinin Şer'i Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları", *İslam İktisadi ve Piyasa*, ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut (II. İslam İktisadi Atölyesi 5-6 Nisan 2014, İstanbul: İGİAD Yayınları, 2015), 118.

⁵³⁹ Kallek, "Narh", 32/388.

⁵⁴⁰ Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 59.

⁵⁴¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 330; Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 63-65.

⁵⁴² Hanbelî ve Şafîî âlimleri enflasyon döneminde dahi devletin fiyatları sabitlemesinin caiz olmadığını, bu durumun adaletsiz bir uygulama olduğunu beyan etmişlerdir. Hanefî âlimleri ise normal şartlarda devletin müdahalesinin yasak olduğunu ancak satıcıların gerçek piyasa değerinin çok üstünde olan fiyatlara çıkmaları durumunda devletin satıcılarla irtibata geçerek müdahalede bulunabileceğini belirtmişlerdir. Maliki âlimleri ise fiyatlara müdahale için satıcı tarafından mal üzerinde yapılan fiyat artırımının çok büyük nitelikte olmasına gerek olmadığını, piyasa değerinin üstündeki küçük bir artışın bile devlet veya düzenleyici otorite tarafından müdahale yapılması hakkını oluşturacağını söylemektedirler. Ayrıca devlet veya düzenleyici otoritenin enflasyon durumunda yapabileceği fiyat müdahalesinin cevazlık durumunu oluşturacak şekilde değil zorunlu nitelikte bir sorumluluğu olduğu görüşüyle Hanefî âlimlerin görüşünden ayrılmaktadırlar. Bkz. Köroğlu, *İslâm Hukukunda Fiyat Tahdidi*, 27 vd.

⁵⁴³ Köroğlu, *İslâm Hukukunda Fiyat Tahdidi*, 44.

Bu halde fiyatları devletin narh/tes'ir yoluyla belirlemesi İslam hukuku açısından uygun görülmemiş, narh uygulamasından farklı bir fiyata satış yapmak mezheplerce tartışılmış ve çeşitli hükümler verilmiştir.⁵⁴⁴ Bu konuda doğrudan Kur'an ve sünnette bir hüküm yer almamaktadır. Şartları oluştuğunda narhın yapılabileceği görüşünde olan İslâm hukukçuları narh ile belirlenen fiyatın ihlali durumunda verilecek hüküm konusunda farklı görüşlere sahiptir. Bu durumda verilecek müeyyide konusunda ise ta'zîr cezasına hükmedilebileceği belirtilmiştir⁵⁴⁵. Çeşitli mezhep görüşlerine göre narha riayet edilmemesine ceza yaptırımını olarak tenbih, sopa, para cezası, müsâdere, hapis, ticaretten menetme gibi ta'zîr cezaları verilebileceği kabul edilmiştir.⁵⁴⁶

İslam tarihinde Emevîler Dönemi'nden itibaren her İslâm devletinde narh uygulamasının temel gıda ürünleri gibi belirli ürünlerde tatbik edildiği görülmektedir.⁵⁴⁷

Osmanlı iktisat düşüncesi ve uygulamasında da narh uygulaması büyük bir yere sahip olmuş, narh düzenlemesinin yapılmasında hassasiyet gösterilmiş, piyasalar için narh uygulaması zaruri görülerek klasik dönem Osmanlı iktisadî hayatında fiyat politikasının temelini teşkil etmiştir.⁵⁴⁸ Narh sisteminin kurumsal çerçevesini oluşturan esnaf teşkilatları aracılığıyla piyasaların, üretim ve arzın düzenlenmesi sağlanmış, tekelci eğilimler önlenmiştir. Bunun haricinde esnaf teşkilatlarının başı olan kadılar ve Hisbe teşkilatı görevlisi muhtesiplerle çarşı ve pazarlar ve günlük, mevsimlik, savaş ve abluka dönemleri, kıtlık zamanları, Ramazan ayı öncesi, sefer zamanı gibi dönemlerde yeni fiyat tespitleri yapılmış ve narhlar sicillere işlenmiştir.⁵⁴⁹

Osmanlı döneminde belirlenen narh uygulamasına uymayan tacir ve esnafa bedenî, malî, hürriyeti kısıtlayıcı veya manevî cezalar uygulanmıştır.⁵⁵⁰ Tanzimat Dönemi'nde çıkartılan 1851 tarihli Ceza Kanunnamesinin üçüncü fasılda yer alan 19. maddesinde eksik tartarak veya narhtan daha fazlaya satış yapan bakkal, kasap ve fırıncılara sopa ve hapis

⁵⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kallek, "Narh", 32/387-388.

⁵⁴⁵ Kallek, "Narh", 32/389.

⁵⁴⁶ Kallek, "Narh", 32/388-389; Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", 268; Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*, 117; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 336-337; Mohammad Hashim Kamali, "Tas'ir (Price Control) in Islamic Law", *The American Journal of Islamic Sciences* 11/1 (1994), 34.

⁵⁴⁷ Kallek, "Narh Konusuna Yeniden Bakış", 268.

⁵⁴⁸ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 135.

⁵⁴⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Narh (Osmanlılar'da)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/390; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 335; Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 135.

⁵⁵⁰ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı İstanbul'unda Esnaf ve Ticaret* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018), 72; Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 150.

cezaları öngörülmüştür. Fiilin tekrarında ise söz konusu kişilerin ticaret yapmaktan menedilerek esnafıktan çıkarıldıkları bilinmektedir.⁵⁵¹ Karaborsacılık yaparak temel ihtiyaç maddelerini piyasanın üstünde bir fiyat belirleyerek satanların da meslekten menedilmesi mümkün olarak görülmüştür.⁵⁵²

Narhı destekleyen bazı yazarlara göre piyasada tam rekabet bu sebeple oluşmamaktadır.⁵⁵³ Osmanlı'daki narh uygulaması sayesinde haksız rekabet ve tekelci eğilimlerin engellendiği, fiyatların arz-talebe göre oluşmasının sağlandığı ve fiyat denetiminin düzenlenerek sistematik hale gelmesi sayesinde eksik rekabet ortamının tam rekabete mümkün olduğunca yaklaştığı kabul edilmektedir.⁵⁵⁴

Günümüzde de devletin özellikle temel gıda, konut ve otomotiv gibi belirli ihtiyaç konularında fiyatlara müdahale etmesinin kamu menfaatinin ve halkın refahının sağlanması, tüketicinin korunması açısından gerekli olduğu söylenebilir.⁵⁵⁵

Günümüzde ticarî faaliyetlerin artması ve tekel oluşturma eylemlerinin yoğunlaşması sebebiyle kamu yararının sağlanması, manipülasyonların, spekülasyonların önlenmesi ve ürünleri alım gücü düşük olan tüketicilerin muhafazası amacıyla azamî fiyat düzenlemeleri yapılmaktadır.⁵⁵⁶ Sabit fiyat ve tavan fiyata dair yapılan düzenlemeler ise yine aynı maksatlarla üretimi veya düzenlemesi elektrik, doğal gaz, su, petrol, iletişim, toplu taşıma ücretleri gibi devlet tekelinde olan kurumlar tarafından sağlanan mal ve hizmetler için yapılmaktadır. Taban fiyat belirlemeleri ise devletin üretim ve üreticiyi korumak adına belirli mal ve ürünlerde veya işçi ücretlerinde uygulanmaktadır.⁵⁵⁷ Bu kapsamda devlet tarafından üreticilerin ve tüketicilerin korunması amacıyla taban fiyatları belirlenmekte ve destekleyici satın alımlar yapılmaktadır. Fiyat belirlemeleri ve destekleyici alım uygulamalarının hatalı yapılması durumunda piyasada karaborsacılık ve tekelciliğin ortaya çıkma tehlikesi söz konusu olur.

⁵⁵¹ Ahmet Gökçen, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), 75; Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 299.

⁵⁵² Akt. dn. Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 355.

⁵⁵³ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 151.

⁵⁵⁴ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 152.

⁵⁵⁵ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 329; Kamali, “Tas’îr (Price Control) in Islamic Law”, 36.

⁵⁵⁶ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 101; Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 270.

⁵⁵⁷ Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 270.

Devletler, fiyatlardaki artışlara doğrudan müdahale etmek yerine haksız rekabeti engellemek ve üreticileri korumak amacıyla yerli üretimi teşvik, piyasaya alıcı veya satıcı şeklinde girme yöntemi gibi piyasadaki spekülasyonları ve manipülasyonları önleyici nitelikte tedbirler almaktadırlar.⁵⁵⁸ Buna ek olarak fiyat artışı yaşanan ürünlerde vergi indirim veya muafiyeti ya da ihracatının kısıtlanarak piyasaya arzın sağlanması gibi yöntemler de tercih edilmektedir.⁵⁵⁹

Narh ile bağlantılı olarak değinilmesi gereken bir başka konu kâr haddi meselesidir. Fiyatta belirlemenin yapılması ürünün satışını gerçekleştiren esnaf ve tacirleri de etkilemektedir. Bu bağlamda Osmanlı örneğine bakıldığında zaman esnaf ve tacirlerdeki kâr haddinin %5-%15 arasında belirlendiğini, çoğunlukla %10 olduğu, ancak ticaretin konusuna bağlı olarak bazı önemli ihtiyaç maddelerinde bu oranın daha da düşebildiği görülmektedir.⁵⁶⁰

2.2. Ticaretin Konusuna İlişkin Temel Kurallar

2.2.1. Haksız Rekabet Yasağı

“*Rekabet*” sözcüğü Arapça kökenli bir kelime olup (رَقَب) “*rakabe*” kökünden türemiştir. Sözlük anlamı gözetmek, korumak, beklemek ve kontrol etmek demektir.⁵⁶¹ Rekabet kelimesinin İslam hukuku ve iktisadındaki karşılığı “*münâfese*”dir. *Münâfese* olumlu bir rekabet göstererek başkasına ait bir şeyin benzeri niteliğinde olan için çaba harcama anlamına gelen ahlâkî bir terimdir.⁵⁶²

Günümüz hukukundaki rekabet ile İslam hukukundaki rekabet kavramı birçok noktada birbirinden farklı özellikler arz etmektedir. Günümüz hukukunda genelde bireysel menfaat esas alınırken, İslam hukukunda bunun yanında toplumsal menfaate de büyük önem atfedilmiştir. Bu nedenle İslam hukukundaki olumlu, doğru rekabetin oluşumuna hem bireysel hem de toplumsal manadaki ahlâkî unsurlar temel teşkil etmektedir.⁵⁶³ Bu ahlâkî

⁵⁵⁸ Kallek, “Narh”, 32/389; Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 264, 270; Kamer, *İslam Hukuku’na Göre Yıkıcı Fiyat*, 108.

⁵⁵⁹ Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 266; Liv, “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”, 389.

⁵⁶⁰ Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, 75.

⁵⁶¹ Döndüren, “İslam Hukukuna Gore Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet”, 117.

⁵⁶² “MÜNÂFESE - TDV İslâm Ansiklopedisi”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Haziran 2023).

⁵⁶³ Kamer, *İslam Hukuku’na Göre Yıkıcı Fiyat*, 41.

unsurlar arasında adalet, kanaat, doğruluk, saygı, merhamet, îtidal, karşılıklı güven ve dayanışma sayılabilir.

Rekabetin olması gereken mânâda teşvik edilmesi ve gelişmesinin, ürünün kalitesini artırma, fiyatın düşmesini sağlayarak daha fazla alıcıya hitap edilmesi, birey ve toplumda refah seviyesinin yükselmesi gibi katkıları bulunmaktadır.⁵⁶⁴ Bu katkılar aynı zamanda adil gelir dağılımının sağlanmasında hem üretici hem de tüketiciye fayda sağlamaktadır.

İslâm hukuku klasik kaynaklarında “*haksız rekabet*” kavramı yer almamaktadır. Bu konuda bazı İslam hukukçuları modern iktisat anlayışı ile paralel bir tanım yaparak bu tanıma İslâm iktisadının esaslarını eklemişler ve buna göre haksız rekabeti, zarardan sakınma ve iyi niyetle hareket etme ilkelerine aykırı olarak, zarar verici hareketlerle ekonomik faaliyet serbestisi ve rekabet hakkının kötüye kullanılması şeklinde tanımlamışlardır.⁵⁶⁵

Üretici veya satıcının sadece kendi menfaatlerini gözeterek haksız rekabet oluşturacak şekilde hareket etmesi, İslâm hukukuna ve iktisadına aykırı görülmüş, bu tür hareketler içerisinde bulunan kişilere devletlerin ilgili ve sorumlu görülen kurumları tarafından birtakım yaptırımlarda bulunulmuştur.

İslâm hukukunda yıkıcı ve haksız rekabet yerine hukuka ve ahlâka uygun yapıcı rekabetin tesis edilmesi hedeflenmiştir.⁵⁶⁶ İslam hukuku aslî kaynaklarında piyasa fiyatının serbest rekabet ortamında baskılardan ve kötü niyetli müdahalelerden uzak bir şekilde oluşması için çeşitli tedbirler öngörülmüştür. Bu tedbirlerle haksız rekabet bazı müeyyidelerle önlenmeye çalışılmıştır.

İslâm hukukuna göre rakibe ait malı kötüleme, mal hakkında doğru olmayan aldatıcı nitelikte bilgiler verme, aldatıcı reklam yapma, satıcıları pazara girmeden karşılama (*telakki’-r rukbân*), müşteri kızııştırma (*neceş*), pazarlık veya satım işlemi üzerine pazarlık veya satım işlemi yapma, aracının satışı yasağı (*şehirlinin köylü adına mal satma yasağı*), tekellecilik, karaborsacılık, gerçeğe muhalif bilgi verme, iş hayatı şartlarına uymama gibi fiiller haksız rekabet fiillerinin başlıcalarındandır.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Kamer, *İslam Hukuku’na Göre Yıkıcı Fiyat*, 42.

⁵⁶⁵ Mustafa Cevat Akşit, *Modern Ticaret Hukuku ve İslam Ticaret Hukukunda Haksız Rekabet* (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2019), 42; Akşit, *İslam’da Ticaret Prensipleri*, 68; Kamer, *İslam Hukuku’na Göre Yıkıcı Fiyat*, 43; Kallek, *İslâm’ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 186.

⁵⁶⁶ Akça - Bozatlı, “Hisbe”, 62.

⁵⁶⁷ Akşit, *Modern Ticaret Hukuku ve İslam Ticaret Hukukunda Haksız Rekabet*, 42-51; Doyar vd., 52 *Konuda Ticaret Ahlakı*, 186.

İslâm hukukundaki bu esasların günümüz Türk Ticaret Kanunu'ndaki haksız rekabet hükümleri ile aynı paydada bulunduğunu, serbest piyasa ekonomisi esasını sağlarken aynı zamanda rekabetin haksız kullanımı engelleyecek hükümlerin benzer nitelikte olduğunu söylemek mümkün gözükmektedir.

2.2.2. Suni Fiyat Artışına Neden Olma (Neces Satışı) Yasağı

Sözlükte “kışkırtıp yerinden çıkarmak, bir yerden bir yere kaçtırmak ve sözü yaymak” gibi anlamlara gelen (نجش) “*neces*”, ticarî bir kavram olarak *gerçek niyeti malı satın almak olmayan kişinin başkalarını satın almaya teşvik için alıcı gibi gözükerek doğal olmayan yol ile fiyat artışına neden olması* anlamına gelmektedir.⁵⁶⁸

Necesste amaç, mala daha fazla fiyat vererek rağbet bulduğu görüntüsünü vermektir. Satış sözleşmesinin kurulması aşamasında gerçek alıcı olmadığı halde kişinin müşteri kızıstırıp fiyatı yükseltmek için alım satıma dahil gibi gözükerek satım konusu mala ilginin fazla olduğu intibasını uyandırmasıdır. Bu kapsamda necesin alıcının iradesinin yanlış bilgilerle oluşmasına yol açan sözlü bir aldatma olduğu söylenebilir.⁵⁶⁹

Aynı amaçla fakat malın değerini düşürmek için yapılan faaliyetler de neces kapsamında sayılmaktadır.

Neces sözleşmenin yapıldığı sırada olabileceği gibi sözleşmenin kesinleşmesinden sonra da yapılabilir.⁵⁷⁰

Hz. Peygamber'in neces yaparak müşteri kızıstırmayı yasaklayan hadisleri bulunmaktadır.⁵⁷¹

Necesin söz konusu olduğu sözleşmelerin hukukî geçerliliği konusunda ise mezhepler arasında farklı görüşler bulunmaktadır.⁵⁷² Mezheplerin görüşleri

⁵⁶⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmi*, 103; Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 81.

⁵⁶⁹ Abdüsselâm Arı, “Fıkıh Açısından Sözleşmelerde Karşı Tarafı Yanıltma (Hile)”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 254.

⁵⁷⁰ Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 81.

⁵⁷¹ “Neces yapmayınız.”; “Kimse Müslüman kardeşinin satışına mani olup kendi malını satmasın...” “...Birbirinizin satışı üzerine satış yapmayın ve müşteri kızıstırmayın!” Müslim, *Büyû*, 11, Buhârî, *Büyû*, 58, 64, 70; Müslim, *Nikâh*, 52; *Büyû*, 11; Ebû Dâvûd, *Büyû*, 44; Tirmizî, *Büyû*, 65; Nesâî, *Büyû*, 17; İbn Mâce, *Ticârât*, 14; Müslim, *Büyû*, 4.

⁵⁷² Hanefîlere'e göre neces neticesinde malın gerçek değeri aşılsa hukukî işlemin hukukî hükmü tahrimen mekruhtur; aşılmamışsa aldatma kastı olmadığından mekruh hükmü verilmeyecektir. Diğer mezheplere göre ise necesin söz konusu olduğu satış işlemleri haramdır. İslam Konferansı Teşkilâtı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi de neces fiilinin türlerinin haram olduğu kanaatine varmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, *Müzayede*, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/238.

değerlendirildiğinde, sözleşmelerde temelin taraflar arasındaki karşılıklı rıza olduğu belirtilerek neceşin rızayı olumsuz yönde etkilediği ifade edilmiştir.⁵⁷³ Bu sebeple neceş, sebebiyle aldatılan ve daha yüksek fiyatla ürünü almak zorunda kalan kişiye sözleşmeyi feshetme yetkisi verilebileceği kaynaklarda yer almaktadır.

Neceşin gerçekleştirilmesi için satıcı ve neceşi yapan kişi arasında bir anlaşma olmasına gerek olmamaktadır. Ticaretin taraflarından bağımsız üçüncü bir kişi de neceşte bulunarak haksız rekabete neden olabilir.⁵⁷⁴

Neceşin engellenmesinin gerekliliği ve bu yasağı delen kişinin günahkârlığı hususunda İslam hukukçuları arasında görüş birliği bulunmaktadır.⁵⁷⁵

Osmanlı uygulamasında fiyatları yükseltmek için neceş yapanlar için kürek cezası gibi ağır yaptırımlar öngörülmüştür.⁵⁷⁶

Günümüzde tüketimini artırmak amacıyla malda gerçekte olmayan nitelik veya özellikler varmış gibi göstererek yapılan reklâm çalışmaları ile açık artırma, ihale ve borsa işlemlerinde suni talep artışına neden olan davranışların neceş kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.⁵⁷⁷

2.2.3. Satış Üzerine Satış Yapma Yasağı

Bir kimsenin satın almak için belli bir bedel üzerinde mutabakat ettiği bir mala, bir başka kimsenin talip olup ilk pazarlığı bozarak gerçek alıcı olma niyetiyle satıcıyla anlaşması durumu da İslam hukukunda yasaklanan muamelelerdendir. Hz. Peygamber'in bu yasak ile ilgili hadisleri mevcut olup,⁵⁷⁸ fiyat teklifinin daha yüksek bir şekilde yapılmasıyla satıcı veya tacirin yüksek fiyat veren ikinci alıcıyla satış sözleşmesi yapması uygun görülmemiştir.

Satış üzerine satış yapma yasağının daha önce açıklanmış olan neceş yasağından farkı, üçüncü bir kişinin/ikinci alıcının gerçek alıcı olma niyetiyle satın alım muamelesine

⁵⁷³ Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, 221.

⁵⁷⁴ Kallek, *Hz. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*, 81.

⁵⁷⁵ Kallek, “Müzayede”, 32/238; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 273.

⁵⁷⁶ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 149.

⁵⁷⁷ Arslan, *İslâm'da Tüketici Hakları*, 97; Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, 221.

⁵⁷⁸ “Sizden hiçbir kimse kardeşinin satışı üzerine satış yapmasın.” Buhârî, *Büyû*, 58,70,71; Muslîm, “Büyû”, 7-8; Ebu Davud, “Nikah”, 17.

dâhil olmasıdır. Nitekim bu yasağın geçerli olabilmesi için mala ilk talip olan kişi ve satıcı arasında belirli bir hukukî mesafenin kat edilmiş olması gerekmektedir.⁵⁷⁹

İslâm hukukçuları bu fiilin kardeşlik hukukunu zedeleyen bir yönü olduğundan bu yasağın dinî hükmü konusunda hemfikirlerdir.⁵⁸⁰ Yapılan bir ticarî ilişkiyi bozmak ticarî ahlâka da uygun görülmemiş, bu tür davranışların fesada sebep olarak insanlar arasındaki güvene zarar verdiği ve menfaat çatışmasına yol açtığı kabul edilmiştir.⁵⁸¹

Bu yasakla ilgili farklı yorumlamalar mevcuttur. Birden fazla fiyatın konuşulduğu ancak satış sözleşmesinin hangisi üzerinde kurulduğunun bilinmediği sözleşmeler ile bir satış üzerine başka bir satışa zorlamak suretiyle gerçekleşen fiillerin de bu kapsamda olduğunu ifade eden İslâm hukukçuları bulunmaktadır.⁵⁸²

2.2.4. Karaborsacılık (İhtikâr) Yasağı

“İhtikâr” kavramının kökü olan “*hakr*” (حكر) kavramı sözlükte “zulmetmek, kötü davranmak, hakkını yemek” anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türemiş olan *ihtikâr* sözcüğü ise ıstılâhta “tedavülden çekmek, tekeline almak, istiflemek ve malı çok pahalı olması için biriktirip bekletmek ve hapsetmek”,⁵⁸³ hukuk literatüründe ise, “tüketim mallarının kıtlık oluşturmak amacıyla veya fiyat artışı beklentisi ile kamuya zarar verecek şekilde piyasadan çekilmesi veya piyasaya arzının geciktirilmesi”⁵⁸⁴ anlamında kullanılmaktadır.

İhtikâr/karaborsacılık kavramı, Kur'an'da geçmemekle birlikte hadislerde bu kavrama ve bu fiilin yapılmamasına dair uyarılara oldukça sık rastlanmaktadır.⁵⁸⁵ Bunların

⁵⁷⁹ Topal, “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”, 222.

⁵⁸⁰ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 276.

⁵⁸¹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, 275; Abbas J. Ali, *İslam'da İş Ahlakı*, çev. Hüseyin Bedir Demirtaş (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021), 212.

⁵⁸² Bkz. Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*, 111.

⁵⁸³ Sarı, *El-Mevârid / Arapça Türkçe Lügat*, 329-330.

⁵⁸⁴ Kallek, “İhtikâr”, 21/560; Mehmet Zeki Uyanık, “İslam Hukukunda İhtikar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadı Özel sayısı (2010), 436.

⁵⁸⁵ “Her kim yiyecek maddelerini kırk gün saklarsa Allah ondan, o da Allah’tan uzak olur”; “Malını çarşıya getiren, rızkını alır. Muhtekir ise lanetlenir.” İbn Mâce, *Ticâret*, 6; “Muhtekir, günahkârdır.”; “Müslümanların gıda maddesini ihtikâr eden kimseyi Allah, cüzzam ve iflas ile cezalandırır.”; “Kim fiyatların yükselmesini ümit ederek Müslümanlara ihtikâr yaparsa hata etmiştir.”; Ahmed b. Hanbel, *Müsneid*, 2: 33. İbn Mâce, “*Ticârât*”, 16; İbn Mâce, “*Ticârât*”, 6; Müslim, “*Musâkat*”, 130, 139; Ebû Dâvûd, “*Büyû*”, 47; “Fiyatları artırmak için Müslümanların fiyatlarına (piyasalarına) müdahale eden kişiyi Allah Teâlâ’nın kıyamet gününde büyük bir ateşe oturtması haktır.” İbn Hanbel, V, 28; “Kim bir yiyecek maddesini kırk gün saklarsa, o kimse Allah Teâlâ’dan uzaklaştığı gibi, Allah Teâlâ da ondan uzaklaşır. Bir bölgenin insanları, aralarında aç bir kimse varken sabahlar iseler Allah Teâlâ’nın himayesi onlardan uzak olur.” İbn Hanbel II, 32.

yanında haksız yoldan kazanç sağlamayı meneden, dinin genel ahlâkî ilkelerinin yer aldığı ayetler karaborsacılık yasağı için de temel delil olarak gösterilmiştir.⁵⁸⁶

Karaborsacılık fiilinde; ihtiyaç duyulduğunda mal veya ürünün zamanında tedarik edilmemesi, tedarik edildiğinde ise piyasadaki normal fiyatı yerine daha yüksek bir meblağ ile satın alınmak zorunda kalınması şeklinde kamuya yönelik iki temel zarar bulunmaktadır.⁵⁸⁷

Karaborsacılığın hadislerde belirtildiği üzere büyük bir günah olduğuna dair İslâm hukukçuları arasında görüş birliği bulunsun da fikhî hükmü konusunda farklı görüşler vardır.⁵⁸⁸ Bu noktada karaborsacılığın hangi ürünleri kapsadığı, ürünlerin nerden alındığı konularında veya bir malı depolamanın karaborsacılık oluşturması için asgarî bir vaktin olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları vardır.⁵⁸⁹ Karaborsacılığı yasaklayan hadislerden bazılarının gıda maddelerinden bahsetmesi, bu maddelerin ismen zikredilmesi nedeniyle ihtikâr konu olan mallar konusunda da ihtilaflar mevcuttur.⁵⁹⁰

Karaborsacılık yapan kişinin cezalandırılması hususunda ise darb, teşhir, hapis, mal müsaderesi gibi cezaların söz konusu olabileceği hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır.⁵⁹¹

Karaborsacılıktan söz edebilmek için; toplumun zorunlu ihtiyacını oluşturan bir malın söz konusu olması, bu malın piyasaya arzının engellenmesiyle toplumun olumsuz bir şekilde etkilenmesi ve süre konusunda da toplumu sayılan hususlar açısından sıkıntıya düşürecek bir zamanın geçmesi gerekmektedir.⁵⁹² Zorunlu ihtiyaç maddesi olmayan bir malı piyasaya sürülmeden önce bekletme veya ihtiyaç fazlası bir malı stoklama fiilleri ise tek başına karaborsacılık kapsamında değerlendirilmemektedir.⁵⁹³ Aynı şekilde, toplumu zarara uğratma ve fiyatının artmasının bekleme amacıyla olmayan piyasaya sürme eylemi de karaborsacılık olarak görülmemektedir.⁵⁹⁴ Bir çiftçinin kendi ürettiği bir ürünü bir süre

⁵⁸⁶ Uyanık, “İslam Hukukunda İhtikâr”, 460; Yüksel Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2015), 327.

⁵⁸⁷ Çalış, “İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları”, 275.

⁵⁸⁸ Mehmet Zeki Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2005), 108 y./21 vd.; Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, 338 vd.

⁵⁸⁹ Bkz. Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 26 vd.; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/206; Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, 352 vd.

⁵⁹⁰ Ayrıntılı bilgi ve mezhep görüşleri için bkz. Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 30 vd.; Uyanık, “İslam Hukukunda İhtikâr”, 438 vd.; Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, 341 vd.

⁵⁹¹ Ayrıntılı bilgi ve görüşler için bkz. Mustafa Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler* (Konya: Mimoza Yayınları, 2014), 449-450.

⁵⁹² *Hadislerle İslam*, 2015, 5/206.

⁵⁹³ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/206-207.

⁵⁹⁴ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 104; Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, 322-323.

bekletmesi, esnaf veya zanâatkarın yaptığı bir eseri istediği zaman piyasaya sürmesi ve bir görüşe göre uzaktan mal getirip satanların mallarını kısa bir zaman depolaması bu kapsamdadır.⁵⁹⁵

H. Peygamber serbest rekabet ortamını engelleyen, piyasa fiyatlarının doğal olmayan şekilde artışına sebebiyet veren yani karaborsacılığa yol açan muameleleri de yasaklamıştır.⁵⁹⁶ Pazar öncesinde malı satın alma/malı pazar dışında karşılama yasağı (*telakki'r-rukban*) ile aracının satışı yasağı (*şehirlinin köylü adına mal satma yasağı*) bu kapsamda sayılmaktadır.⁵⁹⁷

H. Ömer'in, karaborsacılık yaparak fiyatları artırdıktan sonra malları piyasaya arz eden iki kişiye malları neden stok ettiklerini sorduğunda "alım satım yaptıklarımız kendi mallarımızdır" diyen bu kişilere H. Peygamber'in karaborsacılık yapanlar hakkındaki hadisini söyleyip yanlış bir faaliyette bulunduklarını ifade ettiği⁵⁹⁸ ve piyasayı zararlı fiillerden korumak amacıyla karaborsacılığa karşı uyarılarda bulunduğu nakledilmektedir.⁵⁹⁹

H. Ali'nin halifelik döneminde karaborsacılık yapan kişilerin mallarının yakıtıldığı rivayet edilmiştir.⁶⁰⁰ Yine H. Ali çeşitli vali ve kadırlara gönderdiği talimatlarla karaborsacılığın yasaklanmasını, yapmaya yeltenenlerin cezalandırılmasını ve stokladıkları malların satışa çıkartılmasını emretmiştir.⁶⁰¹

İslâm tarihinde karaborsacılık yapılarak piyasadan çekilen bir ürün olduğunda devlet stoklarında eğer bu ürün mevcutsa kamu yararı adına rayicinin altındaki fiyatlarla piyasaya arz edilerek karaborsacılığın piyasaya yaptığı olumsuz etkilerin azaltılmasına çalışılmıştır.⁶⁰² Karaborsacılığa karşı alınan bir diğer tedbir ise, devletin piyasada sıkıntı

⁵⁹⁵ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 104; Köse, *İslâm İş ve Ticaret Ahlakı*, 107; Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 129.

⁵⁹⁶ Kallek, "İhtikâr", 21/563.

⁵⁹⁷ Uyanık, "İslam Hukukunda İhtikar", 465.

⁵⁹⁸ "Müslümanların yiyeceğini stoklayıp karaborsaya düşürenleri Allah ya iflasla ya da cüzzamla cezalandırır." *Hadislerle İslam*, 2015, 5/205.

⁵⁹⁹ "Bizim pazarlarımızda asla karaborsacılık yapılamaz. Ellerinde fazla mal bulunan birtakım insanlar, sermayelerini bizim bölgemizde Allah katından inmiş olan bir rızka yatırıp sonra da onu bizden saklayarak karaborsacılık yapmaya yeltenmesinler. Ancak kim, yaz kış demeden zahmetlere katlanarak mal getirmiş ise o, Ömer'in misafiridir. Allah'ın istediği şekilde malını satsın, istediği şekilde de saklasın." Muvatta', Büyü', 24.

⁶⁰⁰ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 2/1303; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 139.

⁶⁰¹ H. Ali'nin Malik b. Ejder'e gönderdiği talimattaki tacir ve zanâatkarlarla ilgili hükümler için bkz. Sadr, *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*, 105-106; Avcı, *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*, 449; Ali, *İslam'da İş Ahlakı*, 212.

⁶⁰² Kallek, "İhtikâr", 21/563; Kallek, *İslâm'ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*, 136; Uyanık, "İslam Hukukunda İhtikar", 464-466.

yaşayan yerleşim merkezlerindeki temel tüketim mal ve ürünlerinin yerel piyasanın dışına çıkarılmasını yasaklaması olmuştur. Kaynaklara göre halkın da karaborsacılıkla mücadelede etkin olduğu görülmektedir.⁶⁰³ Karaborsacılık yapanlar devlete şikâyet edilmiş, yasağın yerine getirilmesinde yetersiz kalınmaması talep edilmiştir. Belirli mal ve ürünlerin alım satım haklarının esnaf teşkilatlarının zümrelerine has kılınması ticaretin denetlenmesiyle beraber karaborsacılığın önlenmesinde de etkili olmuştur.⁶⁰⁴

İslâm hukukunda karaborsacılık fiilini işleyen kişiye suçunun ağırlığı, tekerrürü ve suçu işleyiş biçimi dikkate alınarak ta'zîr niteliğinde bazı cezalar öngörülmüştür.⁶⁰⁵ İslâm hukukçularının çoğunluğu karaborsacılık yapan kişinin ticaretini yaptığı ürünleri normal piyasa fiyatlarından satmaya zorlanabileceği hususunda görüş birliği içerisindeyler.⁶⁰⁶ Bazı hukukçular ise karaborsacılık yapan kişinin bu şartı kabul etmemesi durumunda piyasadan ihraç edilerek o piyasada satış yapmasına izin verilmemesi gerektiği görüşündedir.⁶⁰⁷

Karaborsacılık ile topluma zarar veren kişinin, kendisi ve aile bireylerinin ihtiyacını ayırdıktan sonra kalan mallarını piyasaya arz etmesinin emredilebileceği, buna riayet etmeyen kişiye hâkimin tekrar uyarıda bulunduktan sonra nihayet hapsine karar verilebileceği,⁶⁰⁸ buna rağmen kişi mallarını piyasaya arz etmezse hâkim mallarını satmaya mecbur edebileceği, kamu açısından önem arz eden zaruri bir ihtiyaç söz konusuysa stokçuların mallarının alınıp halka dağıtılabileceği⁶⁰⁹ kabul edilmiştir.

Karaborsacılık tarihin her döneminde görülmüş, buna karşı gerekli önlemler alınarak çeşitli cezalar öngörülmüştür.⁶¹⁰ İslâm iktisadına uygun olarak hareket eden Osmanlı piyasasında da karaborsacılık yasaklanmış, suç olarak kabul edilmiş ve sert tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. Karaborsacılık yapanlar cezalandırıldığı, ticarî malları ise zapt edilerek müsadere edildiği bilinmektedir. Padişah, kadılara ve gümrükten sorumlu görevlilere devamlı olarak emirler yollayarak görevlerine ehemmiyet vermelerini, karaborsacılık yapanların engellenmesini, malların uygun fiyatla alınmasını ve üreticiye

⁶⁰³ Muharrem Öztel, “Osmanlı İdaresi’nin İhtikârı Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası”, *The Journal of Academic Social Science Studies* V/6 (2012), 404-406.

⁶⁰⁴ Tabakoğlu, “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”, 148-149; Öztel, “Osmanlı İdaresi’nin İhtikârı Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası”, 414.

⁶⁰⁵ Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 80.

⁶⁰⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 83 vd.

⁶⁰⁷ Kallek, “İhtikâr”, 21/563; Uyanık, “İslâm Hukukunda İhtikâr”, 466.

⁶⁰⁸ Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 80.

⁶⁰⁹ Köse, *Ticaret*, 45; Öztel, “Osmanlı İdaresi’nin İhtikârı Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası”, 399.

⁶¹⁰ Uyanık, *İslâm Hukukunda İhtikâr*, 79; Çayiroğlu, “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”, 356-358.

ulaştırılmasını istemiştir.⁶¹¹ Bu bağlamda görevlilerce özellikle İstanbul dışından gelen malların alım satımını yapan kişilerin depoları düzenli bir şekilde kontrol edilmiş, fiyatların artmasına sebep olanlar gerekli usullerle uyarılmış, hapis veya kalebentlik cezası verilmiştir.⁶¹² Bunun haricinde devletin yetkili birimlerinin mali olarak cezalandırma yapılması amacıyla karaborsacılık yapanların depolarına girip piyasa fiyatından satış yapmak üzere mallarına el koyduğu da bilinmektedir.⁶¹³

Günümüzde karaborsacılık çok daha geniş sektörlerde mevcut olabilmektedir. Kıtık zamanında temel gıda maddelerini, kış döneminde yakıt maddelerini, sağlık sorunlarının yaşandığı bir dönemde temel ilaç maddelerini, savaş döneminde askerî mühimmatı piyasaya sunmamak da karaborsacılık olarak değerlendirilebilir.⁶¹⁴ Özellikle gıda sektörü ve yukarıda sayılan sektörlerin yanı sıra inşaat, enerji, bilişim, haberleşme gibi sektörlerde de karaborsacılık faaliyetleriyle karşılaşılması söz konusu olmaktadır. Toplumun zarara uğramasını önleme ve faydasını temin etme açısından karaborsacılığın tüm bu sektörler açısından değerlendirilmesi hukukun temel gayelerine çok daha uygundur.⁶¹⁵

2.2.5. Monopol (Tekelcilik) Yasağı

Bir malın ticaretini yapan tacirlerin alış ve satışta tekel oluşturarak malı belli bir fiyattan satma konusunda anlaşmaları İslam ticaret hukukunda da yasaklanmıştır. Aynı şekilde, oligopol,⁶¹⁶ oligopson,⁶¹⁷ kartel,⁶¹⁸ yıkıcı rekabet ve tröst faaliyetleri de yasaklanarak⁶¹⁹ sermayenin belli ellerde toplanması önlenmeye ve kazancın adil dağılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

⁶¹¹ Akt. Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*, 114; Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 148.

⁶¹² Akt. Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 147-148; Öztel, "Osmanlı İdaresi'nin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası", 406 vd.; Tekin, *Şer'iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti'nde Ta'zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*, 114.

⁶¹³ Tabakoğlu, "Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi", 148; Öztel, "Osmanlı İdaresi'nin İhtikâra Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası", 414.

⁶¹⁴ *Hadislerle İslam*, 2015, 5/208; Doyar vd., *52 Konuda Ticaret Ahlakı*, 176.

⁶¹⁵ Çayiroğlu, "İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı", 362; *Hadislerle İslam*, 2015, 5/208.

⁶¹⁶ "Fiyat ve üretim stratejileri açısından karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi içinde olan az sayıda teşebbüsün oluşan piyasalardır." "OLIGOPOL" (Erişim 21 Haziran 2023).

⁶¹⁷ "Çok sayıda satıcıya karşılık sınırlı sayıda alıcının bulunduğu, dolayısıyla her alıcının satın alacağı miktar ve satıcıya ödeyeceği fiyatın, rakip alıcıların miktar ve fiyatlarını etkileyebileceği piyasa türü." "OLIGOPSON" (Erişim 21 Haziran 2023).

⁶¹⁸ "Benzer malları üreten firmaların, bağımsızlıklarını kaybetmeden belirli bir pazar üzerinde monopol durumlarını korumak ve aralarındaki rekabetin etkilerini azaltmak amacıyla birleşmeleridir." "KARTEL" (Erişim 21 Haziran 2023).

⁶¹⁹ "Allah'a, peygambere, yakınlarla, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir; (servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir şey olmasın diye böyle hükmedilmiştir." Haşr 59/7; "Bilin ki

Tekelcilik uygulamasıyla özellikle küçük esnafa ekonomik yönden zarar verilmekte ve hatta iflasına sebep olunabilmektedir.⁶²⁰ Bunun yanında kamu açısından da zararına satış döneminde bir yarar gözüксе bile tekelleşme sağlandıktan sonra fiyatların artışı sebebiyle zarar oluşmakta,⁶²¹ zira tekelleşen tacir veya şirket söz konusu mal veya üründe fiyat belirlemesi yanında arzı da kontrol altında tutabilmekte, bu da karaborsacılığa yol açabilmektedir.⁶²²

İslâm hukuku ve iktisadında, tekelcilik ve karaborsacılık aynı manaya gelmese bile kamu zararına yol açmaları, arzın tek taraflı olarak belirlenmesi, fiyatların istenildiği gibi ayarlanabilmesi gibi açılardan birbirlerine benzetilmektedir.⁶²³ Bu sebeple tekelciliğe ilişkin hükümler de klasik dönem İslâm hukukçularının karaborsacılık ve narha ilişkin hükümlerinden çıkarılmaktadır. Bu bağlamda tekelcilik faaliyetlerine kamu menfaatinin sağlanması açısından müdahale ve yaptırım uygulanması, söz konusu fiillerin sedd-i zeraî delili, ‘*def-i mefâsid celb-i menâfiden evlâdır*’ (m.30), ‘*zarar ve zararla mukabele yoktur*’ (m.19) Mecelle temel ilkelerinden hareketle devlet tarafından engellenmesi mümkün görülmüştür.⁶²⁴ Bu kapsamda tekelciliğe sebep olan kişi ve unsurlara yine külli kaide olan ‘*zarar izâle olunur*’ (m.20) kaidesi gereğince ta’zîr cezası verilebilmesi mümkün kabul edilmiş ve tekelcinin elindeki mallar için fiyat tahdidinde bulunulması, mağdur esnafın zararının tazmin edilmesi ve tekelcinin pazardan men edilmesi gibi yaptırımlar öngörülmüştür.⁶²⁵

Karaborsacılık ve tekelciliğin günümüzde çok daha geniş kapsamda görülen satıcı, üretici, alıcı tekeli uygulamalarına karşı kamu yararının hakim kılınması amacıyla devlet tarafından müdahale yapılabilecektir.⁶²⁶

yahudi din bilginlerinin ve hristiyan din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksızlıkla yerler ve Allah yolundan alıkoyarlar. Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!” Tevbe 34/7; “...servet toplayan ve onu sayıp duran herkesin vay haline!” Hümeze 104/1-2; “‘‘Şu adam benim kardeşim. Onun doksan dokuz koyunu, benim ise bir tek koyunum var. Buna rağmen ‘Onu da bana ver’ dedi ve bu tartışmada bana baskın çıktı.’ Dâvûd şöyle dedi: ‘‘Senin koyununu kendi koyunlarına katmak istemekle doğrusu sana karşı haksızlık etmiştir. Zaten aralarında ortaklık ilişkileri bulunanların çoğu birbirine haksızlık ederler; yalnız iman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapmakta olanlar böyle değildir; ama onlar da o kadar az ki!’’’” Sâd 38/23-24.

⁶²⁰ M. Fatih Turan, “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 95.

⁶²¹ Turan, “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”, 95.

⁶²² Turan, “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”, 95.

⁶²³ Kallek, “İhtikâr”, 21/564.

⁶²⁴ Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 264; Turan, “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”, 96.

⁶²⁵ Turan, “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”, 96.

⁶²⁶ Kallek, “Narh Konusuna Yeniden Bakış”, 263.

2.2.6. Aldatıcı Reklam Yasağı

İslâm hukukçuları reklamı, malı kendisinde olmayan vasıflarla tanıtmak, kusurlarını gizleme gibi hareketler olmaksızın, satışa arz edilen malın gerçek niteliklerinin tanıtıldığı bir çerçevede mümkün ve geçerli görmüşlerdir.⁶²⁷ Reklamda bulunması gereken nitelikler arasında; yalan ve hilenin bulunmaması, malın ayıbının gizlenmemesi, tüketiciyi israfa sevk etmemesi, yıkıcı rekabete yönelik olmaması sayılmaktadır.⁶²⁸

Ürünlerini yanlış tanıtarak sunma anlamına gelen aldatıcı reklamın Hz. Peygamber'in hadisleri ile de yasaklandığı görülmektedir.⁶²⁹ İslam hukukuna göre satıcı ürününü tanıtırken dürüst ve iyi niyetli davranma ve insanları yanlış yönlendirmeme yükümlülüğü altındadır. Reklam yaparken bu esaslara dikkat edilmemesi, ürünün olduğundan daha farklı niteliklere sahip olduğuna dair kanaat oluşturularak tanıtılması serbest rekabet ortamına uygun olmadığı gibi hukuka uygun ve dürüst rekabete de aykırılık teşkil edecektir.

Aldatıcı reklam; dürüstlük ve güven kurallarına aykırı olduğu, satıcı bu yolla malı olduğundan farklı göstererek müşterinin aldanmasına yol açtığı takdirde İslâm akit teorisindeki seçimlik hakların kullanılması mümkün olacaktır.

⁶²⁷ Döndüren, "İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat, Rekabet", 125.

⁶²⁸ Döndüren, *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*, 282; Döndüren, "İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat Rekabet Reklam Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi", 125-128; Çalışkan, "Kur'an'da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları", 34.

⁶²⁹ "Allah resulü bir gün hububat pazarına gittiğinde gözüne hoş gelen buğday çuvalına elini daldırmıştı. Üst tarafı kuru ve güzel duran buğdayın altının ıslak olduğunu görünce satıcıya, "Bu nedir?" diye sordu. Satıcı, "Ya Resulallah, yağmur altında kalınca ıslandı" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Niçin ıslak kısmını üst tarafa çıkarmadın? Herkes bunu göürdü ve ona göre alıp almamaya karar verirdi. Bizi aldatan bizden değildir." buyurdu." Müslim, "İman", 164; İbn Mâce, "Ticaret", 45; Tirmizi, "Büyu", 74, "Kim kusurunu açıklayamadığı bir malı satarsa, Allah'ın gazabı ve öfkesi onun üzerindedir. Melekler de ona lanet ederler." İbn Mâce, "Ticaret", 45.

4. ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRK HUKUKUNDA TİCARİ AHLÂK İLKE VE KURALLARI

Günümüz Türk hukukunun gerek özel gerekse kamu hukuku alanında ahlâk temelli olan birçok hukuk kuralı bulunmaktadır. Türk hukukunda ahlâk ilke ve kurallarının yerinin belirlenmesinde ilk olarak incelenecek hususlar; aynı zamanda birer ahlâk kaidesi olan dürüstlük ilkesi, hakkın kötüye kullanılması yasağı, iyiniyet kuralı, genel ahlâka aykırılığın engellenmesine yönelik hükümler ile bunların ilişkili olduğu ticaret hukuku düzenlemeleridir.

Türk Ticaret Kanunu'nda ahlâk kavramı sadece bir yerde geçmekle birlikte (TTK m.1404), ticaret hukukunda ahlâk temelli maddeler, TMK m.5'te belirtildiği üzere *Medenî ve Borçlar Kanunu'nun genel nitelikteki hükümlerinin uygun düştüğü ölçüde tüm özel hukuk ilişkilerine uygulanması* ve TTK m.1 hükmü gereğince *Türk Ticaret Kanunu'nun, Türk Medenî Kanunu'nun ayrılmaz bir parçası olduğu ve hakkında özel bir ticarî hüküm veya örf ve âdet olmayan ticarî işlerde genel hükümlerinin uygulanacağı* göz önüne alındığında sayılan ilke ve kuralların ticaret hukuku açısından da önemli bir yere sahip olduğu açıktır.

Aynı doğrultuda Yargıtay ve Bölge Adliye Mahkemesi kararlarındaki ticarî ahlâk ile ilgili hususlar incelendiğinde; ticarî ahlâka yönelik özel bir düzenleme olmaması sebebiyle buna dayanılarak bir hüküm kurulmadığı, ancak Ticaret, Borçlar ve Medenî hukukunun ilgili genel ilkelerinin temel alınıp haksız rekabet,⁶³⁰ fahiş fiyat artışı,⁶³¹ ticarî örf ve âdet,⁶³²

⁶³⁰ “...davalının, haksız, hukuka aykırı ve ticari ahlak ile bağdaşmayacak şekilde, üçüncü kişiler ve davacı şirketin müşterileri nezdinde, davacıyı rüşvet vermekle itham ettiği, davalının bu davranışının TTK'nın haksız rekabeti düzenleyen 54 ve 55. maddeleri ve BK'nın haksız fiile ilişkin 58. maddesi gereğince tazminatı gerektirdiği iddiasıyla” 20. Hukuk Dairesi 2015/13326 E., 2016/1812 K., 16.02.2016 “...davacı ajansın ticari ve iktisadi itibarını zedelediğini, yanıltıcı, gereksiz, incitici ve marka değerini küçültücü yayınlar yaptığını, haksız rekabete sebebiyet verdiğini, bu tür davranışların ticari ahlaka aykırı bulunduğunu, hukuken korunmasının mümkün olmadığını, dürüstlük kuralına da aykırı düştüğünü ileri sürerek” 11. Hukuk Dairesi 2016/5464 E., 2017/7228 K., 13.12.2017 “...haksız rekabet eylemlerini ve kötü niyetli tutumlarını devam ettirdiklerini, ileri sürerek, fazlaya dair talep, dava ve şikâyet hakları saklı kalmak kaydıyla, davalıların hukuka, ticari ahlak ve rekabete aykırı davranışları sebebiyle yol açmış oldukları haksız rekabetin tespiti, önlenmesi ve durdurulmasına,” 11. Hukuk Dairesi 2019/3592 E., 2020/2022 K.; “...ticari hayatta serbestlik ilkesi hakim ise de bu serbestliğin iyi niyet ve dürüstlük sınırları çerçevesinde ticari ahlak ilkelerine de uygun olması gerektiğini, somut olaydaki gibi sosyal medyanın sağladığı kolaylıktan faydalanılarak müvekkili aleyhinde gerçek dışı olayların paylaşılmasının ticari ahlak ve dürüstlüğü açıkça istismarı olup, haksız rekabet olgusunu da ortaya koymakta olduğunu” İstanbul BAM, 13. HD., E. 2022/1572 K. 2022/1223 T. 15.9.2022

⁶³¹ “...davacının kötüniyetli olarak fiyat artırımının ticari ahlaka sığmadığını” 19. Hukuk Dairesi 2013/6058 E., 2014/3279 K.

⁶³² “...davacı ile sözleşmesi olduğunu bildiği halde davalı arsa sahibini ikna ederek ve ticari ahlaka aykırı davranarak arsa sahibi ile sözleşme imzaladığını,” 23. Hukuk Dairesi 2016/2672 E., 2019/429 K.

ahlâka aykırılık,⁶³³ dürüstlük kuralı ve iyiniyet ilkesine aykırılık⁶³⁴ gibi konulara ilişkin taleplerin “ticarî ahlâk” ile ilişkilendirilerek öne sürüldüğü görülmektedir.

Türk hukukunda “ticaret ahlâkı” şeklinde yaygın bir kullanım olmasa da “ticaret etiği” şeklinde bir adlandırma bulunmaktadır. Bu adlandırmadan ise sadece “ticaret mesleğini icra ederken dikkat edilmesi gereken hususlar” anlaşılmaktadır. Buna göre bir tacirin, bozuk mal satmaması, fahiş fiyat ile satış yapmaması, aldatmaması ve ticaret ahlâkına uymayacak tüm davranışlardan uzak durması gerekmektedir.

Bu doğrultuda “ticarî etik” isimlendirmesi kanaatimizce, etik-ahlâk ilişkisindeki derinliği göz ardı etmesi sebebiyle bir anlam kayması örneği teşkil etmektedir. Ancak aynı anlama gelmeseler de birbirine oldukça yakın kavramlar olan ahlâk ve etik kavramlarının birbiri yerine kullanımının yaygın olduğu göz önüne alınırsa ticaret etiği kapsamında

13.02.2019 “...ticari ahlaka aykırı biçimde parayı iade etmeyeceklerini ve söz konusu havaleye karşılık fatura keseceklerini bildirdiğini” 19. Hukuk Dairesi 2013/11810 E., 2013/16411 K. “davacının şirket çalışanları ve şirket ortaklarına karşı ticari ahlak kurallarına aykırı hareket ettiğini” 11. Hukuk Dairesi 2014/2032 E., 2014/9382 K. “...davalı şirket ile dava dışı akaryakıt işletmesini devralan şirket arasında ticari ahlak ve geleneklere aykırı olarak bayilik sözleşmesinin imzalandığını” 11. Hukuk Dairesi 2017/1140 E., 2017/6527 K. “...sözleşmenin sona erdiğinin müvekkiline bildiriminin ticari ahlak, örf ve adette başka bir örneğinin olmadığını” 19. Hukuk Dairesi 2013/12823 E. , 2013/15829 K. “...davacının kendi kusurlu ve ticari ahlaka aykırı tutumu ile sözleşmenin geçerliliği ve yürürlüğü için ön şart olan fiyat listesinin belirlenmemiş olması nedenleriyle talep edilmesinin mümkün olmadığını” 11. Hukuk Dairesi 2018/1227 E., 2019/2759 K.

⁶³³ “...sözleşmenin 7/b maddesinde açıkça faizin aylık % 10 olarak belirlendiği, yıllık olarak algılanmasının mümkün olmadığı, davalının basiretli tacir gibi davranmadığı, bu itibarla davalının BK’ nun 19/2 ve 20. maddeleri gereğince, faiz oranının ticari ahlaka aykırı olup batıl sayılması gerektiği” 19. Hukuk Dairesi 2010/8885 E., 2011/3302 K. “...davalının erken ödeme komisyonu adı altında %10 komisyon aldığını, ipotekli teminatlı bir kredide bu kadar fahiş erken ödeme komisyonu almanın yasaya ve ticari ahlaka aykırı olup” 11. Hukuk Dairesi 2015/1957 E., 2015/8496 K. “...sözleşmenin 24.madde içeriğinde yer alan alımlarda bir önceki yılın aynı ayına ait LPG alımlarında %20’den fazla düşüş olmasını ihlal kabul eden hükmün MK. 2. madde gereğince iyi niyet kurallarına aykırı olduğu, ayrıca ticari ahlak ve örf içerisinde geçerli kabul edilmesinin mümkün olmadığı” 19. Hukuk Dairesi 2011/4670 E., 2011/15017 K.

⁶³⁴ “...davalının iyiniyetli olduğunu, ticari ahlaka ve hukuka uygun olarak hareket ettiğini” 11. Hukuk Dairesi 2014/2334 E., 2014/8110 K. “...bu sözleşmenin geçersiz olduğunu iddia ederken diğer yandan feshettiğini bildirerek kendisi ile çeliştiğini, davacının eylemlerinin ticari ahlak ve iyiniyet ile bağdaşmadığını” 11. Hukuk Dairesi 2014/18191 E., 2015/2999 K. “...herhangi bir hizmet vermeksizin masraf alınmasının ticari ahlak ve iyiniyet kurallarına aykırı olduğunu” 11. Hukuk Dairesi 2016/5868 E. , 2017/4816 K. “...ticari ahlaka, iyi niyete ve teamüllere aykırı açıklamada bulunduğunu,” 11. Hukuk Dairesi 2018/1886 E. , 2020/939 K. “...tüm iyi niyetli yaklaşımlara karşın davalı şirketin ticari ahlaktan uzak hal ve tavırlar içinde bulanarak hak etmiş olduğu kazançları ödemediğini” 3. Hukuk Dairesi 2020/9614 E., 2021/9528 K. “...kendilerine ait haklar tazmin edilip gider karşılıkları ödenmeden yapılan satışın haksız zenginleşme ve kendilerini zarara uğratma amacına matuf olup ticari ahlak ve iyi niyet kurallarına aykırı olduğunu” 3. Hukuk Dairesi 2016/8050 E., 2018/4674 K. “...sözleşme süresince yasaya, ticari ahlaka ve kurallara ve akdettiği sözleşmeye aykırı hareket ederek” 19. Hukuk Dairesi 2018/2531 E., 2020/1305 K. “...protestonun Merkez Bankasına bildirilmesi ve bu suretle senedin ibrazına rağmen borcunu ödemeyenin bültende yayınlanarak ilan edilmesi ticari ahlakın korunması ve dürüstlüğü, iyi niyetin ve ahde vefanın hakim kılınması içindir.” Hukuk Genel Kurulu 2017/43 E., 2021/240 K.

zikrolunan hususların aynı zamanda ticaret ahlâkının içerisinde değerlendirilmesi mümkündür. İlgili Yargıtay kararları buna örnek olarak verilebilir.⁶³⁵

Türk Medenî Kanunu'nun "*Hukukun Uygulanması ve Kaynakları*" başlıklı 1.maddesinin 2.fıkrasında, kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa, hâkim, örf ve âdet hukukuna, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural koyacak idiyse ona göre karar vermesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle ticaret hukuku açısından hukuk boşluğu olduğunda hâkimin kural oluştururken ticarî ahlâk kurallarını göz önüne alması da mümkündür.

Türk hukukunda ticarî ahlâk ilke ve kurallarının tespiti ve değerlendirilmesini amaçlayan bu bölümde öncelikle medenî hukukla olan bağlantısı çerçevesinde ticaret hukukundaki ahlâk ilke ve kuralları belirlenecek, bunların ahlâkî yönleri ortaya konulacak ve ahlâk normu temelli hukuk kuralları ile ilgili değerlendirme ve önerilerde bulunulacaktır.

1. GENEL İLKELER

Genel ilkeler, ticaret hukukunun medenî hukukun bir parçası olması sebebi ve adalet ilkesi, iyiniyet ilkesi, dürüstlük kuralına uyma ilkesi, irade serbestisi ve sözleşme özgürlüğü ilkesi ile bağlantılı genel ahlâk ve genel ahlâka aykırılık ile ticarî örf ve âdet ilkeleri, Türk Ticaret Kanunu'ndaki işlerlikleri açısından ahlâka önem atfeden ilkeler olmaları sebebiyle bu bölümde incelenecektir. Ayrıca medenî, borçlar ve ticaret hukukuna hâkim olan ilkelere ahlâk ile bağlantılı görülebilecek; borç ilişkisinin nisbîliği, kusurlu sorumluluk, üçüncü kişi aleyhine borç kurulamaması, sözleşmelerde karşılıklılık ve borçlunun yerleşim yerinde ifa gibi genel ilkelerin⁶³⁶ de buraya eklenmesi mümkündür.

Ahlâk ile ilgili olarak burada yer verilen genel ilkelerin yanı sıra özel hükümlerle de düzenlenen ilkeler de vardır. Bunlara; kanuna karşı hile ve muvazaa sebebiyle geçersizliğe hükmedilebilmesi, sebepsiz zenginleşmede iade borcu, aşırı yararlanmada sözleşmenin iptali, edimler arasındaki dengesizliğin giderilmesi, aile hukukunda nafaka yükümlülüğü,

⁶³⁵ "...davalı şirketin davacıyla yaptığı sözleşmeyi feshetmesi ve başka şirkete yaptırmasının ticaret etiğine aykırı olduğu kabul edilmekle birlikte" 15. Hukuk Dairesi 2015/5062 E., 2016/766 K.; "...ticaret etiğine aykırı ve yasaların tanıdığı hakları kullandırmamaya yönelik davranışlarda bulunduklarını" 11. Hukuk Dairesi 2015/13727 E., 2017/1861 K.

⁶³⁶ M. Kemal Oğuzman - M. Turgut Öz, *Borçlar Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2022), 1/29; Fikret Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 48-50.

irade beyanında sakatlık halleri olan yanılma, aldatma, korkutma hallerinin iptal yaptırımına tabi tutulması örnek gösterilebilir.⁶³⁷

Belirli dönemlerde devlet tarafından getirilen ithalat ve ihracat kısıtlamaları, kartel, monopol ve oligopol yasakları gibi ticaretin tarafları, malları ve zamanına ilişkin özel ilkelerin de bu kapsamda değerlendirilmesi mümkündür.

1.1. Adalet İlkesi

Adalet ilkesinin alt ilkeleri eşitlik ve hakkaniyet ilkeleridir. Bu kapsamda hukuk kuralları adaleti, genellik özelliğini yansıtan eşitlik ilkesi ve somut olay adaletini sağlayan hakkaniyet ilkesi ile gerçekleştirir.⁶³⁸

Oran adaleti, dağıtıcı adaleti, somut olay adaleti veya hakkaniyet ilkeleri medenî hukuk ve borçlar hukukunun yanı sıra ticaret hukukuna da hâkim olan temel ilkelerdendir. Hakkaniyet ilkesinin dürüstlük kuralıyla büyük bir bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlamda dürüstlük kuralı hakkaniyet ilkesinin bir gereği olup aynı zamanda ahde vefa ve sözleşmelerin güven teorisine göre yorumlanması ilkelerinin de dayanağını oluşturur.⁶³⁹

Nitekim TMK m.4 hükmünde de *kanunun takdir yetkisi tanıdığı veya durumun gereklerini ya da haklı sebepleri göz önünde tutmayı emrettiği konularda hâkimin hukuka ve hakkaniyete göre karar vermesi gerektiği* belirtilmiştir.

1.2. İyiniyet İlkesi

Medenî hukukun olduğu gibi özel hukukun bütün dallarında da uygulanabilen iyiniyet ilkesi TMK m.3'te düzenlenmiştir. Bu hükme göre iyiniyet ancak kanunun kendisine hukukî bir sonuç bağladığı durumda devreye girer. Kanunda iyiniyet kavramı için bir tanım yapılmamıştır. Bu kapsamda doktrinde çeşitli tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Yapılan bir tanıma göre iyiniyet, genel manada bir kimsedeki dürüstlüğü ve iyi ahlâkı gösteren bir

⁶³⁷ Abdulkadir Yıldız, “Hukuk ve Ahlak Arasındaki İlişki”, *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*, ed. Nihat Erdoğan (İGİAD Yayınları, 2018), 371.

⁶³⁸ Hüseyin Hatemi - K. Emre Gökyayla, *Borçlar Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2012), 27.

⁶³⁹ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 27; Şener Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2006), 3; Talya Şans Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2019), 51, 70.

kavramdır.⁶⁴⁰ TMK m.3 ve m.1024'ten yola çıkılarak yapılan diğer tanımlamalara göre ise iyiniyet, “durumun gerektirdiği tüm özeni gösterdiği halde, bir hakkın kazanılmasına veya bir hukukî sonucun gerçekleşmesine ilişkin bir engelin, eksikliğin veya benzeri bir olgunun varlığının farkında olmamaktır”.⁶⁴¹

İyiniyet, iyiniyetli olmaması durumunda karşılaşılabilecek bazı hukukî sonuçlardan korunulmasını ve normal durumda olması gereken hukukî neticenin değişmesini sağlamaktadır.⁶⁴² İyiniyet sadece hakların kazanılması açısından somut olayda etki gösterir ve ancak kanunun öngördüğü durumlarda ve ölçüde koruyucu rol oynar.

İyiniyetin korunmasında; hukuki görünüme güveni korumak, alım satım ilişkilerinin güvenliğini sağlamak, adaleti gerçekleştirmek, korunmayı hak eden kişisel menfaatleri göz önünde tutmak, statükoyu korumak gibi amaçlar bulunmaktadır.⁶⁴³

Eski Medenî Kanununda dürüstlük kuralına ilişkin 2.madde ve iyiniyete ilişkin 3.maddede “hüsnüniyet” kavramına yer verilmediği için bu durum bir kavram karmaşıklığına sebebiyet vermiştir. Doktrindeki görüşler bu iki maddeyi birbirinden ayırmak için dürüstlük kuralındaki hüsnüniyeti “objektif hüsnüniyet”; iyiniyetteki hüsnüniyeti “subjektif iyiniyet” olarak adlandırmıştır.⁶⁴⁴ Türk Medenî Kanunu ise dürüstlük kuralı ile iyiniyet ilkesini birbirinden farklı düzenlenmiştir.⁶⁴⁵

Medenî hukuktaki ahlâk kuralları insanlar arasındaki sosyal bağlantıyı sağlamakta ve kuvvetlendirmektedir. Dürüstlük kuralı ve iyiniyet ilkesi de hukukun ahlâkla olan ilişkisini göstermekte olup bunlar hukukun büyük değer ve gayesine dayanmaktadırlar.⁶⁴⁶

⁶⁴⁰ Jale G. Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2014), 148; Zahit İmre, *Medeni Hukuka Giriş* (İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971), 360; Jale G. Akipek, “Sübjektif Hüsnüniyetin Mahiyeti ve Hükümleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (1957), 56.

⁶⁴¹ M. Kemal Oğuzman - Nami Barlas, *Medenî Hukuk* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2020), 254; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 149-150; Mustafa Dural - Suat Sarı, *Türk Özel Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2020), 1/235; İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 358-359.

⁶⁴² Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 254; Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/238; Rona Serozan, *Medeni Hukuk* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 261.

⁶⁴³ Serozan, *Medeni Hukuk*, 261; Akipek, “Sübjektif Hüsnüniyetin Mahiyeti ve Hükümleri”, 70-71.

⁶⁴⁴ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Kanununa Göre Medeni Hukuk* (Doğan Kardeş Matbaası, 1956), 76-77; Yalçın Kavak, *Medenî Hukukta Dürüstlük Kuralı ve İyiniyetin Korunması* (İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019), 27.

⁶⁴⁵ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 251; Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/236; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 149, 166; Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 68-69. Subjektif iyiniyet konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Akipek, “Sübjektif Hüsnüniyetin Mahiyeti ve Hükümleri”.

⁶⁴⁶ İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 308.

Anlam ve işlerlik gösterme açısından farklılıklar olmasına rağmen her iki ilkenin de merkezinde ahlâk, iyilik, doğru, dürüst, namuslu davranma düşüncesi yer almaktadır.⁶⁴⁷ İyiniyet, ahlâki bir değer olarak hukuki-etik bir prensip mahiyetindedir.⁶⁴⁸ “Hüsnüniyet” kavramına ilişkin verilen bilgiler bağlamında düşünülecek olunursa, bir kimse hakkın kazanılmasına engel olacak hususu bilerek hareket etmişse, doğruluk ve dürüstlüğe muhalif hareket etmiştir, iyiniyetli değildir. Bu sebeple söz konusu hukukî engelle karşı korunması beklenemez. Buna karşın hukukî engeli bilmeyerek, hakkın kazanılmasında hukukî engelin mevcut olmadığına inanarak hareket eden kimse iyiniyetli sayılacaktır ve şartların işaretiyle bu inanç haklı olarak kabul edilir.⁶⁴⁹

1.3. Dürüstlük Kuralına Uyuma İlkesi

TMK m.2 hükmüne göre “herkes, haklarını kullanırken ve borçlarını yerine getirirken dürüstlük kurallarına uymak zorundadır.” Kural,⁶⁵⁰ “Hukukî ilişkilerin kapsamı” ve onun altında yer alan “Dürüst davranma” başlıkları altında düzenlenmektedir. Bu kuralla hem alacaklı, yani hak sahibi hem de borçlu birbirlerine karşı dürüst ve iyi davranmakla sorumlu tutulmaktadır.⁶⁵¹

Dürüstlük kuralının tanımı kanunda yapılmamış doktrin ve mahkeme kararlarına bırakılmıştır. Bu kapsamda, dürüstlük kuralı, bir kimseden, dürüst, namuslu ve makul bir insan olarak beklenen hal ve hareketleri ifade etmektedir. Bir davranışın bu ölçüde olup olmadığı, toplumda hâkim olan ahlâkî kaidelere, örf ve âdete, toplumun menfaatlerine, iş hayatının gerekliliklerine ve hakları sağlayan ilişkilerin maksadına göre tayin edilir.⁶⁵² Dürüst davranma, doğruluk ve dürüstlük ile kendisine gösterilen güvene uygun olarak hareket etmektir. Karşılıklı güvene uygun hareket etme ve aldatmama dürüstlük kuralının esasını oluşturur.⁶⁵³

⁶⁴⁷ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 251-252.

⁶⁴⁸ Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 50.

⁶⁴⁹ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 252.

⁶⁵⁰ Dürüstlük kuralı yerine “dürüstlük ilkesi” ya da “dürüstlük veya güven ilkesi” isimlendirilmesinin daha uygun olduğuna dair görüşler bulunmaktadır. Bkz. Hüseyin Hatemi, *Medeni Hukuk’a Giriş* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2011), 183, 188. Çalışmanın giriş bölümünde yaptığımız ilke ve kural ayrımı sebebiyle başlıklandırmada “dürüstlük kuralına uyma ilkesi” isimlendirmesi yapılmıştır.

⁶⁵¹ İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 307; Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, 6.

⁶⁵² Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 266; Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/243-244; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 166.

⁶⁵³ Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 167.

Tarihi gelişimine bakıldığında dürüstlük kuralının temelinde sadakat, güven düşüncesi ve karşılıklı güven ilişkisinin yer aldığı görülmektedir.⁶⁵⁴ Nitekim dürüstlük kuralının içerisinde bulunan değerlere bakıldığında doğruluk ve dürüstlük olmak üzere iki temel değer yer aldığı; doğruluk değerinin kişinin iç dünyasına hitap ederken, dürüstlük değerinin kişinin çevresine ilişkin olduğu görülmektedir.⁶⁵⁵ Bu kapsamda genel bir tanımlama ile dürüstlük kuralı, toplumun bilincinde mevcut olan namusluluk, doğruluk, dürüstlük, karşılıklı güven, dikkat ve özen esaslarının oluşturduğu, herkes tarafından uyulması gereken, sübjektiflikten uzak objektif mahiyette olan bir hareket düsturudur.⁶⁵⁶

Aynı doğrultuda dürüstlük kuralının ahlâk ile olan ilişkisine bakıldığında; hukukî-etik mahiyetinde olan bu kuralın iyi ahlâk ile kötü ahlâkın arasındaki sınırın belirlenmesinde yol gösterici olduğu görülmektedir. Buna ek olarak dürüstlük kuralı, sadakat, söze bağlılık, güven, karşı tarafın menfaatlerini de göz önüne alma gibi ahlâkî değerleri içine alan ahlâk kuralları ve etik değerlerin hukuk kurallarına nüfuz etmesini sağlayan evrensel bir doğal hukuk ilkesidir.⁶⁵⁷

Dürüstlük kuralı ilkesi özel hukukta olduğu gibi kamu hukukunda da daima dikkate alınması gereken ve bu bağlamda hukukun her alanında gözetilen bir temel hukuk ilkesidir.⁶⁵⁸ Bu kapsamda hakkın sözleşmeden veya kanundan doğmuş olmasına bakılmaksızın tüm hakların kullanımının sınırını dürüstlük kuralı oluşturmaktadır.⁶⁵⁹

Dürüstlük kuralı *hakların kullanılması ve borçların ifası* (TMK m.2/1) başta olmak üzere hukukî işlemlerin, özellikle kanunun yorumlanmasında ve boşluklarının tamamlanmasında, kanuna karşı hilenin önlenmesinde, hukukî işlemlerin, özellikle sözleşmelerin oluşması, yorumlanması ve tamamlanmasında, borçların doğumunda, sözleşmelerde değişiklik yapılmasında veya sözleşmenin sona erdirilmesi gibi durumlarda söz konusu olmaktadır.

⁶⁵⁴ İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 309; Seyfullah Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997), 290.

⁶⁵⁵ Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 49.

⁶⁵⁶ Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 167; Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 291; İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 310; Kavak, *Medenî Hukukta Dürüstlük Kuralı ve İyiniyetin Korunması*, 28-29, 35-37.

⁶⁵⁷ Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 50-51; Kavak, *Medenî Hukukta Dürüstlük Kuralı ve İyiniyetin Korunması*, 11; Derya Ateş, “Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları” 72 (2007), 86.

⁶⁵⁸ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 267; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 163; Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 301-303; İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 311; Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 51-54.

⁶⁵⁹ Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 169.

Bu bağlamda sözleşmeden doğan yükümlülükleri yerine getirmek ve sözleşmeye uymak, sözleşme sonrasında ortaya çıkan değişikliklerin sözleşmeden doğan borçlar üzerindeki etkisi yine dürüstlük kuralı gereği “sözleşmeye bağlılık” veya “ahde vefa ilkesi” (*pacta sunt servanda*) kapsamında ele alınır.⁶⁶⁰ Bu ilke de geçersizlik sebebi içermeyen bir akit ile tarafların sözleşmedeki bağlılıklarının tek taraflı irade ile ortadan kaldırılamaması ve değiştirilememesini içermektedir.⁶⁶¹

Dürüstlük kuralındaki karşılıklı güven ilişkisini kuran bağlar yalnızca sözleşmeye dayanmaz.⁶⁶² Dürüstlük kuralına dayandırılan sözleşme benzeri ilişkiler de bulunmaktadır. Bunlar; sözleşme görüşmeleri esnasında yukarıda zikredilen dürüstlük kuralından doğan yükümlülükler aykırı davranılması, sözleşme görüşmeleri sırasındaki kusurlu davranışı (*culpa in contrahendo*),⁶⁶³ sözleşme bağı sona erdikten sonra tarafların sözleşme sebebiyle kurdukları yakınlığın bazı zarar verici, kusurlu davranışlara sebebiyet vermesi (*culpa post pactum perfectum*), üçüncü kişiyi koruyucu etkili sözleşme, edim yükümünden bağımsız borç ilişkileri ve fiili sözleşme ilişkisi teorileridir.⁶⁶⁴

Çalışmamız kapsamında sözleşmelerde dürüstlük kuralının uygulanmasına ve kuralın sözleşme taraflarına getirdiği yükümlülükler; ticarî mahiyette olan bir sözleşmede, tarafların her birine sözleşme görüşmeleri sırasında diğer tarafın kişiliğinin ve malının zarara uğramasını engelleyici tedbirler almak, sözleşmenin kurulması ve içeriği hakkında aldatıcı davranmamak, doğru bilgiler vermek, karşı tarafın hataya düşmesi durumunda bundan faydalanmamak, uyarmak yükümlülükleri sayılabilir.⁶⁶⁵

Dürüstlük kuralına uyulmaması ile hakkın kendi amacını aşacak şekilde kullanılması, hakkın kötüye kullanılması durumunu oluşturur. (TMK m.2/2) Hakkın kötüye kullanılmasını ise hukuk düzeni korumamaktadır. Dürüstlük kuralına aykırılık, aynı zamanda hakkın kötüye kullanımını oluşturur.⁶⁶⁶ Bu bakımdan, bir madalyonun bir yüzünü dürüstlük kuralı oluşturuyorsa, aralarındaki bağlılığa binaen, diğer yüzü de hakkın kötüye

⁶⁶⁰ Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 171-172; Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 307 vd.; Ateş, “Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları”, 91.

⁶⁶¹ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 59.

⁶⁶² Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 290-291.

⁶⁶³ Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/249-250; Oğuzman - Öz, *Borçlar Hukuku*, 1/39, 489; Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 314-315; İmre, *Medeni Hukuka Giriş*, 318; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 1182 vd.

⁶⁶⁴ Oğuzman - Öz, *Borçlar Hukuku*, 1/38-43; Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 325 vd.

⁶⁶⁵ Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/248.

⁶⁶⁶ Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 185; Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 328; Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, 23-24.

kullanılması yasağıdır.⁶⁶⁷ Bu kapsamda dürüstlük kuralı, hukukî işlemin taraflarının birbirlerini gözetme yükümlülüğünü düzenlerken, hakkın kötüye kullanımı yasağı, ileri sürülmesi durumunda açıkça adaletsizlik oluşturacak bir hakka dayanmayı yasaklamaktadır.⁶⁶⁸

Hak sahibi hakkını kullanma konusunda tamamen serbest değildir. Hakların tanınmalarındaki amaca uygun olarak kullanılmaları gerekir. Bir hakkın tanınmasındaki amaca aykırı olarak kullanılması dürüstlük kuralına muhalif bir durum teşkil eder.⁶⁶⁹ Hakkın kötüye kullanılması yasağı hukuk düzeninin tanıdığı tüm haklar için söz konusudur.⁶⁷⁰ Bu yasakla bütün haklar yönünden genel ahlâkî bir sınırlama getirilmiştir.⁶⁷¹ Bu sınırlama sadece hakkın kullanılması noktasında değildir. Hakkın kullanımıyla beraber içeriği de bu kapsamda göz önüne alınmalıdır.⁶⁷²

Kötüye kullanılan hak “görünüşte hak”tır. Hakkın kötüye kullanılması durumunun söz konusu olduğu bir olayda hâkim “görünüşte hak”ı reddederek “gerçek hak”ın sağlanması ve elde edilmesini sağlamalıdır.⁶⁷³ Bu bağlamda dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması yasağının amacının hukuku ahlâken yüceltmek olduğu söylenebilir.⁶⁷⁴

Hakkın kötüye kullanıldığını gösteren unsurlar; hakkın kullanılmasında meşrû bir menfaat bulunmaması, hakkın kullanılmasının sağlayacağı menfaat ile başkasına vereceği zarar arasında aşırı oransızlık bulunması, çelişkili/uyandırılan güvene aykırı davranışta bulunulması, hakkın tanınmasındaki amaca aykırı veya kendi ahlâka aykırı davranışına dayanarak hakkın kullanılması şeklinde sayılabilir.

Çalışmamız açısından önem arz eden “hakkın kendi ahlâka aykırı davranışına dayanarak kullanılmasına” medenî-borçlar-ticaret hukuku bağlamında bir örnek verilecek olunursa; bir kimsenin, farklı kişiler arasında kurulmuş olan sözleşme ilişkisine saygı göstermesi ve bu sözleşmeyi bozacak şekilde fiili müdahalede bulunmaması ticarî hayatta geçerli dürüstlük kuralının örneklerinden biridir. Karşılıklı rıza ve güvene dayanan hukukî ilişkinin gereklerine aykırı davranan ve taraflardan birini sözleşmeyi bozmaya veya

⁶⁶⁷ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 265; Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/243-244.

⁶⁶⁸ Ateş, “Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları”, 83.

⁶⁶⁹ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 270; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 179.

⁶⁷⁰ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 271; Ateş, “Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları”, 87-88.

⁶⁷¹ Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/256.

⁶⁷² Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, 7.

⁶⁷³ Akyol, *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*, 7, 22.

⁶⁷⁴ Ateş, “Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları”, 83.

sözleşmeden ötürü doğan yükümlülüklerini ihlal etmeye çalışarak kendisine çıkar sağlamaya yeltenen kişinin bu davranışı TBK m.49/2'deki "ahlâka aykırı fiil" kapsamına girmektedir. Böyle bir davranış dürüstlük kuralına aykırılığı da gösterdiği gibi TBK m.49/1'de düzenlenen kusur sorumluluğunun şartlarının da oluşmasını sağlayabilir.⁶⁷⁵

Dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması yasağı, ahlâk, adalet, hakkaniyet, kamu düzeni ve kişilik hakkı gibi hukukun genel ilkelerinden olup kanunun katı bir şekilde uygulanması durumunda adalete, hakkaniyete ve ahlâk anlayışına aykırı, toplumun genel düzen ve ihtiyaçlarına uymayan sonuçların ortaya çıkmasını önlemeye, hukuk kurallarının genel, soyut ve şekilci olmasından doğan sertliği yumuşatmaya hizmet etmektedir.⁶⁷⁶

Sonuç olarak, TMK m.2 düzenlemesi ile hukukun ahlâk ile güç kazanmasının ve toplumun ahlâkî duyarlılığının belli bir düzeyde korunmasının oldukça önemli ve gerekli olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.⁶⁷⁷

1.4. İrade Serbestisi ve Sözleşme Özgürlüğü İlkesi

Özel hukuka hâkim olan ilkelerden biri olan irade serbestisi (özerkliği) kapsamında hukukî ilişkiler şahıs iradelerine bağlıdır. Hukuk düzeninin tanıdığı iradeyi önceleyen bu ilke özel hukukun en önemli ilkelerindendir. İrade serbestisi ilkesi insanın tabi olarak hür olduğu esasına dayanmaktadır. Genel nitelikte olan bu hürriyet insanın kendisini borç altına sokabilmesini de içermektedir.⁶⁷⁸ Bu ilkenin borçlar hukukundaki özel görünümlerinden biri olan sözleşme özgürlüğü ilkesi ise sözleşme yapma, içeriğini/konusunu belirleme ve düzenleme özgürlüklerini içermektedir.

TBK m.1 hükmünde *sözleşmenin tarafların iradelerini karşılıklı ve birbirine uygun olarak açıklamalarıyla kurulacağı* ifade edilmiştir. "Karşılıklı ve birbirine uygun" irade açıklamalarının özellikle belirtilmesi ve sözleşmenin kurucu unsuru olarak aranması irade serbestisinin ve sözleşme özgürlüğünün ilk aşamasını oluşturmaktadır.

TBK m.26 hükmü gereğince *sözleşme tarafları, yapacakları sözleşme içeriğini kanunda öngörülen sınırlar içinde özgürce belirleme imkanına sahiptirler*. Sözleşme

⁶⁷⁵ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 282-283.

⁶⁷⁶ Oğuzman - Barlas, *Medenî Hukuk*, 318; Dural - Sarı, *Türk Özel Hukuku*, 1/243, 262; Akipek vd., *Türk Medeni Hukuku*, 167, 177-178; Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 55.

⁶⁷⁷ Yücel, *Hukuk Felsefesi*, 144.

⁶⁷⁸ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 46, 373 vd.

özgürlüğü sözleşme konusunu serbestçe belirleme özgürlüğüyle beraber sözleşme yapıp yapmama, sözleşme türlerine bağlı kalmayıp karma ve isimsiz sözleşme yapabilme imkânını da içinde barındırır.⁶⁷⁹

Sözleşme özgürlüğünde sözleşmenin içeriğini belirleme noktasında kanun tarafından sınırlamalarda bulunulmuştur. Bu kapsamda TBK m.27 hükmü gereğince; “*kanunun emredici hükümlerine, ahlâka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı veya konusu imkânsız olan sözleşmeler kesin olarak hükümsüzdür.*”

Bu bağlamda sözleşme özgürlüğünün sınırlamalarından biri olan ahlâk unsurunun Türk hukukundaki yerinin özellikle incelenmesi gerekmektedir.

1.5. Genel Ahlâk ve Genel Ahlâka Aykırılık

Çalışmamızın birinci bölümünde de ifade edildiği üzere pozitif hukukta kabul edilerek kendisine hüküm bağlanan ahlâk, objektif yani genel ahlâktır.⁶⁸⁰

Türk hukukunda ahlâk ifadesinin ilgili olduğu hükümlerin başında TBK m.26-27’deki sözleşmelerin ahlâka aykırı olması halinde kesin hükümsüz sayılması ile beraber TMK m.23/2’deki özgürlüklerin ahlâka aykırı olarak sınırlanamayacağı hükmü gelmektedir.⁶⁸¹

Eski Medenî Kanun ve Borçlar Kanunu’nda ahlâk kavramı ile aynı manada “adab”, “adab-ı umumiye”, “ahlâk (adab)” gibi farklı terimlere de yer verilmiştir. Bu çeşitlilik iktibas edilen kanundaki çeviri ve kanun koyucu hataları ile açıklanmaktadır.⁶⁸² Nitekim her ne kadar aynı manaya geldikleri düşünülse de bu durumun kanun hükümlerinin uygulanması ve yorumlanmasında birtakım sıkıntılara sebebiyet verdiği söylenebilir. Günümüz Türk Medenî Kanunu ve Türk Borçlar Kanunu’nda kavram ve terimdeki bu karmaşıklığa son verilerek sadece ahlâk kavramına yer verilmiştir. Anayasa’da ise ahlâk kavramı “genel ahlâk” ifadesiyle madde 20, 21, 22, 28, 31, 33, 34, 51, 141’de geçmektedir.⁶⁸³

⁶⁷⁹ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 47.

⁶⁸⁰ Derya Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2007), 82; Veysel Başpınar, *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1998), 136.

⁶⁸¹ Akın Ünal, *Kelepçeleme Sözleşmeleri* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2017), 83.

⁶⁸² Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 26-27, 71; Başpınar, *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı*, 135, dn. 146.

⁶⁸³ Bkz. Ünal, *Kelepçeleme Sözleşmeleri*, 83-84, dn 258.

Genel ahlâk kuralları, ahlâk kuralları ve örf-âdet, görgü kuralları gibi diğer sosyolojik düzen kurallarından temel alan;⁶⁸⁴ kişilerin bireysel ve toplumsal, maddi ve manevi temel hukuki menfaatlerini koruyan ve borçlar hukukuna hâkim olan sözleşme özgürlüğü ilkesinin sınırlarından birini oluşturan bir genel hukuk ilkesidir. Genel ahlâk kuralları genel bir ilke olması sebebiyle hukukun tüm dallarında uygulanmaktadır.⁶⁸⁵ “Genel ahlâk” kavramı ile buna aykırılığa birtakım hukuki sonuçlar bağlanması Roma hukukunda da görülmektedir.⁶⁸⁶ Hukuken korunan genel ahlâk kavramının içerisinde ticarî ahlâk kuralları da girmektedir.⁶⁸⁷

Türk hukukunda genel ahlâk, yazılı bir kanun hükmünde yer aldığı takdirde ahlâki esasa dayanan bir emredici hukuk kuralından söz edilir. Emredici hukuk kuralı mahiyetinde olan toplumun ahlâki esaslarını, bireylerin şahsiyetini, ekonomik, sosyal ve fizikî durumları sebebiyle zayıf olanları koruma amacı güden hükümler genel ahlâk ile bağlantılıdır.⁶⁸⁸ Söz konusu hükümler genel ahlâk temeline dayanan yazılı hukuk kuralları halini almışlardır.⁶⁸⁹ Bunlara aykırı hareket edilmesi durumunda işlem hukuka aykırı olup kesin hükümsüzlükle malûldür.

Yazılı olmayan ahlâk kurallarına aykırılığı ifade eden TBK m.27’deki ahlâka aykırılık, sözleşme özgürlüğü ilkesi sınırlarından biri olup sözleşmenin geçersiz sayılma nedenleri arasında yer alır. Bu kapsamda kanun koyucu, hukuk kurallarının dışında bazı ahlâkî kuralları da sözleşme özgürlüğünün sınırı haline getirmiştir.⁶⁹⁰ Yazılı olmayan ahlâk kuralları da yazılı olmayan emredici kurallar konumundadırlar.⁶⁹¹ Bu bağlamda konusu veya amacı toplumun ahlâkına aykırı olan sözleşmeler de kesin hükümsüzlük yaptırımına tabi tutulur.⁶⁹²

Ahlâk temeline dayalı yazılı hukuk kurallarını tespit etmek kolayken yazılı olmayan ve TBK m.27 atfıyla emredici hale gelen ahlâk kurallarını belirlemek kolay

⁶⁸⁴ Başpınar, *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı*, 136.

⁶⁸⁵ Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 87-88.

⁶⁸⁶ Uçaryılmaz, *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*, 75; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 5.

⁶⁸⁷ Huriye Kubilay, “Ticari İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk -Haksız Rekabet-”, *İzmir* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000), 548.

⁶⁸⁸ Oğuzman - Öz, *Borçlar Hukuku*, 1/85.

⁶⁸⁹ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 72; Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 242; Hüseyin Hâtemî, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976), 173-174.

⁶⁹⁰ Hâtemî, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, 12.

⁶⁹¹ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 72; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 90, 99-100.

⁶⁹² Oğuzman - Öz, *Borçlar Hukuku*, 1/88.

görünmemektedir.⁶⁹³ Günümüz hukukunun kaynağı olan seküler hukuk anlayışına göre genel ahlâk normunu tespit etmek kişiler ve toplumun ahlâka olan bakışı ve algılayışı sebebiyle oldukça zordur. Bu sebeple bu konuda yorum yapılırken makul, normal ve orta zekalı insanların düşünceleri esas alınarak ahlâkî değer yargısı⁶⁹⁴ ve objektif ahlâka göre yorum yapılması gerekmektedir.⁶⁹⁵ Hukukun koruduğu “genel” ahlâk anlayışı topluma mal olmuş ahlâk anlayışıdır. Bu bağlamda tabii hukuk anlayışındaki hukuk ve ahlâkın birbirleriyle olan yakın ilişkisi çerçevesinde evrensel etik, evrensel hukuk ilkeleri, hukukun genel ilkeleri bunlarla ilişkisi ölçüsünde Anayasa’nın temel ilkeleriyle genel ahlâk ve genel ahlâka aykırılığın tespiti yapılmalıdır.⁶⁹⁶ Buna ek olarak bir sözleşmenin konusunun ahlâka uygun olup olmadığının tespitinde kıstas olacak ahlâk kuralının belirlenmesinde, pozitif hukukun temel ilkelerine uygun olan ve hukukun bütünsel mantalitesince benimsenmesi mümkün olup bunlarla çelişmeyen ahlâk kuralları hukuk düzenince kabul edilip uygulanma değeri olan kurallardır.⁶⁹⁷

Ahlâka aykırılık bizzat sözleşmenin yapılmasında, içerdiği edimde veya amacında söz konusu olabilir. Buna ek olarak sözleşme süresinin veya karşı tarafa yüklenen yükün aşırı olmasından da kaynaklanabilir. Bu kapsamda sözleşme taraflarından birinin ekonomik özgürlüğünü aşırı derecede kısıtlama, diğer tarafın keyfi davranışına tabi tutma veya aşırı bir süre bağlılık oluşturma durumları varsa sözleşme ahlâka aykırılık sebebiyle geçersiz kılınabilir.⁶⁹⁸

Örneğin TTK m.22 hükmü gereğince tacir, aşırı ücret veya ceza kararlaştırılmış olduğu iddiasıyla ücret veya sözleşme cezasının indirilmesini mahkemeden isteyememektedir. Cezai şartın taciri ekonomik yönden yıkıma uğratacak şekilde olması durumunda ise genel ahlâka aykırılık sebebiyle bu mümkün olacaktır.⁶⁹⁹

⁶⁹³ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 73.

⁶⁹⁴ Ünal, *Kelepçeleme Sözleşmeleri*, 91.

⁶⁹⁵ Edis, *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*, 159; Andreas B. Schwarz, *Borçlar Hukuku Dersleri*, çev. Bülent Davran (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1948), 354; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 370; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 87, 91.

⁶⁹⁶ Hatemi - Gökyayla, *Borçlar Hukuku*, 73-74; Hâtemî, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, 104 vd., 109-110; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 113-142.

⁶⁹⁷ Hâtemî, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, 109.

⁶⁹⁸ Oğuzman - Öz, *Borçlar Hukuku*, 1/89-90; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 370-371; Başpınar, *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı*, 140-141. Kelepçeleme sözleşmeleri bunun örneğini oluşturmaktadır. Ayrıntılı çalışma için bkz. Ünal, *Kelepçeleme Sözleşmeleri*.

⁶⁹⁹ Hukuk Genel Kurulu, E. 1970/1053 K. 1974/222 T. 20.03.1974 “...Cezai şart borçlunun iktisaden mahvını mucip olacak derecede ağır ve yüksek ise adap ve ahlâka aykırı sayılarak tamamen veya kısmen

Ahlâk geniş yorumlamayla birçok hukuk kuralıyla ilişkilendirilebilir. Örneğin; kişiliğin korunmasına yönelik hükümler (TMK m.23/2) kamu düzeni ve ahlâk kavramlarıyla da ilişkilidir.⁷⁰⁰ Bu kapsamda rüşvet sözleşmeleri gibi ticarî etik ve dürüstlüğe aykırı sözleşmeler de ahlâka aykırılık sebebiyle kesin hükümsüzdür.⁷⁰¹

Gabin yani aşırı yararlanma hükümleri de sözleşme özgürlüğüne getirilen ahlâk ve dürüstlük kuralına dayanan bir sınır niteliğindedir.⁷⁰² Ancak ahlâka aykırılık kapsamında değerlendirilebilecek aşırı yararlanma hakkında özel hüküm bulunması sebebiyle (TBK m.28) bu durumda m.27 hükmüne başvurulmamaktadır. Buna ek olarak sözleşme taraflarından birinin hukukî veya fiili tekel oluşturmaması ve sözleşmede bu durumu kullanarak edimler arasında çok büyük bir oransızlığa sebebiyet vermesinin gabin dışı bir olgu sayılıp, özel bir ahlâka aykırılık halini oluşturduğuna dair görüşler bulunmaktadır.⁷⁰³

Ahlâk kavramı haksız fiillerden doğan borç ilişkilerinde (TBK m.49), sebepsiz zenginleşmeden doğan borç ilişkilerinde, borçlanılmamış edimin ifası (TBK m.78) ve geri istenememesinde (TBK m.81), borç ilişkisinde özel durumlardaki yasak koşullarda (TBK m.176), bazı satış türlerinde artırmanın iptali (TBK m.281), bağışlama sözleşmesinin ilgili hükümlerinde (TBK m.285), vekaletsiz iş görmede sorumluluk (TBK m.527) hükümlerinde de yer almaktadır.

1.6. Ticarî Örf ve Âdet İlkeleri

Ticaret ile iştigal edenler tarafından, ticari alanda bir hukuk kuralı mevcutmuş gibi sürekli yapılan ticarî alışkanlıklar, ticarî örf ve âdet olarak tanımlanabilir.⁷⁰⁴ Ticarî örf ve âdetler tacirler arasındaki ilişkilerin daha hızlı ve güvenilir bir şekilde yapılması amacıyla ortaya çıkmış olan kurallardır.

iptal edilmesi gerekir. Borçlu tacir olsa dahi böyle bir durumda ceza iptal edilebilir. Çünkü ahlâk ve adaba aykırılık dolayısıyla şartın butlanı genel bir hükümdür.” Ünal, Kelepçeleme Sözleşmeleri, 98.

⁷⁰⁰ Hâtemî, *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*, 54; Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 370; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 118 vd.; Başpınar, *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı*, 138 vd.

⁷⁰¹ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 371.

⁷⁰² Feyzioğlu, *Borçlar Hukuku*, 234, 248 vd.

⁷⁰³ Eren, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 373; Ateş, *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*, 169 vd.

⁷⁰⁴ Muhammed Sulu, “Ticaret Hukukunun Kaynağı Olarak Ticari Örf ve Âdet Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 227.

Ticarî örf ve âdetler, ticari hükümler arasında Türk Ticaret Kanunu'nda özel olarak düzenlenmiştir. TTK m.1 hükmünde, *Türk Ticaret Kanunu'ndaki hükümlerle, bir ticari işletmeyi ilgilendiren işlem ve fiillere ilişkin diğer kanunlarda yazılı özel hükümlerin ticari hüküm niteliğinde olduğu belirtilmiştir.*

Aynı hükümde, *hakkında ticari bir hüküm bulunmayan ticari işlerde, ticari örf ve âdete, bu da yoksa genel hükümlere göre karar verileceği düzenlenmiştir.* (TTK m.1/2) Bu bağlamda ticarî işlere uygulanacak hükümler emredici hükümler, sözleşme hükümleri, tamamlayıcı ve yorumlayıcı ticarî hükümler, ticarî örf ve âdet ile genel hükümler şeklinde sıralanmaktadır.

Buna göre; emredici hükümler ticarî iş ile ilgili uyumsuzluklara ilk sırada uygulanmaktadır. Emredici hükmün Türk Ticaret Kanunu, Türk Medenî Kanunu, Türk Borçlar Kanunu veya başka özel bir kanunda yer alması açısından bir farklılık bulunmamaktadır. Tarafların, emredici hükümlere aykırılık olmaması şartıyla sözleşme özgürlüğü ilkesine binaen yaptıkları düzenlemeler ikinci sırada, yedek hukuk kuralı niteliğindeki sözleşmeyi tamamlayıcı ve yorumlayıcı hükümler ise üçüncü sırada yer almaktadır.⁷⁰⁵

Ticarî örf ve âdetin uyumsuzluğa hüküm oluşturmaları hususunda ise kanunda aksine bir hüküm yoksa, ticari örf ve âdet olarak kabul edildiği belirlenmedikçe, teâmül, mahkemenin yargısına esas olamayacağı, ancak irade açıklamalarının yorumunda teâmüllerin de dikkate alınacağı belirtilmiştir. (TTK m.2/1).

Buna ek olarak bir bölgeye veya bir ticaret dalına özgü ticari örf ve âdetler genel olanlara üstün tutulacaktır. *Ticarî örf ve âdetin uygulanacağı hükmün uyumsuzluğunun ilgilileri aynı bölgede değilse, kanunda veya sözleşmede aksi öngörülmedikçe, ifa yerindeki ticari örf ve âdet uygulanacaktır.* (TTK m.2/2)

Ticari örf ve âdet, tacir sıfatını hâiz bulunmayanlar hakkında ancak onlar tarafından bilindiği veya bilinmesi gerektiği takdirde uygulanacaktır. (TTK m. 2/3) Bu hükmün mefhumu muhalifinden ticarî örf ve âdetin tacirler açısından mutlak olarak uygulanacağı anlaşılmaktadır.⁷⁰⁶

⁷⁰⁵ Oğuz İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2004), 100; İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, 31-32; Rıza Ayhan vd., *Ticari İşletme Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 97-98.

⁷⁰⁶ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 152; Mehmet Bahtiyar, *Ticari İşletme Hukuku* (İstanbul: Beta Basım Yayın, 2016), 98.

Uluslararası ticaret hukukunda ticarî örf ve âdet, hukukun asli kaynağı olarak görülerek “*lex mercatoria*” şeklinde ifade edilmektedir. Buna göre, *lex mercatoria*, tacirlerin kendi iç ilişkilerindeki uygulamalarından ve teâmüllerinden oluşan, mahkemeler tarafından hukukî uyuşmazlıkların çözümünde kullanılan uluslararası ticarî örf âdet kurallarıdır.⁷⁰⁷

Ticarî örf ve âdet kurallarının ticarî dürüstlük ve ahlâk ilkeleri ile büyük bir bağlantısının olduğu söylenebilir. İkisinin de temelini toplumsal vicdandan alması bu bağlantıyı açıklamaktadır. Nitekim ticarî dürüstlük ve ahlâk gerekliliklerine uygun olmayan bir kural uzun ve sürekli bir kural halini almayacak bu kapsamda örf ve âdet kuralı haline de gelemeyecektir.

2. AHLÂK TEMELLİ TİCARET HUKUKU KURALLARI

Ticaret hukukunda yukarıda zikredilen genel ilkeler temel alınıp yeni kurallar ve hükümler oluşturularak bunlara Türk Ticaret Kanunu’nda yer verildiği görülmektedir. Bu bölümde iyiniyet ilkesi, dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması yasağına dayanan bunlar haricinde ticarî dürüstlük ve ahlâk kurallarıyla dolaylı bir bağlantısı kurulabilecek diğer ticaret hukuku kurallarından bahsedilerek ticaret ahlâkı sicili oluşturulması önerisi sunulmuştur.

Söz konusu kurallar haricinde ticaret hukuku kurallarının bir yönüyle de olsa ahlâk kurallarını ilgilendirdiğini söylemek mümkündür. Ticarî ilişkilerde dürüstlük, sözleşme tarafları arasındaki güvenin sağlanması, kanuna karşı hile, muvazaa, hile, yanıltma gibi durumlarda sözleşmenin geçerliliğinin etkilenmesi, ticarî mallarda ayıp durumundaki özel hükümler, aynı doğrultuda ayıp için öngörülen sürelerin tacirlerin bilgi, yetenek ve uzmanlıklarına bağlı olarak daha az süreler olması (TTK m.23/c) gibi hukukî kuralları ahlâk kurallarıyla da ilişkilendirilebilir.

Kredi ve finans kuruluşlarının karşılıksız çek vermesi, zamanında ödenmemiş kredi kartı ile diğer kart borçları ve protesto edilmiş senet sebebiyle bu fiillerde bulunan kişilerin Merkez Bankasınca kara listeye alınması, Kredi Kayıt Bürosu’nun finansal kontrolü sağlayan kredi notu, risk ve çek raporu gibi elektronik rapor sistemi uygulamaları örneğin

⁷⁰⁷ F. Zehra Konuk, *Lex Mercatoria: Ortaçağ Avrupası’nda Ticaret Hukukunun Gelişmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2005), 108-109.

finans kuruluşlarınca kredi ve borç verilirken Findeks puanına ve geçmişine bakılması, çek düzenlemesi yasak olan kişiler, ihaleden yasaklılık halleri de bunlara dahil edilebilir.

2.1. İyiniyet İlkesine Dayanan Kurallar

İyiniyete sonuç bağlanan hükümler Türk Medenî Kanunu'nda olduğu gibi Türk Ticaret Kanunu'nda da yer almaktadır. Kanun iyiniyeti her zaman açık bir şekilde ve aynı anlama gelecek şekilde kullanmamıştır. Bu bağlamda iyiniyetin Türk Ticaret Kanunu'nda farklı görünüm şekilleri bulunmaktadır.⁷⁰⁸

Türk Ticaret Kanunu'ndaki iyiniyetin görünüm şekilleri; doğrudan iyiniyete hüküm bağlanan hükümler, iyiniyetin zıddı olan kötü niyet ifadesinin geçtiği hükümler, dolaylı olarak iyiniyetle ilgili hükümler ve TMK m.2 dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması anlamında iyiniyetin geçtiği hükümler ve kastın arandığı hükümler olarak beş başlıkta incelenmektedir.⁷⁰⁹

Türk Ticaret Kanunu'nun doğrudan iyiniyete hüküm bağladığı durumlara; iyiniyetli üçüncü kişilere karşı tacir gibi sorumlu olma (m.12/3), ticaret şirketlerinde sermaye koyma borcunda özel sicile yapılan kaydın iyiniyeti kaldırması (m.128/2), kollektif şirkette temsilde iyiniyetli üçüncü kişilere ileri sürülemez (m.233/1), eksik nama yazılı senetlerdeki iyiniyetle yapılan ödeme sonrası borçtan kurtulma (m.656), limited şirkette haksız alınan kâr paylarının geri verilmesinde iyiniyete sonuç bağlanması (m.611/2), konişmentoda iyiniyete sonuç bağlanan durumlar (m.1241/2) örnek gösterilebilir.

2.2. Dürüstlük Kuralına Uyuma İlkesine ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağına Dayanan Kurallar

Dürüstlük kuralının Türk Ticaret Kanunu'nda geçtiği hükümler; ticaret unvanının ticarî dürüstlüğe aykırı olarak kullanılması hali (TTK m.52/1)⁷¹⁰, dürüstlük kuralına aykırılık teşkil eden haksız rekabet (TTK m.54/1 ve 2, m.55), şirketler topluluğunda bağlı ve hakim şirketlerin raporlarında ve bilgi almada doğru ve dürüst hesap verme ilkelerine uygunluk

⁷⁰⁸ Hüseyin Faysal Gençtürk, *Türk Ticaret Kanunu'nda İyiniyetin Görünüm Şekilleri* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017), 84.

⁷⁰⁹ Bu konuda ayrıntılı çalışma için bkz. Gençtürk, *Türk Ticaret Kanunu'nda İyiniyetin Görünüm Şekilleri*, 20 vd.

⁷¹⁰ “Ticarî dürüstlük” ve “ticarî dürüstlüğe aykırılığın” değerlendirilmesine yönelik çalışma için bkz. Mustafa Yasan, “TTK m.52’ye Göre ‘Ticarî Dürüstlüğe Aykırılık’ Şartının İncelenmesi”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/2 (2013), 191-227.

(TTK m.199/2 ve 4, m.200/1), şirketler topluluğunda bağlı ve hakim şirketlerde hakimiyetin hukuka aykırı olarak kullanılmasında sorumluluğun tespiti konusunda ve dürüstlük kuralına aykırı davranışlarda satın alma konusunda (TTK m.202/1-d ve m.208/1), ortaklar arasındaki ilişkilerde kar payı hakkı ve zarara katılmada finansal tabloların çıkarılması konusunda dürüstlük kuralına aykırılık durumunda (TTK m.227/1), anonim şirket yönetim kurulunda özen ve bağlılık yükümlülüğünü gözetmede ve müzakereye katılma yasağında (TTK m.369/1 ve m.393/1), anonim şirkette denetleme konu ve kapsamda dürüstlük kuralına uygunluğun gözetilmesinde, denetim raporunda, görüş yazılarında ve denetçilerin sır saklamadan doğan sorumluluğunda (TTK m.398/1, m.402/5-b, m.403/1, m.404/1), anonim şirket genel kurulunda toplantını ertelenmesinde dürüst hesap verme ölçüsü ilkelerine riayet olarak (TTK m.420/2), pay sahibinin bilgi alma ve inceleme hakkında verilecek bilgilerin dürüstlük ilkelerine uygunluğu olarak (TTK m.437/2), genel kurul kararlarının iptalinde (TTK m.445/1), yönetim kurulu beyanının dürüstlük kuralına uygunluğu olarak (TTK m.457/1), menkul kıymetler finansal tablolar ve yönetim kurulunun yıllık faaliyet raporlarının taşınması gereken özellik olan dürüst resim ilkesinde (TTK m.515/1 ve m.516/1), limited şirket genel kurulunda özen ve bağlılık yükümünde (TTK m.626/1), donatma iştirakinin sona ermesinde (TTK m.1083/2), deniz ticareti kitabı deniz kazaları kısmı kurtaranın haklarında ücretten mahrumiyette (TTK m.1311/1) olarak Türk Ticaret Kanunu'nda birçok hükümde düzenlenmiştir.

2.2.1. Basiretli Bir İş Adamı Gibi Hareket Etme Yükümlülüğü

TTK m.18/2 hükmü gereğince *her tacirin, ticaretine ait bütün faaliyetlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekir*. Basiret kavramı, öngörülü, tedbirli, sağduyulu, ileriye görebilme olarak anlaşılabilir.⁷¹¹

Bu hüküm, ticarî ilişkilerde taraflar arasında özel bir hüküm bulunmadığı durumda borçlunun borcunu yerine getirmedeki özen ölçüsünü tayin eden, tamamlayıcı mahiyette olan bir hukuk kuralıdır.⁷¹² Aynı kavram acenteliğe ilişkin TTK m.110/II “basiretli tacir”, tasfiye memurlarına ilişkin TTK m.286 hükmünde ise “basiretli iş adamı” olarak geçmektedir.

⁷¹¹ Bahtiyar, *Ticari İşletme Hukuku*, 99.

⁷¹² Ayhan vd., *Ticari İşletme Hukuku*, 175.

Basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün dürüstlük kuralındaki özen yükümlülüğüyle bağlantısı ve bu yükümlülükten farkı, tacir niteliğini taşıyan kişilere daha fazla özen yükümlülüğü öngörmesidir. Bu kapsamda tacir niteliksel olarak basiretli olmalı, ticarî ilişkilerini kurarken ve sözleşmelerini düzenlerken bu özen yükümlülüğüne riayet göstermelidir. Basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün ahlâk ile olan bağlantısının burada ön plana çıktığı ifade edilmelidir. Ayıplı ürün satışları, haksız rekabette bulunma, fahiş fiyatlama, karaborsacılık yapma, ticarî ürünlerde bilinçli eskitme gibi ticarî ilişkilerde aldatma mahiyeti bulunan her türlü faaliyet ile ticarî ahlâk ve etiğe uygun olmayan diğer hareketler basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğünün tacirler için öngördüğü özen yükümlülüğüne aykırılık oluşturmaktadır. Kanaatimizce özen yükümlülüğünün tacir sıfatını taşıyan kişiler için daha üst bir derecede öngörülmesi, tacirlerin ticarî hayat açısından topluma yön veren bu bağlamda kamu yararını önceleyecek şekilde hareket etmesi beklenen kişiler olduğunu göstermektedir. Kurduğu ticarî ilişki sayısı da hesaba katılırsa tacirin haksız faaliyetlerde bulunması ile toplumun çoğunluğunun, bu doğrultuda kamunun etkilendiği söylenebilir.

Bu doğrultuda tacir olmanın hükümlerinden biri olan basiretli iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü ile aynı ticaret kolunda faaliyet gösteren öngörülü, tedbirli bir tacirden beklenen objektif bir özen ölçüsünün yerine getirilmesi aranmaktadır.⁷¹³ Ancak özendeki objektif nitelik, özenin sözleşmenin veya işin özelliğine göre değerlendirmesine veya sözleşmeyle sınırlandırılmasına veya kanunda belirli sınırlar haricinde ağırlaştırılmasına engel değildir.⁷¹⁴ Bu sebeple objektif özenin ilgili ticaret faaliyetindeki özenin asgari mahiyetteki sınırı olduğu söylenebilir. Buna ek olarak söz konusu özen sözleşme ve kanunların öngördüğü borç ve yükümlülüklerin yanında bizzat bu kavramın getirdiği borç ve yükümlülükleri tacire yüklemektedir. Bu sebeple, tacir herhangi bir sözleşme olmaksızın yaptığı fiillerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmekle yükümlüdür aksi bir durumda bu davranışı sebebiyle sorumlu tutulabilir.⁷¹⁵

⁷¹³ İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, 46.

⁷¹⁴ Ayhan vd., *Ticari İşletme Hukuku*, 175.

⁷¹⁵ İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, 46; Mustafa Alper Gümüş, “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m.18/II’de Yer Alan ‘Basiretli İş Adamı (Tacir) Davranışı’ Ölçütünün İyiniyetin (TMK m.3) Varlığının Belirlenmesindeki İşlevi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (2016), 1224.

Buradaki objektif özen aslında kusur ölçütünü ifade etmektedir.⁷¹⁶ Bu kapsamda TTK m.18/2, tacirin tüm ticarî faaliyetlerindeki ihmal olarak ortaya çıkan kusurunun tespitine dair bir ölçü oluşturmaktadır. Buna göre tacirin, ticarî faaliyetine münhasır ortalama tacirin nitelik ve yeteneklerinin altındaki her özensiz davranışı söz konusu ölçünün altında kalacaktır.⁷¹⁷

Tacirin ticarî işletmesiyle ilgili bütün işlemlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekmektedir. Tacirin ticarî işletmesiyle bağlantılı sözleşmeleri yaparken, sözleşmelerden doğan borcu yerine getirirken ve bu işlemlerinde haksız rekabeti önlemek için gerekli tedbirleri alıp almadığı bu yükümlülüğe göre belirlenmektedir.⁷¹⁸ İstisna mahiyette olarak ticarî işletmesiyle ilgili olmayan işlemlerde gerçek kişi tacirden basiretli hareket etmesi beklenmez; ancak tüzel kişi tacirlerin tüm işlerinde basiretli olarak hareket etmesi gerekmektedir.⁷¹⁹

2.2.2. Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması

Tüzel kişiliğin hak ehliyetini hâiz olması ve hukukî kişilik olarak tanınmasıyla beraber bu kurumun sorumlulukların daraltılması amacıyla kötüye kullanılması da başlamıştır. Haksız, amaç dışı ve amaca aykırı şekilde tüzel kişilik oluşturulup ticarî faaliyetlerde bulunulması durumunda tüzel kişilik sıfatının arkasına gizlenen ortakları veya gerçek kişiyi sorumlu tutulmasına tüzel kişilik perdesinin kaldırılması/aralanması denilir.⁷²⁰

Tüzel kişilik perdesinin kaldırılması sermaye ortaklıklarındaki sınırlı sorumluluk ilkesine karşı önemli bir istisna olarak ortaya çıkmaktadır. Perdenin kaldırılması teorisinin getirdiği ayırım ilkesi ile ortaklığın borçlarından dolayı ortakların şahsi malvarlıkları ile sınırsız sorumlu tutulmasının yolu açılmaktadır.⁷²¹ Bu doğrultuda söz konusu ortaklıklarda hukuk kurallarının arkasının dolanılması ve tüzel kişiliğin kötüye kullanılmasının sonucu

⁷¹⁶ Gümüş, “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m.18/II’de Yer Alan ‘Basiretli İş Adamı (Tacir) Davranışı’ Ölçütünün İyiniyetin (TMK m.3) Varlığının Belirlenmesindeki İşlevi”, 1222.

⁷¹⁷ Gümüş, “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m.18/II’de Yer Alan ‘Basiretli İş Adamı (Tacir) Davranışı’ Ölçütünün İyiniyetin (TMK m.3) Varlığının Belirlenmesindeki İşlevi”, 1225.

⁷¹⁸ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 153; İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, 46; Ayhan vd., *Ticari İşletme Hukuku*, 176.

⁷¹⁹ Ali Bozer - Celal Göle, *Ticari İşletme Hukuku* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 2020), 106.

⁷²⁰ İbrahim Kaplan, “Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret Ortaklıklarında Perdenin Kaldırılması Talepli Hukuki Sorumluluk Davaları”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* XXV/4 (2009), 38-39.

⁷²¹ Emrullah Kervankıran, “Sermaye Ortaklıklarında Sınırlı Sorumluluk İlkesine Karşı Önemli Bir İstisna: Tüzel Kişilik Perdesi’nin Kaldırılması”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI/3-4 (2007), 458-459.

olarak perdenin kaldırılması davası açılabilir. Kanunda “perdenin kaldırılması davası” şeklinde bir dava türü olmayıp doktrinde böyle bir davadan söz edilmektedir.⁷²²

Bu dava türü ile tüzel kişiliğin kötüye kullanılarak bir tazminat talebi, itiraz veya definin dikkate alınmaması, takip ya da tescilin iptal edilmesi veya taşınır iadesi vs. olan davalar anlaşılmaktadır. Perdenin kaldırılması davası sayılan tüm bu davaları kapsayan ve altına birçok davanın da girebildiği şemsiye davayı ifade etmektedir.⁷²³

Perdenin kaldırılması öğretisi ile ilgili kötüye kullanma ve uygulanma olmak üzere iki önemli kuram bulunmaktadır. Kötüye kullanma kuramı, perdenin kaldırılmasını malvarlıklarının ayrılığı ve tüzel kişilik kavramının hukuk düzenine aykırı şekilde hileyle kullanımını izah etmekte iken uygulanma kuramı normun amaca aykırı kullanımına hukuk düzenine aykırılık oluşturacağı esasına dayanmaktadır.⁷²⁴ İki kuramın ve diğer görüşlerin de temelindeki hukukî kurumun hakkın kötüye kullanılması ve dürüstlük kuralına aykırılık olduğunu söylemek mümkündür.⁷²⁵

Davanın dayanakları bu bağlamda dürüstlük kuralı, hakkın kötüye kullanılması ve normun amacına aykırı kullanımının hukuk düzenince korunmayacağı ilkeleridir. Bu genel ilkelerin yanında Türk Ticaret Kanunu dayanakları ise tüzel kişinin malvarlığı ile üyesi gerçek kişinin malvarlığının ayrılığı ilkesi olup bunlar TTK m.338/2, 371/6, 408/3, 574/1, 616/3 ve 629/2 hükümlerinde düzenlenmiştir. Somut olayın doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olduğu hükümler de davanın dayanaklarından olacaktır.⁷²⁶

Perdenin kaldırılması davasındaki somut olayın özellikleri yanında üç ana unsur aranmaktadır. Tüzel kişilik ve ortak arasında sermayedeki pay sahipliği açısından bir bağımlılık ilişkisinin olması, bu ilişkinin ispatlanması ve ayrı kişilik-aykırılık ilkesi iddia ve savunmasının dürüstlük kuralına aykırılık oluşturması gerekmektedir.⁷²⁷

⁷²² Ünal Tekinalp, *Sermaye Ortaklarının Yeni Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 757.

⁷²³ Tekinalp, *Sermaye Ortaklarının Yeni Hukuku*, 758.

⁷²⁴ Tekinalp, *Sermaye Ortaklarının Yeni Hukuku*, 758; Gökhan Antalya, “Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması Teorisi”, *Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması*, ed. Erol Ulusoy (I. Uluslararası Ticaret Hukuku Sempozyumu, İstanbul, 2008), 149-150; Kervankıran, “Sermaye Ortaklıklarında Sınırlı Sorumluluk İlkesine Karşı Önemli Bir İstisna: Tüzel Kişilik Perdesi’nin Kaldırılması”, 461-463.

⁷²⁵ Gülören Tekinalp - Ünal Tekinalp, “Perdeyi Kaldırma Teorisi” (İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1995), Reha Poroy’a Armağan/395-396.

⁷²⁶ Tekinalp, *Sermaye Ortaklarının Yeni Hukuku*, 758-759.

⁷²⁷ Kaplan, “Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret Ortaklıklarında Perdenin Kaldırılması Talepli Hukuki Sorumluluk Davaları”, 42-43.

Türk hukukunda perdeyi kaldırma davaları beş grupta toplanmıştır. Bunlar; pay sahibi veya ortak ile anonim ortaklık veya limited ortaklığının mal varlıklarının ayrılığı ilkesine aykırılıktan doğan davalar, görünüşe güvenden kaynaklanan davalar, dürüstlük kuralının ihlalden doğan davalar, ortaklıklar topluluğu ilişkisinde hakimiyetin kullanılmasının sebep olduğu davalar ve TTK'nın 338/2 ve 574/1 maddelerinde yer alan özel sorumluluk davasıdır.

2.2.3. Haksız Rekabet

Günümüzde ekonomi serbest rekabete dayalıdır. Anayasa'da özel teşebbüs kurma ve yaşatma hakkı kabul edilerek liberal ekonomi yaklaşımı geçerli kılınmıştır.⁷²⁸ Buna göre, meşrû bir hak olan rekabet hakkının ticarî yaşamda mesleki ve ahlâkî kurallara uygun bir şekilde kullanılması gerekmektedir.⁷²⁹ Rekabet hakkının dürüstlük kurallarına uygun bir şekilde kullanılabilmesine yönelik ilkeler; rekabetin şahsın kendi emeği, yeteneği ve çalışmasına dayanması, piyasada doğruluk, dürüstlük ve açıklığın sağlanması, kamu yararının üstün görülerek bununla bağdaştırılması şeklinde üç temel ilkede toplanabilir.⁷³⁰

Liberal ekonomi anlayışı ve serbest rekabet ilkesinin sınırlarını haksız rekabete yol açacak davranış ve fiiller oluşturmaktadır. Kendi emeği olmaksızın başkalarının emeğinden faydalanılması, rakibin kötülenmesi gibi davranışlar haksız rekabet hallerindendir.

Serbest rekabet ortamının birçok yararı bulunmakla beraber rekabetin dürüstlük kuralına aykırı bir şekilde kötüye kullanılmaması gerekir. Bu kapsamda haksız rekabetin engellenmesi, serbest piyasa ekonomisinin bozulmasını ve tekelleşmenin önlenmesi, rakiplerin ekonomik kişiliklerinin korunması, tüketicinin, toplumun ve rakiplerinin ticarî ahlâk ile bağdaşmayan rekabet fiillerine maruz kalan dürüst ve ahlâklı tacirlerin ekonomik çıkarlarının korunmasına hizmet etmesi amaçlarıyla bu alanda hukukî düzenlemeler yapılmıştır.⁷³¹ Bu düzenlemelerle tekelleşmeye yönelik yapılan sözleşmelerin de engellenmesi amaçlanmış, rekabet ve kartel, tröst oluşumlarına karşı uluslararası antlaşmalar da düzenlenmiştir.

⁷²⁸ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 345; Sami Karahan, *Ticarî İşletme Hukuku* (Konya: Mimoza Yayınları, 2014), 217.

⁷²⁹ Kubilay, "Ticarî İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk -Haksız Rekabet-", 548, 550.

⁷³⁰ Kubilay, "Ticarî İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk -Haksız Rekabet-", 550.

⁷³¹ Arkan, *Ticarî İşletme Hukuku*, 345-346; İmregün, *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*, 95; Bahtiyar, *Ticarî İşletme Hukuku*, 142; Şirin Güven, *Haksız Rekabet Hukukunun Amacı ve Koruduğu Menfaatler* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2011), 9.

Anayasa m.167 hükmü gereğince “Devlet, fili veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önlemekle yükümlüdür.” Bu hüküm doğrultusunda, mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamak amacıyla 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Bu kanunun 3.maddesindeki tanıma göre “rekabet, mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verilebilmesini sağlayan yarışır.”

Buna ek olarak ithalatta haksız rekabetin önlenmesi, bu durumda yapılacak işlemler, alınacak önlemler, gerekli ilke ve uygulama kararları hakkında ise 3577 sayılı İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun kabul edilmiştir.

Haksız ticarî uygulamalara karşı tüketicinin korunması amacıyla 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun’da düzenlemelerde bulunulmuştur. Kanunun altıncı kısmının 61-63.maddeleri arasında ticarî reklamlar, haksız ticarî uygulamalar ve ihlallere karşı tüketicinin korunması adına oluşturulan Reklam Kurulu’na yer verilmiştir. Buna göre, ticari reklamların ve uygulamaların Reklam Kurulunca belirlenen ilkelere, genel ahlâka, kamu düzenine, kişilik haklarına uygun, doğru ve dürüst olmaları; aldatıcı ve yanıltıcı olmamaları esas olarak görülmüştür.

Haksız rekabet konusu ise Türk Borçlar Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu’nda düzenlenmiştir. TBK m.57/1 hükmüne göre “gerçek olmayan haberlerin yayılması veya bu tür ilanların yapılması ya da dürüstlük kurallarına aykırı diğer davranışlarda bulunulması yüzünden müşterileri azalan veya onları kaybetme tehlikesiyle karşılaşan kişi, bu davranışlara son verilmesini ve kusurun varlığı hâlinde zararının giderilmesini” isteyebilmektedir. TBK m.57/2’de ticari işlere ait haksız rekabet hakkında Türk Ticaret Kanunu hükümleri saklı olduğu ifade edilerek Türk Borçlar Kanunu’ndaki hükmün genel olarak düzenlendiği belirtilmiştir.

Türk Ticaret Kanunu’nda haksız rekabet hakkındaki düzenlemeler kanunun haksız rekabet başlıklı dördüncü kısmında 54. ve 63.maddeler arasında düzenlenmiştir. TTK m.54 hükmünde “haksız rekabete ilişkin hükümlerin amacının bütün katılanların menfaatine, dürüst ve bozulmamış rekabetin sağlanması” olduğu ifade edilmiştir. Buna göre “haksız rekabet, rakipler arasında veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen

aldatıcı veya dürüstlük kuralına diğer şekillerdeki aykırı davranışlar ile ticari uygulamalardır.” (TTK m.54/2)

TTK m.54/2 ve 56/1 hükümlerinden yola çıkılarak haksız rekabetin oluşması için gerekli şartlar; rakipler arasında veya tedarik edenler ile müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen davranış veya ticarî uygulama olması, davranış veya uygulamanın dürüstlük kuralına aykırılık taşıması ve davranış veya uygulamanın zarara veya zarar tehlikesine yol açması olarak sayılmıştır.⁷³²

Haksız rekabete ilişkin olan söz konusu hükümlerin genel nitelikteki amacı ticaret ahlâkının ve “dürüst ve bozulmamış rekabet”in korunmasıdır.⁷³³ Buna göre herkesin ekonomik sahada kendi emeğinin karşılığını alması ve bu emeğin ahlâk ilkelerine uygun olması esastır. Böylece piyasadaki rekabet ancak dürüstlük kuralları çerçevesinde ve kişinin harcadığı emek nispetinde gerçekleşmektedir.⁷³⁴ Bu kapsamda haksız rekabet hükümleriyle rakipler, müşteriler (nihai tüketiciler, ticarî gayeyle mal ve hizmeti alanlar), mesleki ve ekonomik menfaat ve birliklerinin ve kamunun menfaatlerinin korunması hedeflenmiştir.⁷³⁵

Nitekim TTK m.54 hükmünün gerekçesinde; dürüst davranma kuralının haksız rekabetin tanınmasında teşhisinde belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Buna göre *“hukuka uygun ve bozulmamış rekabette tüm katılanlar piyasanın tüm aktörlerinin dürüst davranış kurallarına göre hareket edeceğine güvenir ve güvenmek hakkını hâizdir. Dürüstlük kuralını ihlâl eden bu güvene aykırı hareket etmek haksız rekabeti oluşturur. Dürüstlük kuralına aykırılık ya davranışlarla ya da ticarî uygulamalarla olur. Davranışlar ve ticarî uygulamalar iş etiğine, doğruluğa, dürüstlüğe ters, aldatıcı, yanıltıcı, kandırıcı olabilir. Dürüstlük kuralına aykırı davranışlar ve ticarî uygulamalar rekabetin işlevsel kurallarını zedeler, rekabetten beklenen sonuçların alınmasını engeller.”*⁷³⁶

“Haksız rekabete ilişkin hükümlerin amacı hukuka uygun ve bozulmamış rekabetin sağlanmasıdır. Ancak kanun ne “dürüst” ne de “bozulmamış” rekabeti tanımlamıştır. Hukuka uygun rekabet, oyunun dürüstlük kurallarına, centilmenliğe uygun olarak oynandığı

⁷³² Bahtiyar, *Ticari İşletme Hukuku*, 144-145; Ayhan vd., *Ticari İşletme Hukuku*, 305-307; Bozer - Göle, *Ticari İşletme Hukuku*, 225-228.

⁷³³ Reha Poroy - Hamdi Yasaman, *Ticari İşletme Hukuku* (İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2015), 324.

⁷³⁴ Poroy - Yasaman, *Ticari İşletme Hukuku*, 323.

⁷³⁵ Mehmet Yılmaz, “Türk Ticaret Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısında Haksız Rekabete İlişkin Genel Hükümlerin Karşılaştırılması ile Kötüleme ve Reklâmlara İlişkin Özel Haksız Rekabet Halleri”, *İstanbul Barosu Dergisi* 80/4 (2006), 1485-1487.

⁷³⁶ TTK m.54 gerekçesi.

*katışıksız, saf bir rekabettir. “Bozulmamış” rekabet ise güven duyulan bir anlamda “hilesiz” demektir.”*⁷³⁷

*“Rekabet hükümleri yukarıda vurgulanan “hukuka uygun/saf/dürüst” ve “bozulmamış” rekabeti tüm katılanların menfaatine sağlar. Tüm katılanlar ekonomi, tüketici ve kamuyu ifade eder. Rekabet kuralları sadece rakipler arası ilişkilere özgülenmemiş, tüm katılanları kapsayacak nitelikte genişletilmiştir.”*⁷³⁸

TTK m.55’te ticari uygulamalardaki dürüstlük kuralına aykırı davranışlar örnek olarak sayılmıştır. Buna göre; dürüstlük kuralına aykırı reklamlar ve satış yöntemleri ile diğer hukuka aykırı davranışlar, sözleşmeyi ihlale veya sona erdirmeye yöneltmek, başkalarının iş ürünlerinden yetkisiz yararlanma, üretim ve iş sırlarını hukuka aykırı olarak ifşa etmek, iş şartlarına uymamak ve dürüstlük kuralına aykırı işlem şartları kullanmak haksız rekabet örneklerinin başlıcalarındandır. Bu kapsamda karşılaştırmalı veya aldatici reklamlar, promosyonlu satışlar, çekilişler, yarışmalar, tuzak fiyat uygulamaları, saldırgan reklamlar ve satış yöntemleri, örtülü reklamlar ve buna dahil olabilecek türde olan diğer örnekler haksız rekabeti oluşturmaktadır.⁷³⁹ Ticarî işlemlerde rüşvet ve yolsuzluk faaliyetleri de ticarî ahlâka ve dürüstlük kuralına uygun aykırı olup haksız rekabet kapsamında değerlendirilmektedir.⁷⁴⁰

TTK m.55’te sayılan haller olmadığında TTK m.54/2 hükmü genel düzenleme olarak ilgili uyuşmazlıklara uygulanmaktadır.⁷⁴¹

Haksız rekabette yapılan işlemin dürüstlük kurallarına uygunluğunun tespiti yapılırken ticarî ahlâkın, dürüst ve bozulmamış rekabetin tam olarak yerine getirilip getirilmediğine bakılmaktadır. Dürüst, haklı ve serbest rekabet kurumunun işleyiş gösterdiğine dair haklı güvenin boşa çıkarılmaması için rekabete katılan rakip, tüketici gibi her şahsın ekonomik düzenin gerekliliklerine uygun davranması gerekmektedir.⁷⁴² Bu bağlamda dürüstlük kuralına aykırılıklarla rekabetin olumlu sonuçlarının elde edilmesini ve haklı rekabeti engelleyen her türlü davranışın haksız rekabeti oluşturduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴³

⁷³⁷ TTK m.54 gerekçesi.

⁷³⁸ TTK m.54 gerekçesi.

⁷³⁹ Şirin Güven, “6102 Sayılı TTK’nun Haksız Rekabete Dair Düzenlemelerinin Amacı ve Koruduğu Menfaatler Çerçevesinde Dürüst ve Bozulmamış Rekabet Kavramı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2012), 177.

⁷⁴⁰ Kubilay, “Ticari İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk -Haksız Rekabet-”, 547-548.

⁷⁴¹ Bozer - Göle, *Ticari İşletme Hukuku*, 228.

⁷⁴² Kemal Şenocak, “Haksız Rekabet Açısından Boykot”, *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* 25/1 (2009), 84-85.

⁷⁴³ Güven, “6102 Sayılı TTK’nun Haksız Rekabete Dair Düzenlemelerinin Amacı ve Koruduğu Menfaatler Çerçevesinde Dürüst ve Bozulmamış Rekabet Kavramı”, 178.

TTK m.56/1 hükmünde haksız rekabet nedeniyle açılacak hukuk davaları, tespit, men, haksız rekabet sonucu olan maddi durumun ortadan kaldırılması ve tazminat davası olarak belirtilmiştir.

TTK m.62 hükmü gereğince haksız rekabet fiillerinden birini kasten işleyenler bu fiilleri sebebiyle cezai sorumluluğu da hâizdirler.

2.3. Diğer Kurallar

2.3.1. Rekabet Yasağı

Rekabet yasağı, bir şirketin, işletmenin, işveren veya müvekkilin bütün işlemlerini, iş sırlarını öğrenme ve denetleme imkân ve imtiyazına sahip ortak, vekil, yönetici veya işçilerin, bunların menfaatlerine zarar verebilecek her çeşitteki ticarî ve mesleki faaliyetlerden kaçınmalarını zorunlu hale getirmektedir.⁷⁴⁴ Rekabet yasağıyla yasağa tabi olan kişiler ilgili ticaret veya mesleği icra etmeme yükümlülüğü altına girmektedirler. Bu kapsamda rekabet yasağı, hukukun kişilerin anayasal güvenceyle korunma altında bulunan ticarî faaliyette bulunma ve rekabet etme özgürlüğünün yasaklanmasını sağlayan istisnai nitelikte olan hukukî bir kurumu ifade etmektedir.⁷⁴⁵

Rekabet yasağının iki unsuru bulunmaktadır. Bunlar; taraflar arasında mevcut bir hukukî ilişki gereği taraflardan birinin diğer taraf ile rekabetinde kendisini daha üstün hale getirecek türde bilgi, kaynak ve araçlar gibi donanımına sahip olma imkanı ile söz konusu ilişkinin taraflarından birinin ticarî faaliyeti ve rekabet özgürlüğünün yasaklanmasıdır.⁷⁴⁶ Bu bağlamda rekabet yasağıyla hukukî ilişkinin tarafları arasındaki sadakat yükümlülüğünün korunması, sırların ve ortaklık imkanlarının kötüye kullanılmasının engellenmesi ve güvenli yürüyen ticaret düzeninin korunması amacıyla rekabetin sınırlanması veya ortadan kaldırılması hedeflenmektedir.⁷⁴⁷

Rekabet yasağı kanunla öngörülmüş olabilir veya taraflar arasında sözleşmeyle kararlaştırılabilir. Türk Ticaret Kanunu'nda ticaret şirketlerinin ortak ve yöneticilerine için

⁷⁴⁴ Fatih Aydoğan, *Ticaret Şirketlerinde Rekabet Yasağı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004), 3.

⁷⁴⁵ Burcu Günaydın Gültekin, *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyesinin Rekabet Yasağı* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Doktora, 2022), 12; Aydoğan, *Ticaret Şirketlerinde Rekabet Yasağı*, 4.

⁷⁴⁶ Günaydın Gültekin, *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyesinin Rekabet Yasağı*, 12-13.

⁷⁴⁷ Pınar Aşık, "Anonim Şirketlerde Rekabet Yasağı (TTK m.396)", *Ankara Barosu Dergisi* 75/4 (2018), 166-167.

öngörülen rekabet yasağı düzenlemeleri (m.230-231-311-396-572-626) ile Türk Borçlar Kanunu'ndaki hizmet sözleşmesi, ticarî temsilcilik ve adi ortaklıkta rekabet yasağını düzenleyen (m.444-447, 553, 626) hükümler kanunda öngörülenler olarak sayılabilir. Kanuni nitelikte olan rekabet yasağı, taraflar arasındaki hukukî ilişki devam ettiği sürece mevcuttur. Sözleşme ile bu yasağın geçerlilik süresi uzatılabilmektedir.⁷⁴⁸ Sözleşmesel nitelikteki rekabet yasağının sınırlarını ise yukarıda ifade edilen hukuka ve ahlâka aykırılıkla ilgili hükümler olan TMK m.23 ve TBK m.27 oluşturacaktır.

Ticaret ortaklıklarına yönelik rekabet yasağına ilişkin düzenlemeler; ortaklık konusuna giren bir ticari faaliyetin kendi veya başkası adına yapılması ile ortaklık ile aynı konuda işlemlerde bulunan belirli türdeki diğer ortaklıklara ortak olunması veya bunların yönetiminde bulunulması olmak üzere iki ana faaliyeti yasaklamaktadır.⁷⁴⁹

2.3.2. Fahiş Fiyatlama ve Stokçuluk Yasağı

Fahiş fiyatlama haksız veya adil olmayan nitelikteki fiyatı ifade etmektedir.⁷⁵⁰ Haksız fiyat uygulamaları hususunda Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun (RKHK) ile Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanunu'nda (TKHK) genel mahiyette düzenlemelere yer verilmiştir.

RKHK'nda rekabeti sınırlayıcı anlaşma, uyumlu eylemler ve kararlarla hâkim durumun kötüye kullanılması gibi eylemler yasaklanmıştır. RKHK m.4 hükmünde “*belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs birliklerinin bu tür karar ve eylemleri hukuka aykırı ve yasak*” olarak görülmüştür. RKHK m.6 hükmünde “*bir veya birden fazla teşebbüsün ülkenin bütününde ya da bir bölümünde bir mal veya hizmet piyasasındaki hâkim durumunu tek başına yahut başkaları ile yapacağı anlaşmalar ya da birlikte davranışlar ile kötüye kullanması hukuka aykırı ve yasak*” olduğu belirtilmiştir.

⁷⁴⁸ Atike Eda Manav, *Rekabet Yasağı Sözleşmeleri* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004), 12-13.

⁷⁴⁹ Yaşar Can Göksoy, “Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 667 vd.

⁷⁵⁰ Yasin Söyler, “Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 45 (2021), 465.

Haksız ticarî uygulamalar başlıklı TKHK m.62/1 hükmünde “*bir ticari uygulamanın; mesleki özenin gereklerine uymaması ve ulaştığı ortalama tüketicinin ya da yöneldiği grubun ortalama üyesinin mal veya hizmete ilişkin ekonomik davranış biçimini önemli ölçüde bozması veya önemli ölçüde bozma ihtimalinin olması durumunda haksız olduğu*” kabul edilmiştir. “*Özellikle aldatıcı veya saldırgan nitelikte olan uygulamalar ile yönetmelik ekinde yer alan uygulamaların haksız ticari uygulama olarak kabul edileceği*” belirtilmiştir. Bu kapsamda “*tüketicie yönelik haksız ticari uygulamalar yasaklanmıştır.*”

Ticari Reklam ve Haksız Ticari Uygulamalar Yönetmeliği “Haksız Ticarî Uygulama Yasağı” başlıklı 28.maddesinde “*tüketicie yönelik bir ticari uygulamanın; mesleki özenin gereklerine uymaması ve ulaştığı ortalama tüketicinin ya da yöneldiği grubun ortalama üyesinin, bir mal veya hizmete ilişkin ekonomik davranış biçimini önemli ölçüde bozması veya bozma ihtimalinin olması durumunda haksız olduğu kabul edilerek bir mal veya hizmete ilişkin tüketici işleminden önce, işlem sırasında veya işlem sonrasında haksız ticari uygulama yapılamayacağı*” belirtilmiştir. Haksız ticarî uygulamalar kapsamında görülen aldatıcı ve saldırgan ticarî uygulamalar Yönetmeliğin ekinde örnek olarak sıralanmıştır.

Bu kanunlarda ilgili hükümlerin uygulanmasıyla yetkili kurullar Rekabet ve Reklam Kurulu olarak öngörülmüştür. Bu sebeple hukuk sistemimizde haksız fiyat artışları için düzenleme ve idari yaptırım uygulama noktasında birden fazla kamu kurumu yetkilendirildiğini söylemek mümkündür.⁷⁵¹

“Fahiş fiyat artışı” kavramı ve bununla ilgili özel kurum olan Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu ise mevzuatımıza 6585 sayılı Perakende Ticaretin Düzenlenmesi Hakkında Kanunu (PTDHK) ve Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu Yönetmeliği ile girmiştir.⁷⁵²

PTDHK ek m.1 hükmünde “*üretici, tedarikçi ve perakende işletmeler tarafından bir mal veya hizmetin satış fiyatında fahiş artış yapılamayacağı, piyasada darlık yaratıcı, piyasa dengesini ve serbest rekabeti bozucu faaliyetler ile tüketicinin mallara ulaşmasını engelleyici faaliyetlerde bulunulamayacağı*” belirtilmiş; “*üretici, tedarikçi ve perakende*

⁷⁵¹ Söyler, “Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı”, 486; Yasin Söyler, “Fahiş Fiyat Artışlarına Karşı İdari Yaptırım Uygulanmasında Yetki Çatışması”, *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/1 (2021), 221 vd.

⁷⁵² Söyler, “Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı”, 467; Söyler, “Fahiş Fiyat Artışlarına Karşı İdari Yaptırım Uygulanmasında Yetki Çatışması”, 220.

*işletmelerin fahiş fiyat artışı ve stokçuluk uygulamalarına yönelik düzenlemeler yapmak, gerektiğinde denetim ve incelemelerde bulunarak idari para cezası uygulamak ve her türlü tedbiri almak amacıyla Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu” oluşturulmuştur. Bu kapsamda PTDHK ek m.1 ile fahiş fiyat artışı ve stokçuluk iki ayrı suç türü olarak ihdas edilmiştir.*⁷⁵³ Kurulla ilgili düzenlemeler ve fahiş fiyatın tanımının ve kapsamının belirlenmesi Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu Yönetmeliği’ne bırakılmıştır.

Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu Yönetmeliği’nde fahiş fiyat artışına ilişkin ayrıntılı tanımlara ve detaylara yer verilmiştir. Madde 3/ç’ye göre; “*fahiş fiyat artışı, olağanüstü hal, afet ve ekonomik dalgalanma dönemleri ile diğer acil durumlarda üretici, tedarikçi ve perakende işletmeler tarafından satışa sunulan ve kamunun beslenme, sağlıklı yaşama ve korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak için zorunlu olan mal ve hizmetlerin fiyatında girdi ve diğer üretim maliyetlerindeki artış gibi haklı bir sebebe dayanmaksızın yapılan aşırı ve adil olmayan artışı*” ifade etmektedir.

Yönetmeliğin amacında fahiş fiyata yönelik yasağın zaman ve konu sınırlarına yer verilmiştir. Madde 1 hükmüne göre; “*olağanüstü hâl, afet ve ekonomik dalgalanma dönemleri ile diğer acil durumlarda*” yasak geçerlilik gösterecektir.

Madde 1 hükmünde yer alan yönetmeliğin amacı ise “*...faaliyet gösterecek Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulunun oluşumu, görev ve yetkileri ile üretici, tedarikçi ve perakende işletmelerin fahiş fiyat artışı ve stokçuluk uygulamalarının denetlenmesine ve idari para cezalarının uygulanmasına ilişkin usul ve esasları düzenlemek*” olarak belirtilmiştir.

Mevzuattaki bu düzenleme genel ve dolaylı mahiyette bir fiyat düzenlemesi olup belirli bir ürün veya ürün grubuna yönelik değildir. Tüketici veya diğer statüdeki kişilerin taraf olduğu her sözleşme düzenlemenin konusunu oluşturmaktadır.⁷⁵⁴

Buna göre, her somut olayda fiyat eşiğinin aşılp aşılmadığı ayrı olarak değerlendirilecektir, bu hususta belirli rakamsal sınırlamalar bulunmamaktadır. “Aşırı ve adil olmayan” fiyat artışları yasak kapsamında olan artışları oluşturmaktadır. Anılan kıstaslar beraber aranmakta olup haklı bir sebep olmadan yapılan artışları ifade etmektedir. Haklı

⁷⁵³ Söyler, “Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı”, 469.

⁷⁵⁴ Rauf Karasu - Semih Sırrı Özdemir, “Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (2022), 6-7.

sebepe ise girdi ve diğer üretim maliyetlerindeki artış sebebiyle yapılan fiyat artırımını anlamındadır.⁷⁵⁵ Girdi ve diğer üretim maliyetlerinin eski haline dönerek azalış göstermesi buna rağmen fiyatta indirimin yapılmaması ise haklı sebep olarak görülmeyecek, yasak kapsamına girecektir.⁷⁵⁶

Haksız ve aşırı fiyatlar için uygulanabilecek idari para cezaları yasağa aykırı hareket edenlere Yönetmelik m.15/4 atfıyla PTDHK m.18/1-ı hükmündeki oranlara göre verilecektir. Yönetmelik m.15/5 hükmünde, “*idari para cezasının belirlenmesinde; işlenen fiilin ağırlığı ve haksızlık içeriği, işletmenin türü, büyüklüğü ve bulunduğu sektör, fahiş fiyat artışı ve stokçuluk faaliyetinden sağlanan menfaat ile daha önce aynı konuda idari para cezası uygulanıp uygulanmadığı gibi hususların dikkate alınacağı*” belirtilmiştir. Buna ek olarak fiyat artış sınırlaması hakkındaki düzenlemeye uyulmaması TTK m.55/1-e uyarınca haksız rekabet hali oluşturacaktır bu sebeple haksız rekabet iddiasına dayanılarak tazminat talebinde bulunulması mümkündür.⁷⁵⁷ Ayrıca Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanunu’ndaki ilgili hükümler kapsamında ayrıca bir tazmin yaptırımında daha bulunulması hali saklıdır.⁷⁵⁸

Buna ek olarak PTKHK m.16/1-ç hükmü uyarınca Bakanlık, “*Kanunun uygulanmasıyla ilgili olarak oluşan tereddütleri gidermeye, ikincil düzenlemeler yapmaya ve her türlü idari tedbiri almaya, görevli ve yetkili*” olarak görülmüştür. Bu kapsamda Ticaret Bakanlığı ve PTKHK’nun yetkilendirmesiyle (ek m.1) Haksız Fiyat Değerlendirme Kurulu’nun uygulayabileceği idari tedbirler ancak idari yaptırım niteliği taşımayan idari tedbirler niteliğinde görülmüştür. İdari yaptırım niteliğinde olan tedbirlerin, Anayasa m.13 hükmünde yer alan *hak ve özgürlüklerin ancak kanunla sınırlanabileceği* hükmü uyarınca mutlaka kanunla yapılması gerekir. Bu sebeple Bakanlık ve Kurulun işyerinin tamamen veya belirli süreyle kapatılması, ruhsat iptali veya haksız reklamların durdurulması gibi temel hak ve özgürlükleri sınırlayan idari tedbirlerde bulunması mümkün değildir.⁷⁵⁹ Ancak bu gibi idari tedbirler Tüketici Kanunu ve Rekabet Kanunu’nda açıkça düzenlenmiş olduğundan, bu

⁷⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karasu - Özdemir, “Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları”, 8-12.

⁷⁵⁶ Karasu - Özdemir, “Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları”, 12.

⁷⁵⁷ Karasu - Özdemir, “Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları”, 16 vd.

⁷⁵⁸ Karasu - Özdemir, “Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları”, 20-25.

⁷⁵⁹ Söyler, “Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı”, 481.

tedbirlere karar verme konusunda Reklam ve Rekabet Kurulu ile belediyeler yetkili kılınmıştır.⁷⁶⁰

Ticaret süjelerinin tüketicilere yönelik yaptıkları temelinde aldatma ve kandırma yatan haksız fiyat uygulamalarının etik dışı fiyatlama uygulamaları olarak değerlendirildiği görülmektedir.⁷⁶¹ Aşırı fiyatlandırma ve stokçuluk uygulamalarının da dahil olduğu etik dışı fiyatlama uygulamalarına; raf ve kasa fiyatı uyumsuzluğu, indirimli fiyatlar, fiyat reklamları, küsuratlı fiyatlama, fiyat farklılaştırma, birim fiyatlandırma, gizli zam, gramaj eksiltme gibi tüketiciyi aldatan diğer haksız uygulamalar da dahil edilmektedir.⁷⁶² Bunların ise haksız rekabet hukuku ve rekabet hukuku kapsamına dahil olduğunu söylemek mümkündür.

Türk Ceza Kanunu'nun dokuzuncu bölümünü oluşturan ekonomi, sanayi ve ticarete ilişkin suçlar bölümünde ihaleye fesat karıştırma, edimin ifasına fesat karıştırma, fiyatları etkileme, kamuya gerekli şeylerin yokluğuna neden olma, ticarî sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması, mal veya hizmet satımından kaçınma suçlarının cezai yaptırımları hakkında ayrıntılı düzenlemelerde bulunulmuştur.

2.3.3. Fiyat Tarifeleri Uygulamaları

Serbest piyasa ekonomisinde fiyatların serbestçe belirlenmesi gerekmektedir. Fiyatların serbestçe belirlenmesi hakkının sınırsız kullanımına rekabet hukuku ve haksız rekabet hukukunca izin verilmemiştir.⁷⁶³

Rekabet ve haksız rekabet hukukunun birleştiği alanlardan biri olan fiyat tarifeleri konusunda bu düzenlemenin işleyişi ve tazminat açısından farklı görüşler vardır.⁷⁶⁴

Fiyat/cret tarifeleri; kapsadıkları mal ve hizmetlere ilişkin olarak bu mal ve hizmetleri sunan gerçek ve tüzel kişilerin uygulaması gereken, alıcılardan talep edebileceği asgari, azami veya sabit bedelleri içeren ve mevzuatla yetkilendirilen kamu kuruluşlarınınca

⁷⁶⁰ Söyler, "Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı", 482.

⁷⁶¹ Murat Selim Selvi - Neslihan Cavlak, "Tüketicilere Yönelik Etik Dışı Fiyatlama Uygulamaları", *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 23/2 (2022), 372.

⁷⁶² Selvi - Cavlak, "Tüketicilere Yönelik Etik Dışı Fiyatlama Uygulamaları", 366-372.

⁷⁶³ Pınar Uzun-şenol, *Haksız Rekabet ile Rekabetin Korunması Alanları Arasındaki Hukuki İlişki* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2022), 177.

⁷⁶⁴ Bkz. Pınar Uzun-şenol, "Haksız Rekabet ile Rekabet Hukuku Arasındaki İlişkinin Fiyat Tarifeleri Kapsamında Değerlendirilmesi", *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/2 (2021), 197-218; Ahmet Fatih zkan, "Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri", *Prof. Dr. Sabih Arkan'a Armağan* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019), 919-974.

hazırlanan resmi mahiyetteki tarifelerdir.⁷⁶⁵ Günümüzde birçok mal ve hizmet için fiyat tarifesi uygulanmaktadır. Söz konusu fiyat tarifelerinin kapsamı, tarifi uygulayanların meslekleri, uygulandığı piyasanın özellikleri, tarifeleri hazırlayan kamu kuruluşlarına göre belirlenmektedir.⁷⁶⁶

Türkiye’de esnaf faaliyeti, ticarî işletme faaliyeti, serbest meslek faaliyeti, devletin zorunlu şartlar ile piyasa müdahale etmesi anlamını taşıyan petrol, elektrik, ilaç gibi ürünlerde söz konusu olan regüle edilmiş piyasalardaki mal ve hizmetlere ilişkin tarifeler olmak üzere dört farklı fiyat tarifesi bulunmaktadır.⁷⁶⁷

Bu kapsamda söz konusu tarifelerle sabit (tek fiyat), asgari (taban) veya azami (tavan) fiyat uygulamaları yapılmaktadır. Regüle edilmiş piyasalarda sabit fiyat, esnaf ve tacirler için azami fiyat, serbest meslek hizmetleri piyasasında ise asgari fiyat uygulaması yapıldığı görülmektedir.⁷⁶⁸

Esnaf ve Sanatkârlarca Üretilen Mal ve Hizmetlerin Fiyat Tarifeleri Hakkında Yönetmeliği m.4/d hükmünde düzenlenmiş bulunan fiyat tarifesi, “*esnaf ve sanatkârlarca üretilen mal ve hizmetler için uygulanacak azami fiyat hadlerini gösteren tarifeyi*” ifade etmektedir. Madde 5/1 hükmünde “*esnaf ve sanatkârlarca üretilen her türlü mal ve hizmetlerin fiyat tarifeleri, bağlı bulundukları odalarca hazırlanır ve odanın bağlı olduğu birlik yönetim kuruluna sunulacağı*” belirtilmiştir. Hazırlanan fiyat tarifeleri bu işlemleri gerçekleştiren odalara üye olan esnaf ve sanatkârlar için geçerlidir. Azami fiyatın üstünde yapılan satışlar yasaklanmıştır. Yönetmeliğe göre azami fiyat denetimi esnaf odaları tarafından denetlenir ve denetleme neticesinde disiplin cezası uygulanabilir.

TTK m.1530 hükmü gereğince “...sözleşme uyarınca yerine getirilmesi gereken edimler için kanunun veya yetkili makamların koymuş olduğu en yüksek sınırı aşan sözleşmeler en yüksek sınır üzerinden yapılmış sayılır; sınırı aşan edimler hata ile yerine getirilmiş olmasa bile, geri alınır. Bu sınırlarda, Türk Borçlar Kanunu’nun 27nci

⁷⁶⁵ Özkan, “Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri”, 920; Ahmet Fatih Özkan, “İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 37 (2019), 154.

⁷⁶⁶ Özkan, “Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri”, 920; Özkan, “İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık”, 154.

⁷⁶⁷ Özkan, “Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri”, 921; Özkan, “İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık”, 154-155.

⁷⁶⁸ Özkan, “Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri”, 930; Özkan, “İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık”, 162-163.

maddesinin ikinci fıkrasının ikinci cümlesi uygulanmaz.” Bu hüküm uyarınca fiyat tarifiesi söz konusu bir ürünün öngörülen fiyattan daha yüksek bir fiyata işlem görmesi durumunda (esnaf ve tacir piyasaları açısından) sözleşme kesin hükümsüz olarak görülmeyecek, sözleşme fiyat tarifiesi veya tavan fiyat olarak öngörülen fiyattan işlem görmüş gibi değerlendirilecektir.

2.3.4. Sigorta Hukukunda İlgili Kurallar

Sigorta sözleşmesi, TTK m.1401 hükmünde göre *“sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun, meydana gelmesi hâlinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği”* sözleşme türünü ifade etmektedir.

TTK’da “ahlâk” kelimesinin geçtiği tek yer olan “Geçerli olmayan sigorta” başlıklı TTK m.1404 hükmünde ise sigorta sözleşmesinin kanunun emredici hükümlerine, ahlâka, kamu düzenine, kişilik haklarına aykırı bir fiilden oluşabilecek bir zararın teminata alınması amacıyla yapılamayacağı belirtilmiştir.

Borçlar özel hukuku sözleşme tiplerinden birini teşkil eden sigorta sözleşmeleri için de TBK m.27’deki sözleşme özgürlüğüne getirilen sınırlama geçerli olmasına rağmen TTK m.1404 hükmü ile sigorta sözleşmeleri için bir sınırlama hükmü daha getirilmiştir. Yalnızca sigorta hukuku alanında akdedilen sigorta sözleşmelerine yönelik olan özel nitelikteki TTK m.1404 hükmü bu özelliğiyle borçlandırıci nitelikteki tüm sözleşmelere yönelik olan TBK m.27 hükmünden ayrılmaktadır.⁷⁶⁹ Bu bağlamda sigortalanan unsurdaki menfaat üzerinde bir sınırlama öngören bu hüküm ile ahlâka aykırı bir menfaat üzerinde kurulmuş olan sigorta sözleşmeleri kesin hükümsüzlük yaptırımına tabi tutulmaktadır.

Sigorta hukuku kapsamında olan her sigorta türü için kişinin sorumluluğunun ortadan kaldırılarak başka bir unsura yüklenmesi hususunun hukuka ve ahlâka uygunluğu tartışılmıştır.

Sigortacının ve acentenin sigorta yaptırana karşı yükümlülüklerinden biri olan aydınlatma yükümlülüğünün de dürüstlük kuralına uyma ilkesi bağlamında ticarî ahlâk ile bağlantısının kurulması mümkündür. Sigorta hukukunun riziko, tarafların güven ilişkisinden

⁷⁶⁹ Salim Kartal, *Sigorta Hukukunda Sözleşme Özgürlüğüne Aykırı Hükümlerin İncelenmesi* (Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021), 22.

beslenen koruma yükümlülükleri gibi öngördüğü düzenlemeler gibi kendine münhasır özellikleri sebebiyle iyiniyet ve dürüstlük kuralı bu alanda daha ön plandadır.⁷⁷⁰ Dürüstlük kuralına uygun hareket etme yükümlülüğünün sigorta hukuku alanında ve sözleşmelerinde görünümü⁷⁷¹ mahiyetinde olan aydınlatma yükümlülüğüne dair düzenlemeler TTK ve Sigorta Sözleşmelerinde Bilgilendirmeye İlişkin Temel Yönetmelik'te (SSBİY) bulunmaktadır.

TTK m.1423'e göre sigortacı sözleşme öncesi ve devamında sigorta ettireni aydınlatmakla yükümlüdür. Buna göre sigortacı *"...gerekli inceleme süresi de tanınmak şartıyla kurulacak sigorta sözleşmesine ilişkin tüm bilgileri, sigortalının haklarını, sigortalının özel olarak dikkat etmesi gereken hükümleri, gelişmelere bağlı bildirim yükümlülüklerini sigorta ettirene yazılı olarak bildirir."*

SSBİY m.5/1'e göre sigortacının sigorta yaptırana ve sözleşmeye taraf olmak isteyenlere karşı bilgilendirme yükümlülüğünü yerine getirmesi gerekmektedir. Madde 5/4 hükmüne göre ise sigortacının dürüstlük ilkeleri kapsamında; sigorta yaptırana, sigorta alanıyla ilgili konularda yardımcı olması, yapılmış veya yapılacak olan sigortacılık sözleşmesi hakkında gerekli bilgiyi vermeli ve yanıltıcı mahiyette olan hal ve davranıştan kaçınılmalıdır.

Sigorta ettirenin sigortacıya karşı aydınlatma yükümlülüğü ise beyan yükümlülüğü olarak isimlendirilmektedir. Bu kapsamda sigorta ettirenin sözleşme konusu hakkındaki vermiş olduğu bilgiler sigorta sözleşmesinin içeriğinin belirlenmesi ve şekillenmesi itibarıyla oldukça önem teşkil etmektedir.⁷⁷²

2.4. Ahlâkın Hukuka Uygulanmasında Bir Model Önerisi: Ticaret Ahlâkı Sicili

Ticarî ahlâk ilke ve kurallarının Türk ticaret hukukunda de geçerliliği yukarıda ifade edildiği üzere bulunmaktadır. Bu ilke ve kuralların geçerliliğinin kapsamını hukuk-ahlâk

⁷⁷⁰ İrem ARAL Eldeleklioğlu, "6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ve Sigortacılık Mevzuatı Uyarınca Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2012), 383; Sefa Er, *Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2023), 110-111.

⁷⁷¹ Kübra Yetiş Şamlı, "Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğünü Düzenleyen TTK m.1423 Hükmüne İlişkin Bazı Değerlendirmeler", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (2016), 2980; Er, *Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü*, 112, 118.

⁷⁷² Er, *Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü*, 115.

ilişkinine bağlı olarak genişletmek ve bir ticaret ahlâkı sicili oluşturmak bir öneri olarak sunulabilir.

Öneri olarak sunduğumuz sicil uygulamasına benzer nitelikte bir uygulama Kredi Kayıt Bürosu'nun finansal kontrolü sağlayan kredi notu, risk ve çek raporu gibi elektronik rapor sistemi uygulamaları ile şu anda çek hukukunda yer alan karekod uygulaması olarak gösterilebilir. Çekin şekli unsurlarını içeren TTK m.780/2 hükmüne 2016 yılında getirilen yeni bir düzenleme ile çek alacaklıları karekod aracılığıyla çek, çek hesabı sahibi ve bu çeki düzenleyenlere ilişkin birçok veriye ulaşabilmektedir. Çalışmamız ve önerimiz açısından bir örnek verilecek olunursa, çek sahibinin daha önce ibraz ettiği/etmediği çekler, karşılıksız bir çek verip vermediği, çek hesabı açma yasağı bulunup bulunmadığı, her bir çek yaprağı ile ilgili olarak tedbir kaydı olup olmadığı, iflasına karar verilip verilmediği gibi hususlar ayrıntılı bir şekilde çek hesabı sahibinin rızası aranmaksızın üçüncü kişilerin erişimine sunulmaktadır.

Aynı yönde ticaret ahlâkı siciline üçüncü kişilerin de erişim sağlayabileceği bir dijital uygulamanın kurulması ile ticarî ilişkilerde sözleşmeyi tam olarak yerine getirmenin veya uyuşmazlık durumunda yaptırım gücünün daha etkin bir şekilde sağlanması, ticarî sùjeler ve tüketiciler açısından sözleşmelerde güvenilirliğin ve denetimin tam bir şekilde yerine getirilmesi mümkün olabilecektir. Sicile kayıt ise zorunlu tutularak gerçek ve tüzel kişi tüm ticarî sùjelerin bilgilerinin sicilde yer alması sağlanabilir.

Ticaret ahlâkı sicilinin oluşturulmasının ilk adımı hukuk-ahlâk ilke ve kurallarının tespitinin sağlanmasıdır ki çalışmamızın üçüncü bölümünde adalet, iyiniyet, dürüstlük kuralına uyma, irade serbestisi ve sözleşme özgürlüğü ilkesi kapsamında genel ahlâk ve genel ahlâka aykırılık ile ticarî örf ve adet ilkeleri genel ilkeler olarak, iyiniyet ilkesine, dürüstlük kuralına uyma ilkesine ve hakkın kötüye kullanım yasağına dayanan kurallar olan basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü, tüzel kişilik perdesinin kaldırılması ve haksız rekabet hükümleri ile rekabet yasağı, fahiş fiyatlama ve stokçuluk yasağı, fiyat tarifeleri uygulamaları, sigorta ve çek hukukundaki diğer ilgili hükümler ahlâk temelli ticaret hukuku kuralları olarak tespit edilmiştir.

Bunun haricinde ticarî hukukla bağlantısının kurulması mümkün olan diğer hususlar da burada değerlendirilebilir. Örneğin, kaç defa malı geç teslim ettiği, cezai şarta düştüğü,

ekinin karşılıksız çıktığı, hakkında olumsuz dava sonuçlandığı, icra takibi yapıldıėı⁷⁷³ gibi hususlarda sicilde ilgili bilgiler yer alabilir. Bu doğrultuda mevcut ticarî ahlâk ve etik kurallarıyla desteklenmiş hukuk kuralları ile beraber yeni ahlâk temelli hukukî kurumlar oluşturularak düzenlenebilir ve caydırıcı nitelikte yeni yaptırımlar oluşturulabilir.

Ticaret ahlâkı sicili ile ilgili ayrıntılı düzenlemeler, İslâm ticaret hukukundaki ahlâkî ilke ve kurallardan beslenip ticarî örf ve âdetler, ticaret tarihi açısından önem arz eden Hisbe teşkilatı ve esnaf teşkilatları ile tacirlerin/esnafın kendi aralarındaki meslek örgütlerinin uygulamaları göz önüne alınarak Ticaret Bakanlığı Etik Komisyonu veya sicilin tutulması için özel olarak kurulan bir kurum tarafından yapılabilir. Aynı zamanda bu yönde ticarî süjeleri bilinçlendirici mahiyette eğitici çalışmalarda bulunulabilir.

⁷⁷³ Selma Baktır, “Ticari Ahlak”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 8.

5. SONUÇ

Ticaret insan hayatının vazgeçilmez bir unsurudur. Toplumsal yaşamı düzenleyen kurallar ticaretin her bir aşaması hakkında çeşitli kurallar ortaya koymuştur. Her hukuk sistemi ticarete yönelik düzenlemelerde bulunarak ticareti belirli esaslara tabi tutmuştur. İslâm ve günümüz Türk hukuku sistemleri de ticaret hukukuna dair düzenlemelerde bulunmuştur. Bu bağlamda söz konusu hukuk sistemlerinin ahlâk ile olan ilişkisine bağlı olarak ve mesleki ahlâkın en eski türünü oluşturan ticaret ahlâk ile etiği esas alınarak ticaret hukuku ve ahlâkına yönelik kurallar da tanzim edilmiştir.

Bu doğrultuda çalışmamızın ilk bölümünde İslâm ve günümüz Türk hukukunun tarihsel düzlemde birbirini takip eden hukuk sistemleri olduğu gerçeği göz önüne alınarak birbirini kapsayan veya destekleyen kavramlar olması sebebiyle hukuk, fıkıh, ahlâk, etik ve moral kavramları arasındaki bağlantı açıklanmış, bu kavramsal temellendirmenin ışığında hukuk ve ahlâkın konu, içerik, kapsam, ortak noktalar ve nihai gayeleri açısından yakınlığı bu manada söz konusu kural türlerinin birbirlerini tamamlayıcı mahiyetteki ilişkisi irdelenmiştir. Daha sonrasında ise ticaret kavramının tarihi gelişim seyri ile iktisadî ve hukukî açıdan önemi ortaya koyulmuş, ticaret alanını düzenleyen hukuk kurallarının oluşumu üzerinde durulmuştur. Diğer hukuk alanlarına göre daha geç bir dönemde düzenlemeye tabi tutulan ticaret hukuku alanının tekamülü sürecinde ticaret kanunun oluşturulması ve özel bir mahkeme türü olarak ticaret mahkemelerinin kurulmasındaki aşamalara değinilmiştir. Ticaret hukuku alanının düzenlenmesi ve kuralların geçerliliğinin artırılması hususlarında ticaretle bağlantılı kuruluşlar olan Hisbe teşkilatı ile esnaf teşkilatlarının yeri, önemi ve günümüz açısından konumlandırılmasına dair bilgiler verilmiştir. Ticaret hukukunun asli unsuru olan ticarî sùjeler ise gerçek ve tüzel kişi tacir, esnaf ve tacir yardımcılar olarak belirlenmiştir. Belirlenen ticarî sùjeler arasındaki nitelik farklılıkları açısından Türk hukukunda olduğu gibi bir ayrım olup olmadığı sorgulanarak “tacir”, “esnaf” ve “ticarî gaye olmaksızın normal bir satış yapan kişi”yi belirleme ve nitelendirme hususunun örfi bir yorumlama olduğu bu bağlamda her bir ticarî sùjenin İslâm hukukundaki ticarî ahlâk-hukuk ilkeleri ve kurallarından sorumlu olduğu neticesine varılmıştır.

İslâm hukukunda ticarî ahlâk ilke ve kuralları başlıklı ikinci bölümde, ahlâk temelli ticaret hukuk kurallarının İslâm hukukundaki yeri, ilke ve kuralların bütünlük oluşturduğu prensibi doğrultusunda, İslâm akit teorisindeki genel ilkelere olup ticarî ahlâk-hukuk

işlem ve ilişkileri de kapsayan; serbestiyet ve sözleşme özgürlüğü, kolaylaştırma ve zorluğun kaldırılması, karşılıklı rıza, sözleşmeye bağlılık, işlemlerin kayıt altına alınması ve şahitlik, helâl kazanç, ticaretin tarafları, malları ve zamanı ile ticarî örf ve adet ilkeleri olarak incelenmiştir. Genel ilkelerin açıklanması sonrasında ticaret ahlâk ve hukuk kurallarının helâl kazanç ilkesi çerçevesinde oluşturulduğuna vurgu yapılarak İslâm ticaret hukukundaki ahlâk temelli olan ticaret hukuku kuralları ticaretin taraflarına ve konusuna yönelik temel kurallar ikiye ayrılarak ortaya koyulmuştur. Bu doğrultuda, ticaretin taraflarına ilişkin temel kurallar; malı pazar dışında karşılayıp alma yasağı (telakki'r-rukban), aracının satışı yasağı ile ticarî süje ve devlet arasındaki ilişkiden doğan kurallar olan vergi ve fiyat tahdidi (narh/tes'ir) olarak belirlenmiştir. Haksız rekabet yasağı, suni fiyat artışına neden olma (neceş satışı) yasağı, satış üzerine satış yapma yasağı, karaborsacılık (ihtikâr) yasağı, monopol (tekellecilik) yasağı ve aldatıcı reklam yasağı ise ticaretin konusuna ilişkin temel kurallar olarak sıralanmıştır. Bu kapsamda, ticaret mallarının alım satımında haksızlığın engellenmesi, ticaretin tarafların karşılıklı rızasına dayanmasına bağlı kalınması, özel mülkiyetin hakkaniyet esasına bağlı olarak sağlanması, bu doğrultuda sermayenin sadece belirli unsurlarda kalmasının önüne geçilmesi, ticarî ürün ve malların tüketiciye daha ucuz ve kısa yoldan ulaştırılması, fiyat istikrarının korunması, suni fiyat artışlarına izin verilmemesi, ticaretin tüm unsurları ve süjeleri arasındaki haklı-dürüst rekabetin gerçekleştirilmesi ve korunması ile serbest piyasa ekonomisini hakim kılma şeklindeki ahlâk ve hukuk prensiplerini içerisinde beraber taşıyan söz konusu her bir kuralın İslâm hukukundaki düzenlenişi ve önemi hakkında bilgi verilmiş, günümüz açısından nasıl anlaşılabilirliğine dair yorumlamalarda bulunulmuştur.

Üçüncü bölümde Türk hukukunda ticarî ahlâk ilke ve kurallarının tespiti ve değerlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Bölümde öncelikle Türk hukukunda “ticaret ahlâkı” şeklinde yaygın bir kullanım olmasa da “ticaret etiği” şeklinde bir adlandırma bulunduğu, bu adlandırmadan ise sadece “ticaret mesleğini icra ederken dikkat edilmesi gereken hususlar” anlaşıldığı, “ticarî etik” isimlendirmesinin etik-ahlâk ilişkisindeki derinliği göz ardı etmesi sebebiyle bir anlam kayması örneği teşkil etse de ahlâk ve etik kavramlarının birbiri yerine kullanımının yaygın olduğu göz önüne alınırsa ticaret etiği kapsamında zikrolunan hususların aynı zamanda ticaret ahlâkının içerisinde değerlendirilmesinin mümkün olduğuna değinilmiştir. Bu açıklamanın sonrasında ticaret hukukunun medenî hukukla olan ilişkisi ve bu alandaki işlerliği ayrıca ahlâka önem atfetmeleri açısından adalet ilkesi, iyiniyet ilkesi, dürüstlük kuralına uyma ilkesi, irade

serbestisi ve sözleşme özgürlüğü ilkesi kapsamında genel ahlâk ve genel ahlâka aykırılık ile ticarî örf ve âdet ilkeleri ticarî ahlâka dair genel ilkeler olarak belirlenmiştir. Türk hukukunda ticarî ahlâka dair genel ilkelerin söz konusu genel ilkelerin temel alınarak düzenlenmesine binaen Türk Ticaret Kanunu'ndaki iyiniyet ilkesine dayanan hükümler, dürüstlük kuralı ve hakkın kötüye kullanılması yasağına dayanan kurallar olan basiretli bir iş adamı gibi hareket etme yükümlülüğü, tüzel kişilik perdesinin aralanması teorisi, haksız rekabet ile ilgili hükümlere ve diğer kurallar olarak rekabet yasağı, fahiş fiyatlama ve stokçuluk yasağı, fiyat tarifeleri uygulamaları ve sigorta ile çek hukukundaki ilgili kurallara yer verilerek bu kuralların ahlâk ile bağlantısının ortaya koyulmasında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bölümün son kısmında ise ahlâk kurallarının hukuk kurallarına uygulamasında ticaret ahlâkı sicili isimli bir model önerisi sunulmuştur. Ticaret ahlâkı sicili modeli, bölümde zikredilen ilke ve kuralları temel alan, bunların haricinde de ahlâk ile bağlantısı kurulması mümkün olan mahiyetteki kuralların da yer aldığı, üçüncü kişilerin de erişim sağlayabileceği çek hukukunda mevcut karekod uygulamasına benzer olan dijital bir uygulamayı ifade etmektedir. Ticarî ilişkilerde sözleşmeyi tam olarak yerine getirmenin veya uyuşmazlık durumunda yaptırım gücünün daha etkin bir şekilde sağlanması, ticarî sùjeler ve tüketiciler açısından sözleşmelerde güvenilirliğin ve denetimin tam bir şekilde yerine getirilmesini hedefleyen sicilin düzenlenmesini ise İslâm ticaret hukukundaki ahlâkî ilke ve kurallardan yararlanılıp ticarî örf ve âdetler, ticaret tarihi açısından önem arz eden Hisbe teşkilatı ve esnaf teşkilatları ile tacirlerin/esnafın kendi aralarındaki meslek örgütlerinin uygulamaları göz önüne alınarak Ticaret Bakanlığı Etik Komisyonu veya sicilin tutulması için özel olarak kurulan bir kurum tarafından yapılabileceği düşünülmektedir. Kurum tarafından ticarî sùjeleri bilinçlendirici mahiyette eğitici çalışmalarda da bulunulabileceği düşünülmektedir.

İslâm ve Türk hukukundaki ticarî ahlâk genel ilkeleri ve ahlâk temelli hukuk kurallarını detaylı olarak incelediğimiz çalışmamızda bu iki hukuk sistemindeki ticarete verilen önem ve ticaret hukuku düzenlemeleri kapsamında; ticarî sùjelere sorumluluk öngörülmesi, genel ilkeler yönünden iki hukuk sisteminin serbestiyet ve sözleşme özgürlüğü, karşılıklı rıza, sözleşmeye bağlılık (ahde vefa), ticarî örf ve âdet ilkelerinin benzer nitelikte olduğu görülmektedir. Ahlâk temelli ticaret hukuku kurallarında ise kural türü olarak aynı ya da farklı isimdeki başlıklarda yer alan veya kapsamı diğer hukuk sistemine göre daha dar ya da geniş olan, aracı unsurların satışı, haksız rekabet, karaborsacılık, monopol ve fahiş fiyata yönelik önlemler düzenlemelerinin ticarî ilişkilerin adalet, dürüstlük, iyi niyet, sorumluluğun doğru kişiye yüklenmesi, haklı rekabet ve serbest

piyasa ekonomisine dayanarak gerçekleştirilmesi amaçları etrafında birleştikleri görülmektedir.

İslâm hukukunun ticarete yönelik düzenlemelerinde hukuk kuralları, ahlâk ilkeleriyle büyük bir oranda desteklenmekte, böylece ticaretin her unsuru açısından hakkaniyet, emniyet, emek ve adalet ilkeleri çerçevesinde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda İslâm ticaret hukukunda ahlâk kurallarının etkinliğinin Türk hukukuna göre oldukça fazla olduğunu gözlemlemek mümkündür. İslâm hukukunda din-ahlâk-hukuk kurallarının birbirlerini kapsaması; Türk hukukunda söz konusu üç kural bütününün sadece belirli noktalarda kesişmesi ticaret ahlâkı ve hukuku arasındaki bağın derecesini etkilemektedir. Ayrıca İslâm hukukunda hukukî geçerlilik ile ahlâkî geçerliliğin birbiriyle olan bağlantısı ve dünyevî-uhrevî şeklindeki ikili yaptırım mekanizmasının varlığı da İslâm hukukundaki söz konusu bağ etkileyen hususlara ilave edilebilir.

Küresel ekonomik kriz ve pandemi dönemi ekonomik bunalımlarının yaşanması, küresel kıtlığın yaklaştığının bilinmesine rağmen dünya üzerinde israf oranının arttığı göz önüne alınırsa ticarî hayatın sadece hukuk kuralları ile düzenlenmesinin istenen sonucu almak bakımından yeterli olmadığı, sağlam bir ticarî ahlâk bilincine dayalı güçlü bir hukuk sistemine ihtiyaç bulunduğu görülmektedir. Hukuk kurallarının, toplumsal düzen kurallarından birini teşkil eden ahlâk kurallarıyla oldukça bağlantılı olduğunu ve ticaret hukukunun düzenlediği alanın sadece hukuk kurallarından ibaret olmadığını gösteren çalışmada hukuk kurallarının temelini ahlâk ilke ve kurallarından alarak toplumsal geçerliliğini daha iyi bir şekilde gerçekleştirebileceği fikri savunulmaktadır. Bu görüş doğrultusunda çalışmanın neticesinde ticarî ahlâk ve etik kurallarıyla desteklenmiş hukuk kuralları ile kuralların geçerliliğinin artırılmasının mümkün olduğu, bu bağlamda yeni hukukî kurumlar ihdas edilebileceği ve caydırıcı nitelikte yeni yaptırımlar oluşturulabileceği fikriyle ticarî sülhlerin ticaret ahlâkı yönünden de takip edilmesi amacıyla ticaret ahlâkı sicili oluşturulabileceği önerisinde bulunulmuştur.

6. KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Akar, Muhlis. “İslâm’ın Ekonomik Hayata Getirdiği Ticari ve Ahlâkî Prensipler”. *Diyanet İlmi Dergi* XXXIX/1 (2003), 55-66.
- Akça, Haşim - Bozatl, Oğuzhan. “Hisbe: İslam Ekonomisinde Düzenleyici ve Denetleyici Otorite”. *Rekabet Dergisi* 69 (2018), 38-65.
- Akgül, Ahmet. *Cahiliyye’den Hz. Peygamber Devrinin Sonuna Kadar Ticari Hayat*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2001.
- Akgündüz, Ahmed. *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyyâtı*. 3 Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2012.
- Akipek, Jale G. “Sübjektif Hüsniyetin Mahiyeti ve Hükümleri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 14/1 (1957), 56-71.
- Akipek, Jale G. vd. *Türk Medeni Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 11. Baskı., 2014.
- Akseki, Ahmed Hamdi. *İslâm Dini*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 13. Baskı., 1963.
- Akşit, Mustafa Cevat. *İslam’da Ticaret Prensipleri*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 3. Baskı., 2019.
- Akşit, Mustafa Cevat. *Modern Ticaret Hukuku ve İslam Ticaret Hukukunda Haksız Rekabet*. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 3. Baskı., 2019.
- Akyol, Şener. *Dürüstlük Kuralı ve Hakkın Kötüye Kullanılması Yasağı*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2. Baskı., 2006.
- Alaro, Abdul-Razzaq. “Ethics of Business in Islamic Law”. *The Muslim World League Journal* 37 (2009), 30-35.
- Ali, Abbas J. *İslam’da İş Ahlakı*. çev. Hüseyin Bedir Demirtaş. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Al-Roubaie, Amer - Shafiq Alvi (ed.). *Islamic Banking and Finance: Critical Concepts in Economics*. 4 Cilt. London: Routledge, 2010.
- Anadol, Cemal. *Türk-İslam Medeniyetinde Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- Antalya, Gökhan. “Tüzel Kişilik Perdesinin Aralanması Teorisi”. *Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması*. ed. Erol Ulusoy. 143-152. İstanbul, 2008.
- Aral, Vecdi. *Hukuk Felsefesinin Temel Sorunları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 3.Baskı., 2012.
- Aral, Vecdi. *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 7. Baskı., 2012.
- Aral, Vecdi. *Toplum ve Adaletli Yaşam*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2. Baskı., 2012.
- Arı, Abdüsselâm. “Fıkıh Açısından Sözleşmelerde Karşı Tarafı Yanıltma (Hile)”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 247-261.

- Arkan, Sabih. *Ticarî İşletme Hukuku*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuk Araştırma Enstitüsü, 27. Baskı., 2021.
- Arsebük, Ahmet Esat. *Medenî Hukuk*. İstanbul: Ankara Hukuk Fakültesi Neşriyatı, 1938.
- Arslan, Hüseyin. *İslâm'da Tüketici Hakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 3. Baskı., 2011.
- Aslan, Nasi - Kayapınar, Hasan. "Mâlî Hukuk". *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 551-576. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Baskı., 2019.
- Aşık, Pınar. "Anonim Şirketlerde Rekabet Yasağı (TTK m.396)". *Ankara Barosu Dergisi* 75/4 (2018), 163-202.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 13. Baskı., 2018.
- Atar, Fahrettin. *İslâm Adliye Teşkilatı Ortaya Çıkışı ve İşleyişi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı., 2020.
- Ateş, Derya. *Borçlar Hukuku Sözleşmelerinde Genel Ahlâka Aykırılık*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2007.
- Ateş, Derya. "Sözleşme Özgürlüğü Yönünden Dürüstlük Kuralları" 72 (2007), 75-93.
- Avcı, Mustafa. *Osmanlı Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Konya: Mimoza Yayınları, 2. Baskı., 2014.
- Aydın, Aytaç. "İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği". *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 1 (2021), 253-304.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Aydoğan, Fatih. *Ticaret Şirketlerinde Rekabet Yasağı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004.
- Ayengin, Tevhit. "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* XVI/4 [İslâm ve İktisat-I-] (2003), 648-659.
- Ayhan, Rıza vd. *Ticari İşletme Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 7. Baskı., 2014.
- Azizova, Elnure. *H. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2007.
- Babanzade, Ahmed Naîm. *İslâm Ahlakının Esasları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. Baskı., 2014.
- Bahtiyar, Mehmet. *Ticari İşletme Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 17. Baskı., 2016.
- Bakar, Mohd Daud. "Contracts in Islamic Commercial and Their Application in Modern Islamic Financial System". *Essential Readings in Islamic Finance*. 47-84. Kuala Lumpur, Malaysia: Center for Research and Training, 2008.
- Baktır, Selma. "Ticari Ahlak". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 1-10.
- Bal, Faruk. *Arap Yarımadası'nda Ticaret Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yayınları, 2015.
- Bardakoğlu, Ali. "Ahlâkın Fıkıh Kuralları Arasında Buharlaşması". *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 35 (2017), 51-94.

- Bardakoğlu, Ali. “Bey‘”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Başpınar, Veysel. *Borç Sözleşmelerinin Kısmi Butlanı*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1998.
- Bayraktar, Ahmet. “İslam Ticaret Hukuku Açısından Mal Kavramının Tasnifine Yeni Bir Yaklaşım”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 32 (2016), 113-130.
- Baysa, Hüseyin. *Hukuk Sosyolojisi Açısından Vahiy Döneminde Ticari Hayat*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora, 2011.
- Bedirhan, Yaşar. “Milletlerarası Ticaret Bağlamında Türkiye Selçuklu Devleti’nin Ticari Münasebette Bulunduğu Devletler Ve Tâcirler”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 2/43 (2016), 325-346. <https://doi.org/10.9761/JASSS3234>
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. ‘Alî el-Hüsrevî el-. *es-Sunenu ’l-Kubrâ*. thk. ‘Abdullâh et-Türkî. 22 Cilt. b.y.: Merkezü Hicr, 1432/2011.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 32. Baskı., 2014.
- Bilge, Sadık Müfit. *Osmanlı İstanbul’unda Esnaf ve Ticaret*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2018.
- Bozer, Ali - Göle, Celal. *Ticari İşletme Hukuku*. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 6. Baskı., 2020.
- Bozkurt, Gülnihal. *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi., 2010.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi ‘u’s-şâhîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki’n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buladı, Kerim. *İslâm’da Ticaret Rehberi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2. Baskı., 2017.
- Cin, Halil - Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1996.
- Çağıl, Orhan Münir. *Hukuk Başlangıcı Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1961.
- Çağrı, Mustafa. “Ahlaki Müeyyide”. *İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Çağrı, Mustafa. “Kesb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/302-304. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çağrı, Mustafa. “Ticaret (Ticaret Ahlâkı)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/144-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çalış, Halit. “İslâm Borçlar Hukukunda Akit Serbestisi ve Genel Olarak Sınırlamaları”. *Dini Araştırmalar* VII/19 (2004), 269-295.
- Çalışkan, Necmettin. “Kur’ân’da Ticarî Ahlak Kuralları ve Günümüzdeki Yansımaları”. *Antakiyat: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2018), 22-42.
- Çayıroğlu, Yüksel. “İslâm Hukukuna Göre İhtikâr Yasağı”. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2015), 315-370.

- Çeçen, Anıl. “Hukukta Norm ve Adalet”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32/1 (1975), 71-115. https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000930
- Çobanoğlu, Rahmi. *Hukukta Gaye Problemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1964.
- Dârimî, Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdurrahman et-Temîmî ed-. *Sunenu’d-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm ‘Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.
- Demircan, Adnan. “İslam’dan Önce Araplarda Hac”. *Haz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri*. 131-147. Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Demirdöğen, Osman - Polater, Kadir. “İslam’da Çalışma ve Ticaretin Önemi”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* IV/10 (2016), 103-126.
- Devellioğlu, Ferit (ed.). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Doğu Matbaası, 1978.
- Dimeşki, Ebu’l-Fazl Ca’fer b Ali. *el-İşâre ilâ Mehâsini’t-ticâre*. Beyrut: Dar Sader, 1999.
- Dimeşki, Ebu’l-Fazl Ca’fer b Ali. *Ticarete Giriş: Tacirler ve Ticari Mallar*. çev. Muhammet Ali Koca. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.
- Doyar, Mehmet Ali vd. *52 Konuda Ticaret Ahlakı*. İstanbul: Etiket Yayınları, 2021.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2021.
- Döndüren, Hamdi. “İslam Hukukuna Göre Akdin Feshinden Doğan Tazminat Rekabet Reklam Promosyon ve Acentelerin Temsil Yetkisi”. ed. Mehmet Bayyığıt. *İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, 106-138.
- Döndüren, Hamdi. *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2014.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Garar”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/366-371. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Mubah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/341-345. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Dural, Mustafa - Sarı, Suat. *Türk Özel Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: Filiz Kitabevi, 15. Baskı., 2020.
- Dûrî, Abdülazîz. *İslam İktisat Tarihine Giriş*. çev. Sabri Orman. İstanbul: Endülüs Yayınları, 5. Baskı., 1991.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş’aş es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu’ayb el-’Arna’ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-’Âlemiyye, 2009.
- Edis, Seyfullah. *Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 6. Baskı., 1997.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2. Baskı., 2017.
- Eldeleklioğlu, İrem ARAL. “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu ve Sigortacılık Mevzuatı Uyarınca Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 18/1 (2012), 383-402.
- El-İsfahani, Ragıb. *Müfredat Kur’an Kavramları Sözlüğü (Ciltli)*. çev. Abdülbaki Güneş - Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı., 2012.
- Er, Sefa. *Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğü*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2023.

- Erdem, Ekrem. “İslam İktisat Düşüncesinde ve Ahilik Geleneğinde Piyasa ve Devlet Odaklı Politikalar Üzerine Bir İnceleme”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi (İEFD)* 6/2 (2020), 185-211.
- Eren, Fikret. *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 26. Baskı., 2021.
- Erkal, Mehmet. “Zekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ersoy, Arif. “İslam’da Ticaretin Önemi ve Ticaret Ahlakı”. *Diyanet İlmi Dergi* VIII/88-89 (1969), 300-308.
- Erturhan, Sabri. “İslâm Ticaret Hukukuna Vücut Veren Ahlâkî Esaslar”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadı Özel sayısı (2010), 213-246.
- Eskicioğlu, Osman. “İslam’da Ekonomik Sistem”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadı Özel Sayısı (2010), 35-46.
- Eskicioğlu, Osman. “Modern Vergi Anlayışı ve Zekât”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), 225-250.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Kur’ân’da Âhlak-Hukuk İlişkisi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2020.
- Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. *Borçlar Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2. Baskı., 1976.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *İḥyâ’u ‘Ulûmi’d-Dîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Gazzâlî, İmam. *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*. çev. Abdullah Aydın. 4 Cilt. İstanbul: Aydın Yayınevi, 1991.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. Ötüken Neşriyat, 2003.
- Gençtürk, Hüseyin Faysal. *Türk Ticaret Kanunu’nda İyiniyetin Görünüm Şekilleri*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2017.
- Gökçen, Ahmet. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ceza Kanunları ve Bu Kanunlardaki Ceza Müeyyideleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987.
- Gökmenoğlu, Hüseyin Tekin. *İslâm’da Şahsiyet Hakları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Göksoy, İsmail Hakkı. “Endonezya (Ülkede İslâmiyet)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/197-203. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Göksoy, Yaşar Can. “Ortaklıklar Hukukunda Rekabet Yasaklarının Kapsamı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9 (2007), 633-681.
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 10. Baskı., 2013.
- Gözübüyük, A. Şeref. *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 38. Baskı., 2016.
- Güler, Zekeriya. *40 Hadiste İş ve Ticaret Ahlakı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı., 2020.
- Gültekin, Numan. *İslâm Hukukunda Simsarlık*. İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2019.
- Gümüş, Mustafa Alper. “6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu (TTK) m.18/II’de Yer Alan ‘Basiretli İş Adamı (Tacir) Davranışı’ Ölçütünün İyiniyetin (TMK m.3) Varlığının

- Belirlenmesindeki İşlevi”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (2016), 1221-1240.
- Günaydın Gültekin, Burcu. *Anonim Ortaklıkta Yönetim Kurulu Üyesinin Rekabet Yasağı*. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Doktora, 2022.
- Gündoğan, Ali Osman. “Etik ya da Ahlâk Felsefesi”. *Etik ve Etik Sorunlar*. ed. Celal Türer. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2019.
- Güneş, Cengiz. *Kavram ve Olgu Yönüyle Kur’ân’da Ticaret*. Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Doktora, 2019.
- Güney, Necmeddin. “Toplumsal Hayatı Düzenleyen Kurallar ve Fıkıh İlmi”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 159-176.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 15. Baskı., 2013.
- Güriz, Adnan. *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 14. Baskı., 2019.
- Güven, Şirin. “6102 Sayılı TTK’nun Haksız Rekabete Dair Düzenlemelerinin Amacı ve Koruduğu Menfaatler Çerçevesinde Dürüst ve Bozulmamış Rekabet Kavramı”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 18/2 (2012), 175-188.
- Güven, Şirin. *Haksız Rekabet Hukukunun Amacı ve Koruduğu Menfaatler*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora, 2011.
- Haçkalı, Abdurrahman. “İslâm Hukuku Açısından Akit Serbestisi Prensibi”. *Dinî Araştırmalar* V/13 (2002), 119-136.
- Halaçoğlu, Yusuf. “Dellâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İlmu Usûli’l-Fıkh*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale Naşirun, 1. Baskı., 2012.
- Hallâf, Abdulvehhâb. *İslâm Hukuk Felsefesi (İlmu Usûli’l-Fıkh)*. çev. Hüseyin Atay. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1973.
- Hallaq, Wael B. “Groundwork of the Moral Law: A New Look at the Qur’ân and the Genesis of Shari’a”. *Islamic Law and Society* 16 (2009), 239-279. <https://doi.org/10.1163/092893809X12547479392108>
- Hamîdullah, Muhammed. “Hilfû’l-Fudûl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/31-32. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. “Hz. Peygamber’in İslâm Öncesi Seyahatleri”. çev. Abdullah Aydın. *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 327-342.
- Haq, Ziaul. *Riba: The Moral Economy of Usury, Interest, and Profit*. Kuala Lumpur: S. Abdul Majeed & Co. for Ikraq, 1995.
- Hâtemî, Hüseyin. *Hukuka ve Ahlâka Aykırılık Kavramı ve Sonuçları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.
- Hatemi, Hüseyin. *Medeni Hukuk’a Giriş*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 5. Baskı., 2011.
- Hatemi, Hüseyin - Gökyayla, K. Emre. *Borçlar Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 2. Baskı., 2012.
- Hirsch, Ernest. “İsviçre Hukukunun Yeni Türk Ticaret Kanununa Tesiri”. çev. Şevket Müftügil. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 13/3 (1956), 26-33.

- Hirş, Ernest. *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri*. çev. Selçuk Baran (Veziroğlu). Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 3. Baskı., 2001.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muḥammed el-‘Askalânî. *el-Meṭâlibu'l-‘Âliye*. 19 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ‘Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî‘î. *Lisân'l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Sa‘d, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Sa‘d b. Menî‘. *eṭ-Ṭabaḳâtu'l-Kubrâ*. thk. Muḥammed ‘Abdulḳâdir ‘Aṭâ. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1410/1990.
- İmamoğlu, Tuncay. “Ahlaksız Hukuk ve Dinsiz Ahlak Mümkün Müdür?: Felsefî Bir Yaklaşım”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 55 (2021), 237-249. <https://doi.org/10.29288/ilted.882188>
- Işıқтаç, Yasemin. *Hukuk Felsefesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı., 2015.
- İbn-i Haldûn. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. 2 Cilt. İstanbul: Yenişafak Yayınları, 2004.
- İmre, Zahit. *Medeni Hukuka Giriş*. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971.
- İmregün, Oğuz. *Ticaret Hukukunun Genel İlkeleri*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 4. Baskı., 2004.
- İpşirli, Mehmet. “Bezîrgân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- İşler, Emrullah - İbrahim Özay (ed.). *Türkçe - Arapça Kapsamlı Sözlük*. Ankara: Fecr Yayınları, 2. Baskı., 2010.
- Kal’a, Ahmet. “Esnaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/423-430. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kal’a, Ahmet. “Lonca”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/211-212. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kallek, Cengiz. “Hac ve Ticaret İlişkisi: Câhiliye ve Nübüvvet Dönemleri”. *H. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri 2-3 Kasım 2019*. ed. M. Suat Mertoğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2021.
- Kallek, Cengiz. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. *H. Peygamber Döneminde Devletin Piyasaya Müdahalesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1989.
- Kallek, Cengiz. “İhtikâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/560-565. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kallek, Cengiz. *İslâm’ın İlk Devirlerinde Devlet-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 1994.
- Kallek, Cengiz. “Müzayede”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/236-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. “Narh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/387-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kallek, Cengiz. “Narh Konusuna Yeniden Bakış”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 7 (2006), 257-276.

- Kallek, Cengiz. "Pazar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/194-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Kallek, Cengiz. "Simsar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/215-218. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kallek, Cengiz. "Ticaret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/134-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Kamali, Mohammad Hashim. *İslam Ticaret Hukuku Vadeli İşlem Sözleşmeleri ve Opsiyonların Analizi*. çev. Nazan Lila. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Kamali, Mohammad Hashim. "Tas'îr (Price Control) in Islamic Law". *The American Journal of Islamic Sciences* 11/1 (1994), 25-37.
- Kamer, Hamit. *İslam Hukuku'na Göre Yıkıcı Fiyat*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2020.
- Kaplan, İbrahim. "Tüzel Kişiliğe Sahip Ticaret Ortaklıklarında Perdenin Kaldırılması Talepli Hukuki Sorumluluk Davaları". *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi XXV/4* (2009), 37-46.
- Karahan, Sami. *Ticari İşletme Hukuku*. Konya: Mimoza Yayınları, 26. Baskı., 2014.
- Karakoç, Yusuf. "Hukuk - Etik İlişkisi". *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arkivi* 24 (ts.).
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 11. Baskı., 2013.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 3 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 9. Baskı., 2016.
- Karaman, Hüseyin. "İslam Ahlakının Esasları". *İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Karasu, Rauf - Özdemir, Semih Sırrı. "Fahiş Fiyata İlişkin Sınırlamalar ve Aykırılığın Ticaret Hukuku Açısından Sonuçları". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (2022), 3-28.
- Kartal, Salim. *Sigorta Hukukunda Sözleşme Özgürlüğüne Aykırı Hükümlerin İncelenmesi*. Ankara: Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2021.
- Kâsânî, Ebû Bekir b. Mes'ûd el-. *Bedâ'î'u's-şanâ'i' fî tertibi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Kavak, Yalçın. *Medenî Hukukta Dürüstlük Kuralı ve İyiniyetin Korunması*. İstanbul: Legal Yayıncılık, 2019.
- Kaya, Ali. "İktisadî ve Ticarî Hayata Dair Fıkıhî Problemler". *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Baskı., 2019.
- Kaya, Süleyman. "Fıkıh Tarihi Bağlamında Osmanlı Tecrübesini Doğru Anlamak". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi XVIII/33* (2016), 1-15.
- Kazıcı, Ziya. "Ahîlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/540-542. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Kenanoğlu, M. Macit. *Osmanlı Ticaret Hukuku*. Ankara: Lotus Yayınevi, 2005.
- Kenanoğlu, M. Macit. "Vergi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/52-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Kervankıran, Emrullah. “Sermaye Ortaklıklarında Sınırlı Sorumluluk İlkesine Karşı Önemli Bir İstisna: Tüzel Kişilik Perdesi’nin Kaldırılması”. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* XI/3-4 (2007), 453-472.
- Khadduri, Majid. *The Islamic Conception of Justice*. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press, 1984.
- Kılıç, Muharrem. “Hukuk-Ahlâk İlişkisinin Temellendirilmesi ve Ayırım Kriterlerinin Analizi”. *Teorik ve Pratik Yönleriyle Ahlak*. Dem Yayınları, 2007.
- Kılıç, Recep. *Ahlâkın Dinî Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı., 2016.
- Kılıç, Recep. “İslam Ahlakının Tanımı ve Kapsamı”. *İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Kılıçoğlu, İsmail. *Ahlak ve Hukuk İlişkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 1988.
- Konuk, F. Zehra. *Lex Mercatoria: Ortaçağ Avrupası’nda Ticaret Hukukunun Gelişmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2005.
- Koşum, Adnan. “Hz. Peygamber’in Ticarî Hayatında Ahde Vefâ İlkesi ve Uygulama Örnekleri”. *Hiz. Muhammed (SAV) ve Mesajı*. ed. Mehmet Mahfuz Söylemez. 603-609. İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014.
- Köksal, Asım Cüneyd. *Fıkıh Usulünün Mahiyeti ve Gayesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 4. Baskı., 2021.
- Koroğlu, Mehmet. *İslâm Hukukunda Fiyat Tahdidi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 1995.
- Köse, Murtaza. “İnsan Hakları Bağlamında Hilfü’l-Füdûl’un Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Değerlendirilmesi”. *EKEV Akademi Dergisi* XV/46 (2011), 155-170.
- Köse, Murtaza. “İslâm Hukuku ve Modern Hukuka Göre Tüzel Kişilik”. *EKEV Akademi Dergisi* I/2 (1998), 221-230.
- Köse, Saffet. “Hukuk mu Ahlâk mı? -İslâm Nokta-i Nazarından Din-Ahlâk-Hukuk İlişkisi Bağlamında Bir İnceleme-”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 17, İmam-ı Âzam Ebû Hanife Özel Sayısı (2011), 15-50.
- Köse, Saffet. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 10. Baskı., 2017.
- Köse, Saffet. *İslâm İş ve Ticaret Ahlâkı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Köse, Saffet. *Ticaret*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Kubilay, Huriye. “Ticari İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk -Haksız Rekabet-”. *İzmir*. 543-562. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayını, 2000.
- Küçükkeskici, Mustafa. *Hiz. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Doktora, 1999.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Narh (Osmanlılar’da)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Liv, Cemil. “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVIII/36 (2019), 363-397.

- Mâlik b. Enes, Ebû ‘Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattâ’*. thk. Muhammed Muştafâ el-’A‘zamî. 8 Cilt. Abu Dabi: Muessesetu Zâyd b Sultân, 1425/2004.
- Manav, Atike Eda. *Rekabet Yasağı Sözleşmeleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2004.
- Mandaloğlu, Mehmet. “Eski Türklerde Sanayi, Ticaret ve Maliyenin Ekonomik Açından Değerlendirilmesi”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2013), 129-150.
- Mawdudi, Sayyid Abul A’la. *First Principles of Islamic Economics*. Markfield: Kube Publishing Ltd, 2013.
- Mısri, Abdus-Semi el- - Şimşek, Ramazan. “İslâmda Ticaret Âdâbı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XXV (1981), 477-484.
- Muhammed Ebû Zehra - Kesioğlu, Osman. *Ebû Hanîfe*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 7. Baskı., 2021.
- Muslim, Ebû’l-Hasen Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Şahîhu Muslim*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 8 Cilt. Cidde; Beyrut: Dâru’l-Minhâc; Dâru Tavkî’n-Necât, 1433.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvet (Tarih)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ocak, Ahmet Yaşar. “Fütüvvetnâme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Oğuzman, M. Kemal - Barlas, Nami. *Medenî Hukuk*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 26. Baskı., 2020.
- Oğuzman, M. Kemal - Öz, M. Turgut. *Borçlar Hukuku*. 2 Cilt. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 20. Baskı., 2022.
- Okcu, Abdulmecit. “Nisâ Sûresi 29. Âyette Geçen ‘Ticâret’ Kelimesinin Farklı Okunuşları ve Hukûkî Yansımaları”. *EKEV Akademi Dergisi* XIX/61 (2015), 257-276.
- Okuyucu, Nail (ed.). *Fıkıh İlmine Giriş*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 1. Baskı., 2019.
- Orman, Sabri. “İslam Entelektüel Geleneğinde İktisadi Boyutun Teşekkülü: Şeybânî, Serahsî ve Kitâbu’l-Kesb (II)”. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* I/2 (2015), 23-67.
- Otacı, Cengiz. *Modernleşme Bağlamında Üç Din Üç Hukuk*. Ankara: HUKAB Yayınevi, 2013.
- Özdal, Ahmet Nurullah. *İslam İktisâdî Coğrafyasında İş Yaşamı, Ticaret ve Tüccar (X. – XIV. Yüzyıllar)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora, 2013.
- Özkan, Ahmet Fatih. “İş Şartlarına Uymama Nedeniyle Haksız Rekabet Hali Olarak Fiyat Tarifelerine Aykırılık”. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 37 (2019), 133-180.
- Özkan, Ahmet Fatih. “Rekabet Hukukunda Fiyat Tarifeleri”. *Prof. Dr. Sabih Arkan’a Armağan*. 919-974. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2019.
- Özsoy, İsmail. “Faiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

- Özgel, Muharrem. "Osmanlı İdaresi'nin İhtikârâ Bakışı ve İhtikâr Suçunun Cezası". *The Journal of Academic Social Science Studies* V/6 (2012), 397-420.
- Poroy, Reha - Yasaman, Hamdi. *Ticari İşletme Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 15. Baskı., 2015.
- Qazi, Bilal Ahmed. "Fiyat Müdahalesinin Şer'i Kuralları ve Günümüzdeki Uygulamaları". *İslam İktisadı ve Piyasa*. ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2015.
- Roberts, Robert. *The Social Laws of the Qorân*. London, New ed., 1971.
- Rohe, Mathias. *Islamic Law in Past and Present*. çev. Gwendolin Goldbloom. Leiden; Boston: Brill, 2015.
- Sadr, Sayed Kazem. *İslam'ın Erken Döneminde İktisadi Sistem*. çev. Hakan Şahin. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Saleem, Muhammad. *Islamic Commercial Law*. Singapore: John Wiley & Sons Singapore Pte. Ltd., 2013.
- Sarı, Mevlüt. *El-Mevarid / Arapça Türkçe Lügat*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1982.
- Schwarz, Andreas B. *Borçlar Hukuku Dersleri*. çev. Bülent Davran. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1948.
- Selvi, Murat Selim - Cavlak, Neslihan. "Tüketicilere Yönelik Etik Dışı Fiyatlama Uygulamaları". *Doğuş Üniversitesi Dergisi* 23/2 (2022), 363-378.
- Serdaroğlu, Ü. Serdar. *Osmanlı Devleti'nde İlk Banka: Dersaadet Bankası, Tüccarlar ve İş Ağları*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Serozan, Rona. *Medeni Hukuk*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 6. Baskı., 2015.
- Shaykh, Samîr 'Ābid. *The Anatomy of Usury: A Critique of the Interest Based Economic System*. Charleston, SC: CreateSpace Independent Publishing Platform, First edition., 2013.
- Siddiqi, Muhammad Nejatullah. *Riba, Bank Interest and the Rationale of Its Prohibition*. Jeddah, Saudi Arabia: Islamic Research and Training Institute, Islamic Development Bank, 2004.
- Solak, Fahri. *Ahilik Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, 2009.
- Söyler, Yasin. "Fahiş Fiyat Artışlarına Karşı İdari Yaptırım Uygulanmasında Yetki Çatışması". *İstanbul Hukuk Mecmuası* 79/1 (2021), 211-248.
- Söyler, Yasin. "Yeni Bir İdari Suç Olarak Covid-19 Salgın Sürecinde İhdas Edilen Fahiş Fiyat Artışı". *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi* 45 (2021), 463-488.
- Sulu, Muhammed. "Ticaret Hukukunun Kaynağı Olarak Ticari Örf ve Adet Üzerine Bazı Değerlendirmeler". *İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/1 (2022), 217-242.
- Şaban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları: (Usûlü'l Fıkḥ)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 35. Baskı., 2020.
- Şekerci, Osman. *İslam Şirketler Hukuku*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1981.
- Şenocak, Kemal. "Haksız Rekabet Açısından Boykot". *Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi* 25/1 (2009), 67-98.

- Şentop, Mustafa. “Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (2005), 647-672.
- Şeybânî, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. el-Hasen eş-. *el-Kesb*. thk. Suheyl Zekkâr. Dimaşk: ‘Abdulhâdî Harşûnî, 1400/1980.
- Şeybânî, el-İmam Muhammed b Hasan. *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helal Kazanç*. çev. Mustafa Baktır. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2019.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam ve Ekonomik Hayat*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 5. Baskı., 2020.
- Tabakoğlu, Ahmet. “Osmanlı Ekonomisinde Fiyat Denetimi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 43/Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan (1987).
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb eş-. *el-Mu‘cemu'l-Kebîr - et-Taberânî*. thk. Hamdî b. ‘Abdumecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ts.
- Tekdoğan, Ömer Faruk. “İslam Ekonomisinde Anonim Şirketin Varlığının Sorgulanması”. *Adam Academy Journal of Social Sciences* 12/1 (2022), 59-80.
- Tekin, Yaşar. *Şer‘iyye Sicilleri Işığında Osmanlı Devleti’nde Ta‘zir Suç ve Cezaları (1179/1765)*. Marmara Üniversitesi, 1995.
- Tekinalp, Gülören - Tekinalp, Ünal. “Perdeyi Kaldırma Teorisi”. İstanbul: İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, 1995.
- Tekinalp, Ünal. *Sermaye Ortaklarının Yeni Hukuku*. İstanbul: Vedat Kitapçılık, 4. Baskı., 2015.
- Tepe, Harun. “Bir Felsefe Dalı Olarak Etik”. *Doğu Batı: Düşünce Dergisi* I/4 (1998), 9-24.
- Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ et-. *es-Sunen*. thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Topakkaya, Arslan. *Hukuk ve Adalet*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2014.
- Topal, Şevket. “İslâm Hukûkunda Alım Satım Piyasasına Yönelik Bazı Düzenlemeler”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* V/1 (2005), 211-228.
- Topal, Şevket. “Şirketler Hukuku”. *İslam Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 461-478. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Baskı., 2019.
- Torrey, Charles Cutler. *The Commercial-Theological Terms in the Koran*. Leyden : E. J. Brill, 1892.
- Turan, M. Fatih. “İslam Hukuku Açısından Yıkıcı Fiyat Uygulaması”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 78-103.
- Türcan, Talip. “Fıkıh ve Hukuk -İslam Hukuku Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme-”. *Eskiye: Anadolu İlahiyat Akademisi Araştırma Dergisi* 24 (2012), 19-25.
- Türcan, Talip (ed.). *İslâm Hukuku*. Ankara: Grafiker Yayınları, 8. Baskı., 2019.
- Türcan, Talip. “İslâm Hukukunda İki Farklı Geçerlilik Alanı: Kazâî ve Diyânî Hüküm Ayırımı”. *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XIX/1 [İslâmî İlimlerde Terminoloji Sorunu-I-] (2006), 159-167.
- Uçarıılmaz, Talya Şans. *Bona Fides (Dürüstlük Kuralı)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2019.

- Uludağ, Süleyman. “Fütüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Uyanık, Mehmet Zeki. *İslâm Hukukunda İhtikâr*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2005.
- Uyanık, Mehmet Zeki. “İslam Hukukunda İhtikar”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16, İslam İktisadı Özel sayısı (2010), 433-476.
- Uzunpostalıcı, Mustafa. “Ebû Hanîfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/131-138. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Uzun-Şenol, Pınar. “Haksız Rekabet ile Rekabet Hukuku Arasındaki İlişkinin Fiyat Tarifeleri Kapsamında Değerlendirilmesi”. *Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 9/2 (2021), 197-218.
- Uzun-Şenol, Pınar. *Haksız Rekabet ile Rekabetin Korunması Alanları Arasındaki Hukuki İlişki*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora, 2022.
- Üçok, Çoşkun vd. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 18. Baskı., 2016.
- Ünal, Akın. *Kelepçeleme Sözleşmeleri*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2. Baskı., 2017.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Hukukunun Umumi Esasları*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 4. Baskı., 1951.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet. *Türk Medeni Kanununa Göre Medeni Hukuk*. Doğan Kardeş Matbaası, 2. Baskı., 1956.
- Venardos, Angelo M. *Islamic Banking & Finance in South-East Asia: Its Development & Future*. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd, 2005. <https://doi.org/10.1142/5751>
- Vogel, Frank E. - Hayes, Samuel L. *İslam Hukuku ve Finansı: Din, Risk ve Kazanç*. çev. Mehmet Ali Aydın. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2020.
- Weeramantry, C. G. *Islamic Jurisprudence: An International Perspective*. Basingstoke: Macmillan, 1988.
- Yaka, Zeki. “İslâm Hukukunda Ahlâkın Hukuk İçindeki Yeri ve Hukukun Tesir Gücüne Etkisi”. 367-393, 2015.
- Yaman, Ahmet. “Kur’ân’da Yasamanın Arka Planı Olarak Ahlak”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* VI/1 (2006), 41-50.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 3. Baskı., 2019.
- Yaran, Cafer Sadık. “İslam’a Göre Ahlaki Davranış ve Kıstasları”. *İslam Ahlakı: Temel Konular Güncel Yorumlar*. ed. Muhammed Şevki Aydın - Ahmet Hadi Adanalı. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1052. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı., 2017.
- Yaran, Cafer Sadık. *Sanat Ahlâkı*. ed. Muhammed Şevki Aydın. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Yasan, Mustafa. “TTK m.52’ye Göre ‘Ticari Dürüstlüğe Aykırılık’ Şartının İncelenmesi”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/2 (2013), 191-227.

- Yeganeh, Mansour. “İslam Beldelerinde Sosyo-Ekonomik Değerler ile Mimari Yapılar Arasındaki İlişkinin Araştırılması”. *İslam İktisadı ve Piyasa*. ed. Yunus Enes Sezgin - Firdevs Bulut. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2015.
- Yetiş Şamlı, Kübra. “Sigortacının Aydınlatma Yükümlülüğünü Düzenleyen TTK m.1423 Hükmüne İlişkin Bazı Değerlendirmeler”. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 22/3 (2016), 2977-3004.
- Yıldırım, Muhammed Emin. *Asr-ı Saâdet’te Ticaret ve Tüccar Sahâbîler*. İstanbul: Siyer Yayınları, 4. Baskı., 2020.
- Yıldız, Abdulkadir. “Hukuk ve Ahlak Arasındaki İlişki”. *Temelleri ve Uygulamalarıyla İş Ahlakı*. ed. Nihat Erdoğan. 356-377. İGİAD Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Ahmet Cüneyt. *Bir Yargıcın Gözü ile Türk Hukuk Tarihinin Gelişimi*. İstanbul: İstanbul Bölge İdare Mahkemesi - (Bilnet Yayıncılık), ts.
- Yılmaz, Mehmet. “Türk Ticaret Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu Tasarısında Haksız Rekabete İlişkin Genel Hükümlerin Karşılaştırılması ile Kötüleme ve Reklâmlara İlişkin Özel Haksız Rekabet Halleri”. *İstanbul Barosu Dergisi* 80/4 (2006), 1479-1536.
- Yörük, Abdülhak Kemal. *Hukuk Başlangıcı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1958.
- Yücel, Mustafa Tören. *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Türkiye Adalet Akademisi, 2014.
- Zeydan, Abdülkerim. *El-Medhal li-Diraseti’ş-Şeriatî-l-İslamiyye*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale Naşirun, 1. Baskı., 2019.
- Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe. İstanbul: Risale Yayınları, 1994.
- Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı., 2015.
- Hadislerle İslam*. 7 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 3. Baskı., 2015.
- “KARTEL”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/kartel/2736>
- “Kubbealti Lugati - KÂSİB”. Erişim 21 Haziran 2023. <http://lugatim.com/s/K%C3%82S%C4%B0B>
- TDV İslam Ansiklopedisi. “MÜNÂFESE - TDV İslâm Ansiklopedisi”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/munafese>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. “Necceş”, ts. Erişim 21 Haziran 2023
- “OLIGOPOL”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Yayinlar/rekabet-terimleri-sozlugu/terimler-listesi?icerik=3c258c19-3418-48fd-9ec0-e322544df921>
- “OLIGOPSON”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://www.iktisatsozlugu.com/tr/nedir/oligopson/3822>
- “The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ع ب ي”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=byE>
- “The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ت ج ر”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=tjr>
- “The Quranic Arabic Corpus - Quran Dictionary - ث ر ي”. Erişim 21 Haziran 2023. <https://corpus.quran.com/qurandictionary.jsp?q=%24ry>